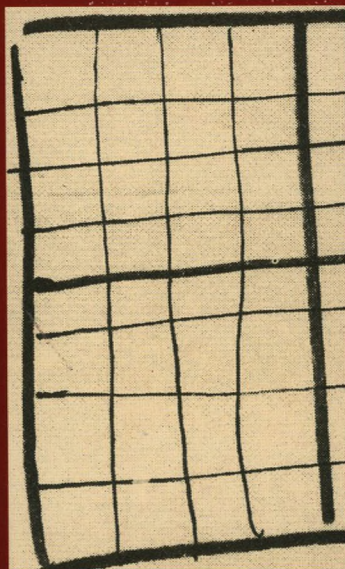

HÍD

irodalom
művészet
társadalomtudomány

2009. JANUÁR
1. SZÁM

Alapítási év: 1934
LXXIII. évfolyam
2009. január
1. szám

Szerkesztőség

Főszerkesztő:

Faragó Kornélia
(e-mail: corna@eunet.rs)

Főmunkatársak:

Bányai János
Böndör Pál
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Lovas Ildikó
Náray Éva
Ózer Ágnes
Szabó Szilvia
Toldi Éva
Tolnai Ottó
Végel László
Vickó Árpád
Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelés:

Buzás Mihály

Fedőlapterv:

ifj. Sebestyén Imre

Nyomda:

Ideál, Újvidék

Tartalom

TANDORI Dezső: Magam:ról (esszé).....	3
SZABÓ Szilvia: Kultúrantropológiai tekintet által determinált szövegvilágok (tanulmány)	11
NAGY ABONYI Árpád: Budapest, retour (regényrészlet).....	25
KOCSIS Lenke: Szösz (vers)	33
LÉNÁRD Róbert: 243 (dráma, I. rész).....	34
Mitja ČANDER: Barbárokra várva (esszé) (GÁLLOS Orsolya fordítása).....	56

HANGARCHÍVUM

BÁNYAI János: Az értelem hatalmának támogatása (jegyzet)	67
BALASSA Péterrel beszélget VICKÓ Árpád: „...a szabad beszéd bizonyos megformáltságot jelent, és az értelemnek a hatalmát.” (interjú)	74

REFLEXÍV TEREK

TOLDI Éva: Saját otthonok (Németh István: <i>Akik az időket szolgálták</i>).....	83
BÁNYAI János: A Krivaja mentén (Németh István: <i>Akik az időket szolgálták</i>).....	89
TÓTH Ágota: Szenvedélytelenül (Peter Shaffer: <i>Equus</i>)	94
PÉNOVÁTZ Antal: Emlékeim az Ungár-esettel kapcsolatos kutatásaimról	99

KRÓNKA

GAZSÓ Hargita összeállítása 104

MELLÉKLET

SZÁNTAI Szeréna: A HÍD 2008. évi tartalommutatója

A számban Tandori Dezső rajzait közöljük.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2009. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.co.rs; e-mail: hid@forumliber.co.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M52) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 83-80250-742131-00-04-830); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2009-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

MAGAM: RÓL

Gondolkodni: költészetben a leginkább

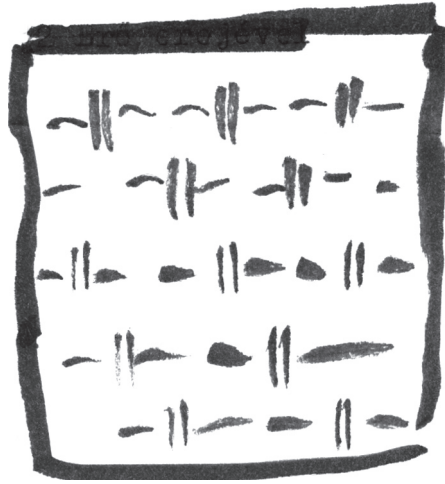
*Ha egyszerű, ha kegyeszerű,
ha még elemibb adottság:
mint vitt-hagyott teher-terű
terebélyére dobott zsák.*

Több-kevesebb: lett volna.

1

Nem a rút „miben gondolkozunk” (értékben, szellemben, országban stb.). Hanem hogy tényleg a csinált (a ténylegesen gyakorolt, írt etc.) költészet anyaga által jelenik meg a gondolkodás. Homokóra-rajzom némiképpen rokona épp ez a gondolat. Nem a gondolkodás**ban** van a költészet, hanem a költészetben a gondolkodás. Ugyanakkor a gondolat nem költészet, nem költői. Györe Balázs vett észre (szerencsémre mások mellett) ilyesmit a magam „gondolkodásában” (v. a maga-gondolkodásomban, hm). Hogy az irodalom gondolkodás *is*. (J. A. után is akadék ez még az agyi torkokon, a zsigerieken; brr ez a szó.)

Széplelkűség-közeli, sajnos, az itteni egyik mottó. De a Pilinszky-allúzió megmentegeti. A másik egyértelműen Karinthy Frigyesnek köszönhető. Mikor lett volna azért több-kevesebb? Miből, miben (kell elgondolnunk terű-terhét, terebélyét). A két mottó együtt valami költészet-féle, korrelációs mindenképp. A karinthyáda ráadásul érzelmi töltésű, jobban, mint az érzést inkább kimondó (túlexponált) négy soros. Tehát amikor költészeti anyagban zajlítjuk a gondolkodást, abba a masszába kavicsoljuk a gondolateredményt, hát íme, be sem fejezem. (Kezd divatba jönni az „íme”; le fogok szokni róla?) Sajnálkozást, bánatot közvetít. Jaj, mit tettünk, mit gyötörtük magunkat, *mikor* valamennyi csak lett volna, jut s marad stb.

Ez meg mi? Hol itt a gondolkodás? Babits adja meg a kontextust. Így lesz, a kontextus révén, gondolat a gondolat. Mert a híres esti kérdés, a fűről (fű, rövid ü-vel ott), miért nő, ha leszárad majd, miért szárad le, ha nő megint. (Költőietlen változatom.) Miért nő? Miért szárad le? Nem tudom a választ, de hogy a növekedés (lényege) ilyesmi, azt bizonyosra veszem. Ebben a rajzossá tett költészetben egy gondolati változat kezd élni. Aha, ekkora nagy a kérdés. (Minden emberi történés... szintén Babits... csekély, parányi mivolta... minden kérdés, gondolat apró mivolta. Jó, ha még ez asszociálódik, talán jó.)

2

A Babits-dettó-fűrajz rokona egyfelől homokórám (sok változata), félig sógor itt a madár-vagy-tojás, emlékszünk:

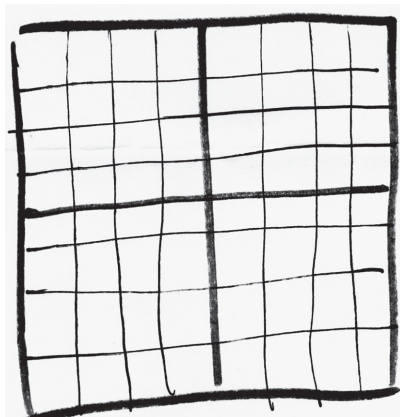
S rácsaphat: A szüszi foszi kő! Fejjel lefelé írva, mintegy kettős-kontra megfejtésként:

Ellenben az alapképlet, a mechanikus gondolkodás sablonja és kontrasablonja (ez utóbbi: ha nem „jön be” a megfelelő mechanizmus, ha tehát „rossz szögből” nézzük a dolgot), a sokszor félre-túl-magyarázott sakk-tábla-munka. Nem a kis hibái az érdekesek itt (csupa fehér mező, jó, így könnyebb látvány), hanem: a cím (és utalása).

A SAKKFELADVÁNY

Következik „maga” a rajz (?):

s végül fejjel lefelé ez:

(megfejtés: hiába a 65. mező...)
4/24

Tehát itt nem az a kérdés, hogy mi lesz az a bizonyos 65. mező? Egy új sakkféleség eleme... a halál... a kifejezhetetlen... a némaság, eseménytelen-ség stb. Matematika-géniusz nagybátyám, családom néhai doyenje is ebben az irányban keresgélt, majd legyintett. Holott: figyelni kell! a feladatra. A címre itt: A sakkeladvány. És szokások egyike szerint fejfelé ott a megoldás. Az én (ilyes) sakkeladványom megoldása. De ez felháborító, kiált valaki. Nem vitás. Csak én nem állítom, hogy a „feladványnak” (szép kis feladvány? abszolút sakktábla változat? mit tudom én, ismétlem nagybátyámmal) egyetlen megoldása van. Az én gondolkodásom terében épp *egy* volt. Ez. A rajz (félig képzőm. alkotás, félig vers) saját magában gondolkodik (brr), én sakkbán (brr), de a szó jó használata szerint: ebben a „feladványban” fejeztem ki a feladatokkal és a gondolható megoldásokkal kapcsolatos „véleményemet”, Haladóknak, mestereknek, nagymestereknek stb. írom ezt, tehát nem magyarázom agyon tovább.

3

Kedvelt anyagom Dosztojevszkijtől a Karamazovoknak az a mozzanata, ahol Kátya a nem éppen szerencsés helyzetbe került Mityának olyasmit mond, hogy a szerelem elmúlt, Mitya (lazán idézem). Én a mityát lityára változtattam, így az irodalomra, a literatúrára vonatkozik ez a Dosztojevszkij-anyagban kifejezett gondolat (érzet, érzület, közlés). Nem részletezem, mit jelent ez (nálam; miről van), forma szerint azonban... 1. az iménti példát.

Ha ez eddig gondolkodás (is lehet), nézzük, mi a tartalma. (Az így felfogott 65. mező, hogy magamat kontrázzam.) Nem vagyok szerelmes többé az irodalomba? Érdekes ez már? A költészeti gondolkodás (Mitya-Litya, ezúttal nagy betűkkel kezdve): úgynevezett első két kötetem után (melyekben a költészeti gondolkodás dominált) nehezen vette a szakmai közönség a továbbiakat (kezdve a hajdan a HÍD-ban is sokat publikált *A mennyezet és a padló* erős érzelmiségét. Holott annyi volt csak, hogy a költőiség másban volt elgondolva. (*A feltételes megálló* lapjain két-három-félében is. Formai költőiségben, virtuózságban – impresszionista versek –, érzelemben... és a vendégszövegek, Szép Ernő és Szomory dolgai is érzelmbetonok voltak, kavicsokkal, vagy fordítva.)

De ha én most egészen röviden kitérek mityalítya-fogalmam, érzületem stb. gondolatiságára (udvariasan, gyomrot ne nyomjon!), efféle kérdés jön: a 65. mező tényleges tartalma.

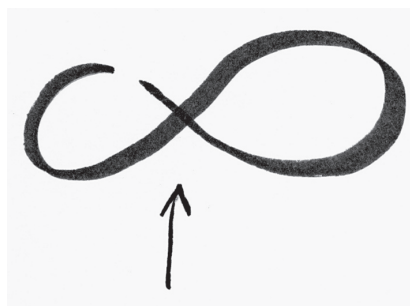
(Ne feledjük, az a sakkelvers-rajz úgy van, ahogy mondtam. Itt csak a tévmegoldás nyomán indulunk, minimálist.)

Ha a gondolkodást már „inkább” költészetben végezzük (bocsánat: 6 mintegy: hidegben, megszorultan, ki fa tövében, ki bokoréban könnyít

kényszerűen magán, én már igyekszem csak a költészet közegeiben gondolkodni, elismétlem: nem „ban-ben gondolkodás ez”!), nehezen sorolhatom életem amaz elemeit, melyek szerelmetesebbek számomra a lityánál. (Erről l. majd a kecskeméti *forrás* hasábjain megjelenendő dolgozataimat, önvallomások, 2009-ben; ez itt meg utolsó 2008-as írásom, micsoda intim közlés!) Irodalomban – *mal* – kéne kifejeznem a dolgot. Beugrott a lehetőség. Ottlik Géza életembéli szerepszervessége hozta. (Általában jók a szervesen élő figurációk, illetők, mesterek a később-jövőeknek.) A *Hajnali háztetők* Halász Petárja mondja azt a már-már agyonidézett (nem baj!) evidenciát, hogy tényleg miért is *kellene* (bármit is csinálni az életben)? S erre Bébé, az író tényleg nem tud válaszolni.

A figyelmes (profi, íróársam-szerű stb.) Olvasó itt leshelyzetbe kerül, de nem mint a futballpályán, hanem mint madármegfigyelő (mondjuk): a „több-kevesebb: lett volna” eredeztetése (nálam) Karinthy mellett Ottlik is lesz-e itt? Figyelem! Igen. De menjünk a csapáson. (Cervantes: Mészöly idézte kedvvel: az utak jók, a fogadók rosszak.) Lófogadásban: a fogadók rosszak, a csapások is kellemetlenek, akkor. Ez az olcsó-szellem, amilyen a „Mi a 65. mező” lett volna. Mármint egy ilyen viccem lenne az.

Különben is: első kötetem máig érvényesnek mondható darabjaival, később is minden érdemlegesebb darabommal irodalmi szervesség vágya vezérelt. A bármi zseniális avantgárdot nem műveltem úgy, hogy húzok (én) egy vonalat, rakok két pontot (én)... stb. A dolgozat címe is ilyesmi: magam+ról (magam: ról, netán magam = ról). Relációban kötni! Két egyenes metssze ám egymást. Olcsó szellemesség: a legrövidebb pont két út közt. (Nem is pontos.) Ellenben az „a legrövidebb út: egy pont közt” (szerénytelen ne legyek) alap-találat-tárgy. Mert a nyelv megmenti: egy pont (éppen) *közt* a legrövidebb út! Zenón-keresgléseimre most nem térek ki. De ott a legrövidebb út, szintén. A véget nem érő egyenes. Még nem gondolkoztam rajta, mi van, ha Zenón végtelen-jelben halad. Szerintem ugyanaz van.

Csak itt a metszéspont igen kényessé teszi az egészet, örület!

A kötés, visszacsatolás (tanári elve, éljen!) úgy jön itt, hogy ha irodalomban kifejezve történik meg (válik önmagává, testesül etc.) a gondolkodás (a gondolat, az érzület... ez is messze vezető differenciálás), akkor tükrének (nem tükrözésnek értve!), eredménykifejező segédeggyenesének (az eredmény törlendő! haha) a legjobb, ha szintén irodalmi. Elmondom ezt még.

(Ezt még: mert nem szedek elő több jegyzetlapot. A HÍD-nak, ha megengedi, de Pécsre, Szegedre, Debrecenbe, Miskolcra, Tatabányára is fogok írni efféléket, ha minden jól megy, Kecskemét nagyon megvan 2009 őszéig így: a Lap évfordulójára és a „Huszadik század” körkérdésre. Itt fejezem be a dolgot.)

Szervesség, Ottlik. Legyen a pendített gondolat visszhangtere, hangszekrénye is gondolati, irodalmi. Nem részletezem a koanos gondolkodás és a bel cantós gondolkodás szerencsés egybeeséseinek kérdését.

Mibe vagyok szerelmes akkor? (Jó, nyilván az irodalomba is, l. a négy-soros mottót. Elemien inkább, mint járulékosan, részletesen. Részleteiben inkább – Apollinaire, Jékely is ott a sorban, mely végtelen –, mint elveiben.) Például medvéim kint ülnek (sokan közülük), madárkáim (képei), fa és posztó madarak, gesztenyeágak, rózsafejek, képeslapok ezrével, a lakás elemi rendjének (rendetlenségének) jeleiként, borítójaként, és megvan egy rend, ahogy Kis Csip mindig elsőnek – néha egyedül – van megsimogatva, mellette Paddington (figurája, Londonból, vagyis Mr. Brown), Főmedvém krétaábra-képe, Totyi madárkánkról írt „halotti soraim” a rózsa száradata, Alíz madárkánk két megfelelője is, egy agyagmadár (bécsi, felirat rajta: Nálam mindenki csak 2. leosztás melletted), egy medve (Lizi, ő is bécsi, ottani gyakor-lakhelyem szomszédságából, Ungergasse, csempebolt!) és Óz (Karácsony 2005, Fehérvári út, virágbolt egy kocsmá mellett), Luso (lótörténet, ismeretes?). De akkor még sokan. A 3 kártyaliga éppeni bajnokai... a világrekorder trió, Hulot Úr, Naci stb. Sugallok nekik dolgozat, ők is sugallnak nekem etc. Ez nem szertartás. Másutt írtam: festő jóbarátomnak meséltem ezt a polinéz-fokomat, ahová visszafélődtem. Mire ő: „Oda, TD, oda!” Na jó.

De ez csak átvezető fokozat. Minap mondom feleségemnek (ah, közös nagy utazásaink még, „Jugó”, a HÍD jóvoltából, is!), nekem majdnem mindennél és mindenkinél többet jelent e pillanatban (a mondásában, na ja) ez a kis kék doboz, mely felett egy pingvines könyv van, rajta túl pár száz Sennelier-krétám stb. S a dobozában, elegyesen, gyógyszereim. Gyenge növényi altató, lázcsillapító, gyomorfelfújódásgátló, egyebek

így. Feleségem int, ezt azért ne nagyon irkáljam meg, ugye. Miért ne? Jó, persze, ne.

Hanem akkor: beugrik az Ottlik-könyv. Nem a *Háztetők*, hanem az *Amerikai elbeszélők*, az ő válogatása. A lakás számos elérhető helyén megvan, s két elérhetetlen helyén (papírhalmok). Ott van a Carson McCullers-novella. *Egy fa. Egy szikla. Egy felhő*. Ebben magyarázza a csavargó a hajnali kávézóban az újságkihordó srácnak, hogy nem szabad az emberekkel kezdeni „a dolgot”, pl. egy nővel, szerelemmel, házasodással. Ellenben az erdei úton egy söröskupakra, tobozra (stb., szabad idézgetés), és ha már megy ez akkor, egy fa, egy sziklakő, egy felhő etc. közel kerül hozzánk, akkor talán... ember... szerelem... akkor jöhet, talán. Ez félig amolyan keleti ízé, de nem... ez szépséges dolog, igazi. Máig kísér.

S mert ez az írás nem „magam” vagyok, nem úgy, hogy „én magam”, hanem hogy „magam = ról” (kb. ez is), nem mondhatok semmi bölcset. Visszajutottam ehhez a felhő, sziklakő stb. micsodához? Nem. Odajutottam? Így sincs. De a medvék, bajnokságaik (bajnokságaim)... bár egy-egy emberversenyt azért ki nem zárnak (foci, sí)... túljutást jelentenek.

És rettentőseget. Itt fogom hagyni, zűrzavarra, nagy-nagy pusztulásra mind, ami igazi világom. El nem sorolhatom, mi mindent. Egy kórházi napra elmenni nem tudnék. Madárkámhoz (az élő, sérült lábú Józsefkéhez) rohanok haza mindig. Összenőttem.

Nem annyira felnőttem, azt nem nagyon. De össze.

Ról vagyok (ről, max.). Hogy el ne sírjuk magunkat.

Ám ez olcsó, világias vicc.

Rövidre fogtam dolgom itt, tehát kérek Tőled, kedves HÍD, egy ilyen gyönyörű HÍD-oldalt, szépség méretűt e rajzomhoz (mely mostanság mintegy jelem).

És ott vagyok 1965–66 táján. Meg 67-től 77-ig. Főleg Jelsán (milyen csöndes hely volt akkoriban). Van crkvenicai medvém. Csavarom a kis fényképezőgéphemhez (belőle is medve lett, a Certóból) tengerparti pótcsavarom.

Látom a verebek fáját... érzem a szívem szorongását, 1977... haza, haza már Szpéróhoz, Némóhoz. Szpéró élt, megvárt. Némót elengedték. Némó emléke is az alábbi rajz. Apollinaire: „bevégzett... érzi... az egészet...” Stb.

10

2008

Azarielles l'aug

Kultúrantropológiai tekintet által determinált szövegvilágok

Az identitás tárgyi manifestációi

A tárgyak az emlékezés térbeli kereteit jelentik, a szubjektumot körülvevő objektumok és azok sajátos elrendezése az állandóság, a meg nem szakadó folytonosság képzetét hivatottak fenntartani. A helyidentitás fontos meghatározói az adott tér objektumai: Grecsó Krisztián *Isten hozott* című regényében az alföldi Sáraság elképzelhetetlen széles, egyenes utcái, az olykor összeszűkülő majd táguló mellékutcai nélkül, melyek „mintha csak arra akarnának emlékeztetni, itt a tágas pusztaságban az égadta világon mindenre van hely, elférünk.”¹ E tájspecifikus jegyekre apellált Beregi és Franczek Gyula is, amikor az Üvegszemű Tótból gúnyt próbáltak űzni: otthoni hangulatú utcákat kerestek egy idegen városban, „hasonlókat, mint amilyenek Sáraságban is vannak, hogy valóban el tudjon indulni hazafelé az öreg, egy kicsit gondolkozzon ugyan, míg fölébred, de aztán kerekessen csak bátran hazafelé” (IH, 213). Ötletük azonban nem tréfaként sült el, a részeges öreg felébredve otthonosan mozgott a dunaföldvári terekben, ismerősöket vélt felfedezni a járókelőkben, s a távoli perspektívából láttató narrátor elbeszélése szerint őt is ismerősként kezelték. A megszokott környezetéből kimozdított Üvegszemű Tót ezzel öntudatlanul is véghezvitte az otthonosság terének kiterjesztését, vagy legalábbis annak egy alternatíváját.

Assmann emlékezet-tipológiája² a cselekvésre vonatkozó mimetikus emlékezet mellett megkülönbözteti a tárgyak emlékezetét, a kommunika-

¹ Grecsó Krisztián: *Isten hozott. A Klein-napló (regény)*. – Budapest: Magvető, 2005. 160. A továbbiakban: (IH, 160).

² Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. – Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1992. 19–20.

tív és a kulturális emlékezetet. Az embert ősidőktől fogva tárgyak veszik körül, köznapi és személyes eszközök (ágy, szék, étkezés, ruházat, szerszámok stb.), s ezek a tárgyak az ember „saját képét tükrözik, önmagára, a múltjára, őseire stb. emlékeztetik”.³ Ilyen a hovatartozást, a személyes múltat jelképező tárgy Závada Pál Jadvigájának anyjától örökölt párnája is: „rám maradt egy-két kendője, terítője, megkaptam az ágyneműjét, és gyerekeveimtől a mai napig azon a párnán alszom, amit ő díszített fehér slingelt hímzéssel”.⁴

A *Jadviga párnája*-ban a lakodalomra való készülődés jeleneteit és kellékeit elbeszélő epizódok az embert körülvevő hétköznapi használati tárgyak, eszközök, ételek sokaságát sorjazzák: „Minden előkészülettel jó időre meglettünk. Zabíjacska hotová, két süldő sniclibe vágva tepsikben, sültnek, mellé pástétomok teknőszám, kikeverve, három birka lenyúzatott, fölaprított, 50 pár tyúk meg 60 kacsá lepucoltatott, és vagy hat nagyszaton a torták, s minden kamrába, pincébe lezárva. Az öt hektó bort Solt Vadkertről tegnap meghozták, pálinka az saját termés, lesz elég, ki is van butéliákba töltve, s a Komló Szálából hozattam barna meg zöld kontyalávalókat is 20 üveggel.

Pirkadatkor az asszonyok már a Kisbirtokosban kezdenek, abroszt terítenek, tányért hordanak föl, gyújtanak be a kuktába [...]” (JP, 6).

A tárgyi emlékezet objektumai a hétköznapi lét természetes részét képezik, s létük csak rendkívüli körülmények között szorul igazolásra. Ilyen elidegenítő momentum például az említett Závada-regényben, amikor Mamovka nem túl tapintatosan átadja fiának azt a fűzött papírlapokra írt listát, melyen a „Zsofka kelengyéjének jegyzéke férjhez menéséhez” cím szerepel, és figyelmezteti, ellenőrizték a rajta szereplő tárgyak hiánytalan meglétét: „Nesze, azt mondja Anyám, ez most mind megmaradt! Délelőtt behordattam a feleségednek, most már úgy se kell! Számolja le, és írjátok oda, hogy átvettétek! Mert ez Zsofkát illette volna!, azzal becsapta az ajtót” (JP, 16).

Megdöbbenést, fennakadást elsősorban az kelt, hogy a listán nemcsak az akkor átadott, a kelengyét alkotó objektumok szerepelnek, hanem az addigi mindennapok részét képező berendezések, a már addig is birtokolt tárgyak, ruhaneműk is: „A felírtakból az ágynemű és bútor eddig is nálunk volt, Mamovka ideadta mégis ezt a leltárlapot is. Nehogy, mint Jadviga mondja, elfelejtsük, hogy a Zsofkában lakunk és alszunk. Nem szólva azokról a ruhákról, melyeket Mamovka már korábban ajándékozott

³ Jan Assmann, i. m. 20.

⁴ Závada Pál: *Jadviga párnája*. – Budapest: Magvető, 1997. 61. A továbbiakban: (JP, 61).

Jadvigának, de nem mondta, hogy a Zsofkaéból vannak. Kivált a menyasszonyi ruháról nem mondta” (JP, 18).

A kulturális emlékezet szférájába sorolandó, a köznapi lét természetes részét képező tárgyak, eszközök képesek feltűnést kelteni hiányuk, jelen nem létük által is, hiszen az egyben a személyes múlt hiányára, a hovatartozás problematikus voltára is utalhat. Az *Isten hozott* főhőse kétségbeesik, amikor felfedezi, hogy barátja, Metz Dezső lakásából, mely régen fodrászüzlet volt, hiányoznak a személyes tárgyak, amikor ráébred, „nincs gyökere itt a valóságnak” (IH, 163). Nincsenek tárgyak, nincsenek lét-nyomok, melyek segítségével az emlékezet működésbe léphetne: „Az eltelt időnek sincsen nyoma. Nem akad egy naptár, amelyben legalább egy ácsceruzával odakapart följegyzés tanúskodhatna valamiről” (IH, 162). Metz Dezső szobája lettér, de az identitást meghatározó tárgyak hiányában semmiképp sem tekinthető otthonnak.

A *Tánciskola* időződő, de továbbra is bohém életvitelt folytató tornatanárának, Szalma Lajosnak a tótvárosi háza is csupán otthonimitáló díszlet: „Lajos bácsinak lehet valami titkos élete, egy kislakja, ahol több időt tölt, mint itthon, ebben a házban, amelyet csak a polgári élet látszatára tart fenn, pontosabban nem is a felszín kedvéért, hiszen egész évben alig fogad valakit, szerenádok a diákokat, és ha betéved egynémely kolléga. Sokkal inkább emlékeztetőül. Ez a díszlet neki van ideépítve. Saját magának. Őt rángatja, húzza vissza a kispolgári aljnövényzetbe.”⁵ Ez a lakás ugyan tartalmaz tárgyakat, de azok nem többek mint színházi kellékek, képtelenek az emlékezet mechanizmusainak működésbehozatalára, jelentéstartam nélküli jel funkcióval bírnak csupán.

A hovatartozás tárgyi mutatóiként olvashatók a különböző ételek is, melyek kulturális és földrajzi meghatározottságokra egyaránt utalhatnak. A *Tánciskola* Jocija a számára még idegen tótvárosi környezetben naivan kérdezi meg, „hogyan lehet ilyen vastag szalámit készíteni” (T, 167), nem is sejtve, hogy a szalámi szó használata súlyos tévedés, ugyanis abban a közegben a kolbász minősül primer töltelékárúnak. A tájjellegzetes étel a helyidentitást meghatározó tulajdonságra tesz szert Závada Pál *A fényképész utókora* című regényében, a mű egyik hőse, Dusza János ugyanis azzal az érdekes elképzeléssel áll elő, miszerint fel kellene térképezni és megírni „a hagyományos békési tót házikolbász történetét s ennek összefüggéseit a nagyüzemi csabai és gyulai kifejlesztésének mikéntjével”.⁶

⁵ Grecsó Krisztián: *Tánciskola*. – Budapest: Magvető, 2008. 129. A továbbiakban: (T, 129).

⁶ Závada Pál: *A fényképész utókora*. – Budapest: Magvető, 2004. 320. A továbbiakban: (FU, 320).

Az idézett textus már teljes komolysággal említi a projektum tervét, noha egyik korábbi szöveghely elbeszélése még mert ironizálni az ötlettel: „Ki kéne ugyanis domborítani ország-világ előtt a magyar töltelékáru páratlan jelentőségét a csúcsipari szegedi szalámitól a csabain és a gyulain át a hagyományos dél-alföldi házikolbászig – hiszen Dusza Jankó bácsiban azért mindenekelőtt viharsarki lokálpatrióta szív dobog. Avagy hazai gyomor emészt, toldotta meg Koren” (FU, 242).

A *Jadviga párnája*-nak naplóírója is németországi utazásának emlékeit idézve említést tesz a német és a magyar kolbász-fogalom közötti alapvető különbségekről: „Hiszen csak próbálgasson, kóstolgasson az ember, ha már messzi földön jár! Hát ehetni épp ehető, friss, jól ropog a fog alatt, s borsos-fűszeres levét ereszt az ember csuklójára, de amúgy sápatag kolbászká, mert paprikátlan persze, akárcsak minden más étel is itten. (Hiszen egy nyemec, ha paprikába csak beleér a nyelve, már szentséggel, Velgastban is láthattuk, amikor Apovka kiporciózta nekik a vörösfényű korongokba szelt vastagkolbászunkat.)” (JP, 71). Ugyanebben a Závada-regényben olvasható a szármakészítési jelenet leírása, mely a saját kultúra és szokásrend fenntartására, megőrzésére irányuló mozzanatokat tartalmaz: „A szármát Blahov nyanya szokta főzni, de úgy ám, hogy Mamovkám az utolsó sószórásig felügyeli a kezét. Mert olyannak kell annak a szármának lenni, amilyen önáluk, a szülői házban, Racskóéknál volt! Paradicsomlében, alaposan besavanyított fejkáposzták levelébe csavarva, se túl zsíros, se túl száraz darált húsból és borsos rizskásából kevert töltelékkel” (JP, 197). Hogy az étel elkészítésének hangsúlyozása antropológiai szituáció aspektusait rejt magában, arra az a tény hívja fel a figyelmet, hogy Závada egyik későbbi regényében is textualizálódik ez a tevékenység, s ezúttal a narratíva explicit módon ki is fejti a benne rejlő kulturális kódokat: a töltött káposzta elkészítésének módja s az étel összetevői alapján nem csak az ember helyidentitására lehet következtetni, de az etnikai hovatartozásával kapcsolatos információk is kiolvashatók belőle: „A közbevetésre, hogy a mamája talán erdélyi lett volna, Viola elfintorodott, nem éppen, mondta, és nem is igen főzött, hanem volt egy erdélyi bejárónő, de nem a mamáé, na, mindegy, tőle viszont volt mit tanulni – például hogy a töltelék kétféle darált húsból, disznóból és marhából kell keverni, a gyalult káposzta közé pedig Veron szerint füstölt húsokat is ajánlatos elhelyezni. Hogy önáluk, Korenéknél viszont savanyúbb a levél, hiányzik a gyalult káposzta, ellenben paradicsomlével öntik fel, de sajnos csak disznótorban főzik, és tótul szármának hívják” (FU, 251). De mivel az „áruk, az emberek és a kulturális jelentések növekvő mobilitása kikezdte a koherens és (térben is) lezárt

kultúra koncepcióját”⁷, már kockázatos meghatározott helyekhez, terekhez rendelni a kulturális kódokból kiolvasott információkat.

*A fénypécs utókorá-*nak narrációja nemegyszer említést tesz a tájjellegű, identitásbiztosító, a nemzeti hovatartozást szimbolizáló ételek elkészítéséről. Dusza János és felesége, Zsófia, mikor politikai okokból menekülni kényszerült, a zsidó származású Kaiser doktoréknál lelt ideiglenesen otthonra, ahol Duszáné, amint értesült arról, „mit nem tud Kaiserné a férjének mint feleség megadni, hogy ugyanis Lojzi szülőfalujának azokat a tót ételeit, amelyekre az öreg Duszáéknál kapott rá – s tőlük aztán némely keltszétkelt, haluskák és sütemények átszivárogtak az anyja, majd első felesége konyhájába is –, Zsófia miniszterné máris tisztában volt küldetésével” (FU, 294). Duszáné identitását a békési tót faluban töltött évek determinálták, s bármennyire is igyekezett, a városi előkelő környezetben mindvégig idegen maradt. Egy alkalommal Kaisernének a következőképp beszélt kívülről: „Aztán elpanaszolta, hogy mint követnének és miniszternének mit össze kellett neki kínoskodni, hiszen sose tudta, ki kicsoda, hogy azokon a fogadásokon meg vacsorákon kihez forduljon oda, és Apolka úgy higgye el, hogy neki a saját eszejárása szerint nem volt szabad megszólalni, nem is tudja, mióta már” (FU, 293). A sok éven át tartó kívülség állapota után, paradox módon, a menekült-lét pozíciójában leli fel az otthonosság érzésének csíráit, mely olyan fontos számára, hogy addig példátlan módon szembeszegül férje akaratával, nem hajlandó elutazni vele.

A *Jadviga* naplószerzőjébe szubtextusszerűen beékelődő, a Miso által jobbára még cédulákon fellelt gazdasági feljegyzésekből a szocio- és/vagy etnográfiai interpretáció beszédes információkat hámozhat ki, ahogy Osztatni András 1915. február 8-i, a lakodalom kiadási és pénzköltségeit összegző bejegyzéséből is. Már önmagában fontos kulturális kódokat hordoz a költségek efféle elkülönítésének szükségessége, utal arra, hogy a korban még nem a pénz minősül egyedüli fizetőeszköznek: „Az én lakodalmam kiadási és pénzköltségei voltak: A Kisbirtokosért a Kisbirt. Szövetségnek fizettem 30 zlati helyiségbért, a trubacs muzsikuskoknak (Chmel 16 fiúval) egy-egy tyúk, két-két kalács (50 zl.) és még fejenként két kocsi tüzelő. Ital elfogyott: bor 3 és fél Hektoliter meg fél Hkl pálinka meg édes (60 zl.). Ajándék kendőt vett Mamovka Jadvigának és nyakravalót (25 zl.), menyasszonytáncra még fizetett 3 zlatit. A vőfély úrnak adtunk egy kocsi tüzelőt, az esküvői meghívók Weismüller nyomdájában kerültek 160 darab 4 zl. Summa 172 zlati. Nem számítva a rőzsfa tüzelőt” (JP, 11).

⁷ N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. = Helikon. Kulturális antropológia és irodalomtudomány, 1999. 4. 483.

A kulturális emlékezetet kiterjesztő dokumentumokként interpretálandók a fényképek, melyekből az interszubjektív jelentéseken túli, a társadalmi struktúráról árulkodó nyomok is kiolvashatók. A *Jadвига párnájá*-nak naplóiírója, Osztatni András az akkulturáció átmenetiségének állapotában keres megoldási lehetőséget a letűnőben levő kultúra mozzanatainak archiválására, ezért fordul egykori fényképész barátjához, Buchbinder Miklós-hoz, és rendel életképeket a falu életéből: „Szeretném, ha volnának tetőled életképeim. Ha lefényképeznéd itt szemben holnap például a kofasort. Mit szólsz hozzá? A paradicsom- és geregaárusokat. Meg a molyidbáról kijövő vénasszonyokat. Az öreg zsidó szatócsokat, a hentest meg a kárpitost, ahogy tömi a rugók közé a tengeri füvet. Szívesen elkísérlek. Kiviszlek a homokfutón, hogy lefényképezd az érpártot, az összedőlt halászkalyibánkat... és Gregor is, teszem azt, ahogy a kaszát kikalapálja, vagy amikor behajt a tanyabejárón...” (JP, 359).

Egy letűnőben levő kultúra jelrendszerének és tárgyi világának, ez esetben a Békés megyei szlovák kisebbség anyagi-tárgyi kultúrájának a megörökítése a naplóiíró célja, kiknek a megszokott, addigitól, az „otthonitól” eltérő gazdasági és földrajzi környezetbe kellett beilleszkedniük áttelepítésüket követően, de a regényben textualizálódó akkulturációs folyamat nem kizárólag az etnikai asszimilációt érinti. Letűnőben vannak a másság tárgyi komponensei, az öltözék, a háztartási eszközök elvesztik jelentőségüket, megszűnnek ősi foglalkozások, feledésbe merülnek szokások, szólások, dalok – ezek a jelenségek azonban társadalmi és gazdasági változások következményei, s minden etnikum anyagi és szellemi kultúráját egyaránt érintik. Hogy Osztatni András és Buchbinder Miklós kompozíciói mégis elsősorban a szlovákság hétköznapijairól árulkodó nyomokat örökítik meg, annak oka az adott tér lakosságának etnikai összetételével magyarázható: „Bizony, bruderom, oda kell hozzá menni a cselédsorra, a kazlak tövében fészkelő summásbandákhoz, az istálló vakokra, a kiskonyhákban étlen-szomjan hagyott öregszülékhez, a cigányputrik füstjébe, bűzébe! Kimehetnénk a Borszigetre, ahol az asszonyok fölfűzött szoknyában szapulnak a Lúhovka szappanos vizében. Elmegyünk Csúvárékhoz, s leveszszük, hogy mázolja föl Anci a szobapadlatot, s mint meszeli ki a kemence cselyusztja-száját meg a gyugót” (JP, 360).

N. Kovács Tímea hasonlóságot vél felfedezni az etnográfia és a fényképezés között, de az analógia okát nem abban látja, hogy a fénykép „azt rögzíti, ami OTT van, hanem mert árulkodik a kamera beállításáról – arról a perspektíváról, amelyből az antropológus elkészíti beszámolóját”.⁸

⁸ N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. = I. m. 484.

A *Jadviga párnája*-nak archiváló szándékú fényképei semmiképp sem tekinthetők egyszerű, hétköznapi értelemben vett fotóknak, a geertzi sűrű leírás-fogalommal hozhatók összefüggésbe, annak ellenére, hogy általában a ritka leírást szokás összekapcsolni a vizuális megörökítéssel: „A sűrű leírás tehát egyszerre ragadja mag a felszínen látható cselekvést és annak jelentését, vagyis a ritka leírással szemben nem a jelenségek »lefotózása«, hanem leírás és interpretáció kombinációja.”⁹

Osztatni András a vizuális megörökítés technikáját választja, mert úgy véli, az egyszerű leírás nem alkalmas a cselekvések, mikroszkopikus mozzanatok jelentésségének megragadására, a rejtetten jelen levő jelek lényegének dekódolására: „Csináld te magad inkább, írd le!

Ugyan! Mit ér az! Én látni akarom! A szilvaszedést! A Mihály-napi asszonytát ki a temetőbe, hogy klockcs-magot szedjenek a szerencsehozó hólyagfákról. Mit szólsz? Benézünk a kukoricafosztó udvarokba, lekapjuk, ahogy a szemrevalóbb leányzókat meghempergetik a csuhéban. A legénysínyeket! A teheneket bekötik a konyhába, vizet öntenek egymás csizmájába, tudod! És úgy beleverik a szalmahúzó horgot a kazalba, hogy kaszával kell szétmetélni a boglyát, hogy ki lehessen húzni” (JP, 360).

Rekurzivitás és önidentifikáció

A kulturális antropológiai érdeklődés problematikája Osztatni András archiváló törekvésein túl is textualizálódik a Závada-regények szövegvilágában, mivel azokban kiemelt szerephez jut a területiális kultúrafogalom, a regényterek ideális terepet biztosítanak a saját belüli idegenség tapasztalatának megragadására. A *fényképész utókora* című mű első időrétegének narratívája a Dohányos László vezette kutatócsoportnak a Békés megyei, többségében szlovák etnikumú faluba érkezésével indul, ezúttal azonban érdeklődésük már a kulturális mező politikai értelmezésére is kiterjedt: „nem a máskor szokásos adatgyűjtés irányába haladt, hanem inkább nemzetiségi karakterológiáját próbálta újabb adalékokkal bővíteni, végigkérdezvén a helyi szlovákok legkülönbébb szokásait. Kíváncsi volt, hogy az ő gazdasági érdekeikkel és szellemiségükkel szemben is érzékelhető-e itt bizonyos zsidó rétegek ártalmas szerepe, hasonlóan ahhoz, amit a magyarság elszenved” (FU, 13). Az adatgyűjtés nem kizárólag a kisebbség kulturális identifikációjával kapcsolatos kérdésekre terjed ki, mint korábban, az elbeszélés jelenének a privát szférát is érintő politikai kérdéseit is vizsgálattuk tárgyává tették.

⁹ N. Kovács Tímea: Helyek, kultúrák, szövegek. A kulturális idegenség reprezentációjáról. – Debrecen: Csokonai Kiadó, 2007. 104.

A falukutatók munkásságának célja a másság jegyeivel determinált tér és közösség értékeinek megőrzése az utókor számára, ugyanakkor a kutatók csoportja sem homogén, azon belül is felsejlenek az alteritás nyomai, ott van az adatgyűjtők között Adler Jenő is, kinek zsidó származása ellenére, saját megítélése szerint, sikerül beépülnie. A *Jadviga párnájá*-nak harmadik elbeszélője, a beíró, kommentáló Miso is beszámol arról, hogy a Gregor tanyán találkozott egy falukönyvírnökkel, s miután némileg összebarátkoztak, utalást tett a férfi származását illető elkülönülésére: „Mondom neki, de nem haragszik, az úr ugye zsidó? Hát erre úgy elszégyenlette magát, hogy én is zavarba jöttem. Este bornál is panaszkolta, hogy mikor először hozta őt ez a messziről is mindentudó falukönyvíró a falukutató fiatalok közé, akkor bizony összesűgtak, hogy mit keres itt köztünk ez a horgasorrú zsidrák” (JP, 202).

Magát az antropológiai szituációt¹⁰ is tematizálja a regény, azt a helyzetet, amikor az adatgyűjtő két kultúra közé helyezkedve, a saját kultúrája felől próbálja olvasni az idegen jeleit. A kezdő kutató számára azonban a fellelt nyomokat nemcsak hogy értelmezni nem tudja, de olvashatóságuk is problematikus számára, ezért az akkor megismert Osztatni Misóhoz fordul segítségért: „Hogy segítsék neki, mert nem akar lebögni. Mondom és mért jött olyan kérdésekkel, mintha tudná. Hogy ő a falukutató csapatvezetőjével jött mifelénk és az diktálta neki, hogy aszongya ahogy megyünk a tanya felé, mindjárt látjuk az istálló méretet, hogy hány ló meg tehén, abból a birtok nagyságot ki lehet saccolni stb. Hát mondom okos egy ember lehet, de mégiscsak tévedés. Mert ez az öreg Gregor nem a gazda, hanem csak főbéres és több tanyánk meg sokkal több földünk van. Ja? Hát jó, de ő eléggé nem ismerős paraszti dolgokban, hogy elmondanék pár dolgot” (JP, 202).

A pozsonyi művészettörténész, Jana Gartnerová etnográfiai érdeklődéssel fordult Koren Ádámhoz, miután felfigyelt furcsa, archaikus szlováksággal beszélt nyelvére, faggatni kezdte, „hol lakik, mit tanul, merre fordult meg eddig, hová valósi, honnan ez az archaikus nyelvjárás. Miféle emberek élnek ott és éltek régebben, micsodák a szülei, és nincsenek-e nála véletlenül családi fényképek, mert ő azokból is meg szokott tudni sokmindent” (FU, 349). Gartnerová tud olvasni a közvetítő funkcióval bíró eszközökből – egy iskolázott etnográfiai tekintet számára a fotó is beszédes kulturális kódokat tartalmazhat a képen szereplő emberek identitásával kapcsolatban. De sajnos, nem képes bárki dekódolni az egykor tudatos archiváló szándékkal készített fényképek üzeneteit. Koren Ádám Nyemcsokék pozsonyi lakásá-

¹⁰ N. Kovács Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. = I. m. 481.

ban penészes gerincű fényképalbumokat talált a polcon, amelyek falusi életképeket tartalmaztak: „Falusi életképek voltak – talán a húszas-harmincas évekből, gondolta a kalapos-fejkendős viseletből, a lovasszekerekből, cséplőgépekből és egy hintós kirándulás úrilány-öltözékéből. A következő kötetet néprajzi érdeklődés ihlethette, húsvéti locsolkodás, karácsonyi betlehemezés, lakodalom, keresztelő és temetés, András-napi ólomöntés meg egyéb női vajákoskodások életképei szerepeltek benne” (FU, 347). Mint a regény két másik idősíkjából kirajzolódó kontextus azt sejtetni engedi, Buchbinder Miklós fényképei lehetnek a Koren által fellelt képek (s a regény vége felé olvasható képleírás ezt egyértelműsíti is), feltehetően hasonlóak azokhoz, amelyeket egy másik szövegvilágban Osztatni Andrással együtt készítettek az utókor számára. Az egyik album hátsó borítója alól „egy paszpartura kasírozott piaci csoportkép fordult ki a takaróra, sok figurával, vitatkozás-szerű jelenettel a közepén” (FU, 347), egyike azoknak a fotóknak, melyet Buchbinder a regény első idősíkjában Koren Ádám szülőfalujában tevékenykedő falukutatókról készített. A kép azonban néma marad Koren számára, nem beszél el neki a múlt idők történeteit: „Koren hiába bámulta, nem segíthettünk, de azt se bántuk, hogy – mint afféle ölébe hullott szökevényképet – gondolta, eltulajdonítja. Becsúsztotta hát a válltáskájába, s bedugta mellé a szemüvegészarat is” (FU, 347–348). Jan Assmann szerint az „emlékezet kommunikációban él és marad fönn; ha ez utóbbi megszakad, illetve ha a kommunikációban közvetített valóság vonatkoztatási keretei változást szenvednek vagy akár elenyésznek, a következmény: felejtés”¹¹, s Koren Ádám esetében is a kommunikációhiány következménye a felejtés folyamatainak aktivizálódása, azzal magyarázható a hagyományszakadás. Egyet kell értenem Bombitz Attila azon állításával, hogy a „fénykép e némasága, halottsága utal a hagyománytörésre”¹², de a mondatot L. Varga Péternek¹³ az *Alföld*-ben publikált tanulmányából vett idézettel folytatja, mely nézetem szerint kissé más perspektívából közelíti meg a problémát: „vagy ahogyan L. Varga Péter írja: »Koren – és az egész fiatal generáció – érdektelensége, céltalansága, kiúttalansága, sőt ama tulajdonsága, hogy képtelen reflektálni a múltjára, a jelenére, sőt, talán a jövőjére sem, logikusan jár együtt azzal a szimbolikus gesztussal (vagy inkább hiánnyal), amely a fénykép megtekintésének elmulasztásában ragadható meg. Nincs kapcsolata a múlttal, nincs

¹¹ Jan Assmann, i. m. 37.

¹² Bombitz Attila: Mielőtt elsötétül (Závada Pál). = Bombitz Attila: Akit ismerünk, akit sohasem láttunk: magyar prózaszeminárium. – Pozsony: Kalligram, 2005. 308.

¹³ L. Varga Péter: Amitől lehet, és amiről nincs már mit mondani. Závada Pál: A fényképész utókora. = *Alföld*, 2005. 7. 94–98.

kapcsolat, nincs szembenézés az apai örökséggel, s ennek megfelelően nem létezik előrelátás, vagy legalább valamiféle eligazodás az életben.»¹⁴ Úgy vélem, nem elsősorban Koren (és generációjának) érdektelenségével magyarázandó a reflexió elmaradása, hiszen talán nem véletlenül használja az elbeszélő a „hiába bámulta” kifejezést, amikor a fiú és kép közötti kommunikációs aktus sikertelenségéről számol be. Nem működhetnek az emlékezés alakzatai, nem tartható fenn a törésmentes folytonosság illúziója egy olyan társadalomban, ahol a passzív felejtés megjelenési formái dominálnak.

A pozsonyi művésztörténész is Koren érdektelenségének tudja be, hogy az képtelen válaszokat adni az elmúlt évtizedek történéseivel kapcsolatos kérdéseire: „No, azt azért illenék tudni, intette meg aztán Gartnerová a lupéjával Korent, hogy negyvenhétben mely szlovákiai helységekre települtek át az ő falujából a tótok – ugye, így csúfolják az Alföldön őket? [...] Később ugyanígy nem tudott felelni arra sem, hogy a falujabéli zsidókat mely lágerekbe vitték, hányan veszték oda, s kik kerültek vissza vagy hova máshová, hát igen, bólogatott csak sután, eltűntek szinte mind a faluból” (FU, 349–350). Pedig Korennek nem lehet tudása olyan eseményekről, információkról, melyekkel kapcsolatban nem működik az emlékezés kultúrája – sem az egyéni emlékezet, sem a falu kollektív emlékezete nem örökölt át semmit az utókor számára az adott tér szóban forgó időszakának történéseiről. Az alföldi régió szlovák közösségében is az aktív emlékezet hiányaként fellépő passzív felejtés mechanizmusai működnek: „Ekkor *felejtésről mint menekülésről* van szó és az őszintétlenség kifejeződéséről, elhárító stratégiáiról, amelyet a páciensben homályos vágy kísér, hogy semmit ne tudjon a közvetlen környezetében előforduló gatzettekről, ne informálódjék róluk és ne kérdezősködjék felőlük. Amennyiben ez a hiány az aktív emlékezet hiányaként ragadható meg, passzív felejtésnek is nevezhetjük. Ám az elhárítás, a kitérés, a menekülés be nem vallott stratégiájaként itt végeredményben a felejtés ambivalens, éppúgy aktív mulasztásokat is terhel.

A felejtéssel mint meneküléssel határos az aktív felejtés skálájának kezdete.”¹⁵

S a felejtés szinte általánosnak mondható passzív formája mellett az aktív változatára is találni példákat *A fényképész utókorá*-nak szövegvilágában. Annak a tévedésnek is a passzív felejtés a közvetett okozója, hogy Koren és Maliga tizenkilences veteránok helyett Dusza János elvtársat kezdi faggatni a Tanácsköztársaság jelentőségéről, aki abban az időben nem lehetett

¹⁴ Bombitz, i. m. 308.

¹⁵ Paul Ricoeur: Emlékezet – felejtés – történelem. = Thomka Beáta szerk. Narratívák 3. A kultúra narratívái. – Budapest: Kijárat Kiadó, 1999. 64.

több háromévesnél. A kínos jelenet lezajlása után pedig Nyemcsok tanárnő az aktív felejtés stratégiájának alkalmazását kéri a gyerekektől is. Koren hiába kérdezősködik édesapja börtönbüntetésével kapcsolatban, a hallott információ valóságértéke is kétséges marad előtte sokáig; az sem egyértelmű a gyerekek számára, miért nem mindegy a szülőknek, hogy az osztályban kikkel barátkoznak – mindennek a magyarázata a közelmúlt történetében/történelmében rejlik, de azt az aktív felejtés homálya lengi be.

Marc Currie *Elbeszélés, politika, történelem* című tanulmányában kifejti, hogy amennyiben a realista elbeszélés a nemzetről mond történetet, feltétlenül beépíti a narratívába az eredetről szóló feltevéseket is, mivel „a történet valahol kezdődik, és a végpontot, amely pedig a modern nemzetet az ebből az egyedi történetből származó végeredménynek tekinti”.¹⁶ A *Milota* magnószalagra beszélő narrátora is szeretne a biografikus emlékezeten túlmutató történeteket megőrizni az utókor számára, így nem csak élet- és családtörténetét rögzíti, de különböző forrásokból merítve szülőfalujának, a tót ajkú Békés megyei településnek a történetét is igyekszik kazetára mondani. A rendelkezésére álló faktumok mellett szükségszerűen a rekonstruktív jelleg dominál elbeszélésében, hiszen a régmúlt emlékeihez csak így lehet közelíteni: „az emlékezetben sohasem a múlt mint olyan őrződik meg, hanem csak az marad meg belőle”.¹⁷ Milota bár tényyszerűsége törekszik, nem lehetünk biztosak szavai valóságűségében, erre ő maga is utal: „De itt van nekünk az előbbi krónikás kései utódjának, Huszonegyedik Kokan tisztelendő úrnak a Cselári című, tehát méhészekről szóló dolgozata, habár ezt is csak emlékezetből idézem, vagyis nem kizárt, hogy színezem”¹⁸ (M, 72).

A rekonstruktív módon működő emlékezet nem képes a múlt archiválására, a „tovahaladó jelennel változó vonatkozási keretek felől szakadatlanul folyik a múlt újjászervezése. Bármilyen új is mindig csak rekonstruált múlt alakjában léphet fel. Hagyomány csak hagyományra, múlt csak múltra váltható”.¹⁹ A kommunikatív emlékezet által megőrzött történetekbe az idők során beépülnek fiktív elemek is, melyeknek kitalált voltát érzi az utókor, mégis a saját múlt, a saját hagyomány részeként mondja tovább. Ilyen például a *Milota* falutörténetébe belemesélt és továbbhagyományozódó Mikszáth-mítosz: „Nos, hát és ez időben kocsizott át olykor hozzánk Szegedről a már nagy ellenzéki lapíró hírében álló Mikszáth, s töltött el

¹⁶ Marc Currie: *Elbeszélés, politika, történelem*. = Thomka Beáta szerk. *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. – Budapest: Kijárat Kiadó, 1999. 36.

¹⁷ Jan Assmann, i. m. 41.

¹⁸ Závada Pál: *Milota*. – Budapest: Magvető, 1997. 72. A továbbiakban: (M, 72).

¹⁹ Jan Assmann, i. m. 42.

minálunk többször is igen szép napokat, jóleső közös ejtőzésekkel, tervek szövögetésével és megírni való történetek kölcsönös elmesélésével – idézte az öreg Antalóczi a Tizenkettedik hajdani visszarévedő szavait” (M, 385). És hogy a beszédben újjászerveződő múlt nem ismeri a tényszerűség korlátait, azt a történet folytatása igazolja: „az bizony már igaz, papunk maga mesélte nekünk, hogy később is sokat eljárt Mikszáthhoz Pestre, az István Szálló éttermébe, hogy elbeszéljen neki megörökítésre érdemes históriákat” (M, 385).

A hagyomány elhalása, a kollektív emlékezet működésképtelensége hívja létre a történetírás iránti igényt: „Ahol a múltat nem tartják többé emlékezetben, vagyis nem élik, működésbe lép a történelem.”²⁰ A *Milota* szövegvilágában noha még nyomokban fellelhető a kollektív emlékezet által megőrzött múlt, de az már nem minősíthető élő és működő tudásnak, már nemcsak jelen van a hivatalos történetírás iránti igény, de a kettő közötti ellentmondásosság is textualizálódik: „Nem úgy ment ez a falualapítás, ahogyan, azt a romantikus helyi historizálás mondaköltői mesélik. Mint például én, mint nyugalmazott anyagbeszerző, ám aktív méhész. Hanem hogy ez a honfoglalás is kettős vagy még többes volt, sőt, kisebb-nagyobb hullámokban való beáramlásnak és beszívárgásnak lehetne mondani inkább” (M, 193).

Az eredetkutatás, az identitásvesztés és -keresés tematikája uralja az *Isten hozott* szövegvilágát, de az odatartozás/oda nem tartozás nem annyira etnikai, faji, vallási vagy politikai meghatározottságú, inkább a mágikus realizmus fogalmaival leírható, szimbolikus jelentésű természeti jegyek által determinált. Geertz modern antropológiai megközelítése értelmében „az embert az adott hely szokásai megváltoztatják, mindig is megváltoztatták, és tulajdonképpen ez az emberi természettel magyarázható... Ez a körülmény rámutat arra, hogy nagyon nehéz meghúzni a határvonalat aközött, ami természetes, általános és állandó, illetve egyezményes, helyhez kötött és változó.”²¹ A sárasági lét sajátos, odatartozást jelképező természet-vonatkozásai is (a régi fényképek megelevenedett árnyékai, a kínzó szomjúság, a hajnali öntudatlan beszéd) egy egyezményes, állandó és általános kódrendszeren alapulnak.

Önmaguk által önmaguk számára konstruált sekélyes kulturális közegekben egzisztálnak a falubeliek, ezt példázza többek között az is, hogy a túlvilág üzenetét közvetítő főszellem szerepére Avarka bácsit tartják a

²⁰ Jan Assmann, i. m. 45.

²¹ Iser idézi Geertz megállapítását. Wolfgang Iser: *Az értelmezés világa*. – Budapest: Gondolat Kiadó–ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2004. 95.

legalkalmasabbnak: „Avarka éppen alkalmas főszellemnek minálunk, lehet örökös helyi lakos, mert csupa lényegtelen badarságot hord össze” (IH, 30). A sárasági emberek és környezetük közötti harmonikus kapcsolat megközelíthető Iser visszacsatoló hurok elméletével²² is. A falubelieknek a külső környezet hatásai előli elzárkózása saját léttük, különállásuk megőrzésének érdekeit szolgálja. Az önmagukból kivetített kultúra iránti fokozott érdeklődés egy hanyatláskorszak kezdetén élénkül meg: „Avarka bácsi szelleme azt is elárulta, évek kérdése, és ki fog kopni a testünkéből az emberemlékezet óta ott dolgozó forróság, nem kell mindenhová kantával elindulni, rézszerűen habzó sörítalt hurcolni még a szomszédba is, mert nem támad többé az elviselhetetlen szomszéd. Illetve csak annyira, mint másutt, minden rendes helyen. Szellemek sem fognak visszajárni, nem kell többet életük színhelyére temetni a halottakat, a pálya kútja mellé az enbéhármas focistát, a kertbe a parasztot, kizárólag a temető lesz, mint vidéken, mert nem sok idő van már addig, hogy »kiegyenlítődjön a számla»” (IH, 166–167).

„A rekurzív hurok akkor vált fontossá, amikor az entrópia ellenőrzése volt a tét, vagy a valóságot kellett az önálló rendszerek fogalmai szerint elképzelni, vagy amikor egyes rendszerek keletkeztek a rendszerek összekapcsolásából, vagy amikor a kultúrák és kulturális szintek közötti találkozás szükségessé tették az ismerős és az idegen közötti közvetítést, annál is inkább, mert annak, ami eredetileg elérhetetlen, valamilyen külső nézőpont közbelépésére kell válaszolnia”²³ – olvashatjuk Iser *Rekurzívitás a néprajz beszédmódjában* című tanulmányában. A rekurzív hurok a Gallér Gergelynek nevezett hős önidentifikációs törekvései során lép működésbe a szövegvilágban, ő az a szubjektum, akinek önmaga megismeréséhez különböző terek és kultúrák tapasztalatait kell értelmeznie, egymástól eltérő világok – az ismerősből idegenné levő Sáraság és az idegenből ismerőssé váló Tótváros világa – között kell egyensúlyoznia.

Sáraság etnikai és vallási összetételének homogenitásához kétség nem férhet: „Az olyan befülledt világokban, mint Sáraság és Feketeváros, ahol eltévedt kálvinistára mint kuriózumra csodálkoznak rá a hívek, nem szükséges jelzővel illetni az Örökkévaló házát. Mindenki tudja, a Mindenható a katolikusok falai között lakik. Tótvárosban az evangélikus templomról gondolják ugyanezt” (IH, 178). Az egyneműség fenntartásának/megőrzésének vágya erősen él a közösségben, ezzel magyarázható, hogy képtelenek a másság el-/befogadására. Mássága, vallási elkülönülése miatt

²² Wolfgang Iser, i. m. 90–105.

²³ Uo. 148.

lesz Klein Ede bűnössé a falu szemében ártatlansága nyilvánvalóságának ellenére is: „Három hétig tűrte a vádakat. Hogy ő az épülő zsinagóghoz, minek felhúzásához az ocsmány és ostoba néphit szerint a malteron túl szűz lány vére is szükségeltetik, az utolsó cseppig lecsapolta volna Matildka vérét” (IH, 13). Megbélyegzettsége ellehetetleníti létét Sáráság zárt terében, menekülni kényszerül. A regény narratívájának idejét évtizedekkel megelőzi Klein Ede kitaszíttatásának története, de mitizálódott alakja jelen van a sárásági hétköznapiakban. A Klein Edéhez kapcsolódó szűzsészál apró utalások révén rajzolja ki a regény társadalmi-politikai hátterét, a férfi „haza”látogatásakor mázoltak sárga csillagot Pannika néni házára a huli-gánok, s „a kerítésre azt írták, zsidó gyilkos, haza. A gyilkos gy-je egészen a földig elfolyik, a sárga csík a járdára is leér” (IH, 144). Csupán a Pannika néni személyét körüllegő homály és „félregépelése” kapcsán merülhetnek fel Sáráság jól izolált világában utalások a politikai háttérre, a rendszerre: „Kilencszáznolcvanegyig még a legkeményebb időkben is megúszta a falu a fekete Volgákat. Sáráságban az ’56-os forradalom utáni vérkorszakban sem hurcoltak meg senkit, igaz, a győzedelmes napokban sem történt több némi hangoskodásnál és lökdösődésnél. Pannika néni hibája után azonban két fekete uszály is leparkolt a tanácsháza előtt” (IH, 108).

Budapest, retour

Regényrészlet

Az elkövetkező napokban meglehetősen érzékeny viszonyban voltam a lelkiismeretemmel. Éjszakákon át tanakodtam, mi lenne a legjobb megoldás, de semmire sem jutottam. Végül úgy határoztam, várok néhány napot, talán tisztábban látok majd.

Közben beköszöntött a december, s a város utcáin megjelentek a karácsonyi díszeket, apró ajándékokat kínáló standok. Munkából jövet olykor megálltam a pultok előtt, lökdösődtem, tolakodtam én is, mintha vásárolni akarnék; nézegettem a színes gyertyákat, a szaloncukrokat, a tarka dobozokba csomagolt csillagszórókat, aztán továbbmentem. Nem volt kedvem az egyszemélyes karácsonyhoz, de a kényszeredetten összeverődött társaságban eltöltött szentestéhez sem. A harmadik pesti karácsonyom közelgett, és fogalmam sem volt, hogyan múlik majd el.

Egy ilyen, átbóklászott késő délutánon, ami tulajdonképpen decemberben már csaknem estének számított, hazaérve egy levelet találtam az ágyamon. Leültem, és kezembe vettem a borítékot. Meglepve ismertem fel bátyám kézírását; a furcsa betűket, az íráshoz nem szokott kéz görcsös vonalait. Már egy ideje alig értekeztünk egymással, s csak telefonon beszélünk néha, akkor is csak röviden. Én *itt* voltam, ő pedig *ott*, s ez végül elég indok lett ahhoz, hogy némileg eltávolodjunk egymástól. A bátyám egy ismert szerbiai konzervgyárban dolgozott, *nulla dinárért*, ahogyan gyakran hangoztatta, és egy idő után valahogyan meggyűlölte mindazokat, akik szerinte nem osztoztak a sorsában, így némiképp engem is, noha ezt mindvégig igyekezett leplezni. Úgynevezett „egyszerű ember” volt, határozott nézetekkel; így emlegették a családban is, főképp, ha el kellett simítani egyik-másik zavaros ügyét. Mély lélegzetet vettem, és az asztalomon lévő ollóval felnyitottam a borítékot, s olvasni kezdtem:

Kedves Öcsém, hogy vagy, gondolom jól. Sokat emlegetünk, főképpen anya, és néha sír is hogy nem vagy itt pedig tudja, hogy nem is vagy olyan messze, csak ez a határ meg ez a blokád, meg biztos szeretne már látni is. Tudom hogy jól föltaaláztad magad. Fogalmad sincs mi zajlik itt. Nincs fizetés, nincs semmi. A boltok üressék és nem lehet venni semmit nem úgy mint odaát. Egy liter olajért órákig kell sorban állni és akkor sem biztos, hogy kapsz. Én meg nem keresek semmit, nulla dinárért dolgozom, egy-két márka, azt is röktön be kell váltani az infláció miatt. Tegnap este a Zöldfában biliárdosztam és az első sör amit megittam 500 000 dinár volt és husz perc múlva a második már 650 000! Nem lehet normálisan még inni sem és hát amúgy meg hogy bírja ki az ember ezt az egészet! Ha itt lennél meglátnád te is, hogy hogy néz ki ez az egész. A barátaid akik még nem szöktek el már teljesen elfásultak és senkit sem érdekel mi lesz tovább. Még mindig járkal a katonai rendőrség, fogdossák az újoncokat, de már ez sem érdekel senkit, aki bír az elbújik és már szerintem a katonai rendőrséget sem érdekli, hogy otthon vane az a valaki, vannak éppen elegen a fronton. Nem tudom hogy mikor lesz ennek vége, úgy néz ki hogy így fogunk megdögleni. De azafő hogy, neked jól megy az a fontos. Legalább nem látod ezt az egészet. A cuccaid amiket itt hagytál itt vannak továbbra is, nem bántotta őket senki. Még apa sem pedig ő ahogy tudod nem szereti ha tele van a ház fölösleges cuccokkal, és egy ideig igaz modogatta hogy vigyük fel a lakásodba de aztán abbahagyta. Látom rajta hogy neki is nagyon hiányzol de nem sokat beszél, ezt te is tudod. Minek is panaszkodna úgysem lehet változtatni semmin. Én sem akarok panaszkodni, nem is azért írok nehogy úgy vedd csak el akartam mondani hogy mi itt a helyzet. Mert csakhogy tudd ha, elis mentél akkor is itt vannak a gyökereid és ide tartozol, és nem abba a vikkendországba ahol most vagy. Nemis tudják azok a magyarok, hogy mi van itt no de mindegy! Ez a te választásod volt és biztos úgy gondoltad hogy ott jobb és biztos igazad van. Hamajd lehet utazni fölmegek én is Pestre, és napokig sörözünk, végre normális sört és nem ezeket a savanyú szarokat amik itt vannak, mert ha ezekből csak egyet kettőt is megiszol másnap szétreped a fejed. No de nem is fárasztalak tovább csakgondoltam írok pár sort, hátha megörülsz neki. Te is írhatnál néha még egyszer sem írtál csak anya születésnapjára. Oda is tette a lapot a kredencre még most is ott van, éppen láttam hogy a múltkor letörölte róla a port. Azt mondják mostanában hogy mindenkit elbocsájtanak a gyárból, node akkor megyek föl én is hozzád! Most zárom soraimat, mikor jössz haza? Csókol: Bátyád

Az ágyra dobtam a levelet, és levegőért kapkodtam. Láthatatlan kezek szorongattak, tapogattak, rángattak.

Az ablakhoz léptem, és elhúztam a függönyt. Az utcalámpák és a szemközti háztömb kiszűrődő fényeiben hatalmas hópelyhek hullottak. Lenn, a gyalogjárdán, egy fiatal pár csókolózott. Egy ideig néztem őket,

homlokomat a hűvös ablaküveghez nyomva, aztán megfordultam, és leültem a rozoga íróasztalhoz. Kihúztam az egyik fiókot, levélpapírt vettem elő, de nem sikerült leírnom egyetlen sort sem. Tudtam, hogy a bátyám egyszerű, tanulatlan, de őszinte ember, mégis nehezen tettem magam túl a levélből sugárzó burkolt szemrehányáson. Percekig forgattam ujjaim között a töltőtollat, aztán felkeltem az asztaltól. Hirtelen hiányozni kezdtek a barátaim, és eszembe jutott, hogy talán már egy hónapja is, hogy utoljára a Marximban jártam. Egy ideje nem hallottam semmit sem Didiről, sem a többiekéről. Az utóbbi napokban ráadásul alig mozdultam ki, még a szokásos mozi- és színházprogramjaimat is kihagytam.

Felemeltem az ágyról a levelet, és újra olvasni kezdtem, de néhány sor után a földre ejtettem a papírlapot. Ekkor meghallottam, hogy fordul a bejárati ajtóban a kulcs. Felismertem Suzyt a lépteiről, és hallottam, amint az előszobában lévő hűtőszekrényre teszi a kulcscsomóját, mint mindig, s hallottam, amint belép a szobájába, felkapcsolja a villanyt, és becsukja a szobaajtót.

Nyilván nincs beszédes kedvében, gondoltam. Ez nem volt újdonság, hiszen a multinacionális cégnél végzett munkája szemlátomást teljesen kifacsarta, s noha élénk, mondhatni temperamentumos lány volt, a párkeresésre már nemigen maradt energiája. Sokszor péntekre már annyira kimerült, hogy inkább a lakásban töltötte a hétvégét.

Felöltöztem hát, és amilyen halkán csak tudtam, elhagytam a lakást.

*

A Marxim elé érve megálltam egy pillantra az ajtó előtt. Lárma, zene-szó és meleg, füstös levegő szűrődött ki a helyiségből. Jóleső érzés kapott el, s szinte egyszerre éheztem és szomjaztam meg. Úgy tűnt, végre jó helyen leszek.

Sokan voltak benn. Gyorsan körülnéztem, de nem láttam ismerőst. Arra gondoltam, hogy már Didi sem jár ide, s ki tudja, lehet, hogy már a többiek sem. Hirtelen eszembe villant Big Boy és az üveg *Southern Comfort*, és rendeltem is mindjárt egy duplát, sok jéggel. A pulthoz ültem, de aztán mégis felkeltem, és a pohárral a kezemben tettem egy kört a helyiségben. Izzadt, kipirult, nagyhangú fiatalemberek között furakodtam át. Magabiztosnak tűntek, és szemmel láthatóan otthon érezték magukat. Az akcentusukról tudtam, hogy pestiek. Milliméterekre voltak tőlem, valahogy azonban mégis oly távol. Semmi sem kötött össze bennünket, más világban élünk. Míg ők valóban *otthon voltak*, mi úgy gondoltuk, csak *átmenetileg* tartózkodunk itt.

Néhány lépést tettem, és hirtelen erősen, szinte fájdalmasan verni kezdett a szívem. Az egyik távoli asztalnál Helga ült férfitársaságban. Éppen ivott egy kortyot, majd fejét hátravetve harsányan nevetett. Legalábbis így láttam a félhomályban, a füstfelhőkön át.

Utat törtem magamnak, és megálltam az asztaluk előtt. Észrevett.

– Nézd már, ki van itt, a Kornél! – kiáltotta kipirult arccal. Szemlátomást ittas állapotban volt. – Bemutatom az én jó hercegemet, az én bukott hercegemet! – rikácsolta. – Íme Kornél úr, a bukott herceg! Mutatkozzatok be neki ti is, fiúk!

Láttam, hogy jól öltözött, csupa nyakkendő, üzletemberszerű fiatalember társaságában ül. Igaz, volt közöttük egy idősebb, kopasz férfi is, de akárcsak a fiatalok, ügyet sem vetett rám. Nagyokat nevetve beszélgettek.

– Te iszol...? – nyögtem, mert hirtelen nem tudtam mit mondani.

– Amint látod! – válaszolta vigyorogva, és újra a szájához emelte a poharat.

A haja a homlokába hullott, az arca fénylett.

– Az én hercegem... – mondta, majd felém emelte poharát, mintha kocintana, és ivott egy jókora kortyot.

Elöntött a düh.

– Nekem ebből elegendem van – mondtam, és magam is meglepődtem, milyen rekedt lett egyszerre a hangom.

Othagytam őket. Amíg a pult felé tartottam, a lármán és a hangos zenészőn keresztül is hallottam Helga csúfondáros nevetését. Egy pillanatra úgy tűnt, a nevetés tovaterjed, s már mindenki nevet, már minden asztalnál hahotáznak, sőt, még Marx, Lenin és Rákosi is röhögnek a falra akasztott képeken...

Közben gyorsan kiittam a poharamat, és a pultnál egy újabb italt rendeltem. A hangszórókból áradó zene és a teremben lévők beszéde monoton bűgássá állt össze. Iszonyatos fáradtság tört rám, és hirtelen szerettem volna itt hagyni mindent és mindenkit, a várost, az országot, s lehetőleg soha többé nem jönni vissza. De nem volt másik ország, és valójában örülhettem, hogy egyáltalán itt lehetek. Mégis, egyszerre irigyelni kezdtem mindazon barátaimat és ismerőseimet, akiket a háború szele nem kelet-európai országba sodort, hanem jóval messzebb, igaz, tudtam, nekik is megvannak a maguk gondjai.

Egy ideig tűnődtem hasztalan, amikor valaki a vállamra tette a kezét. Hátrafordultam; Picasso volt az. A szája sarkában cigaretta lógott, könnyű, nyitott katonazöld kabátban volt, alatta a szokásos festékfoltos póló. Megöleltük egymást. Rögtön eszembe jutott a Diditől hallott elrablásos

sztori, és örültem, hogy látom Picassót, annál is inkább, mert őt tartottam minden bogara ellenére legjózanabbnak közöttünk.

Rendelt egy korsó sört, és röviden előadta akciófilmbe illő történetét. Néhány apró részlettől eltekintve ugyanaz a sztori volt, mint amit korábban Didi is elmondott. Mindketten örültünk, hogy jól végződött, és hogy most újra együtt lehetünk.

Közben alig tudtam leplezni felindultságomat, s noha valóban figyeltem beszámolójára, mintegy háttérzajként, fülemben Helga csúfondáros nevetése visszhangzott.

– És veled mi van? – kérdezte, egy újabb cigarettára gyújtva. – Úgy hallottam, elmeszelted magad Helgánál.

– Ezt honnan szeded? – kérdeztem vissza zavartan, és a poharam után nyúltam.

– Onazisztól.

Hát persze, gondoltam, és eszembe jutott, hogy Picasso és Onazisz régi jó barátok.

– Ő mesélte, hogy pórul jártál Helgával – folytatta.

Újra szorítást éreztem a mellkasomban.

Picasso borostás arcába néztem, és igyekeztem kiolvasni belőle, vajon mire gondol. Ide-oda tekingetett, és vadul szívta a cigarettáját. Szokatlanul idegesnek látszott.

– Itt van Helga is, ott ül valami krapekokkal – mondtam, várva, hogy majdcsak elmondja, mit hallott Onazisztól. Tudtam, hogy nem a szavak embere, és időbe telik, míg kipréseli magából a mondandóját.

– Az lehet – mondta, és újra nagyot szívott a cigarettájába.

– A lényeg, hogy elbuktál nála a teszten – folytatta.

– Miféle teszten?! – horkantam fel.

– Hát a terhességi teszten.

– Miféle terhességi teszten?!

Erre elmondta, hogy az egész terhességi szöveg csak trükk volt. Helga csupán ki akart próbálni, meg akarta tudni, vajon hogyan reagálok.

A szorítás egy kissé engedett a mellkasomban.

– És miért volt szükség erre a hülye játékra? Nem értem.

– Állítólag komolyra akarta venni veled a figurát. Tudod, milyenek a nők. Mindegyiknek megvan a maga heppje.

– Hát ez elég hülye hepp – mondtam. – Sokra ment vele.

– Mindegy, úgysem láthatsz a fejébe.

Ez persze igaz volt, nagyon is, hiszen semmitől sem álltam távolabb, minthogy belelássak Helga fejébe.

– És Onazisz? Mit mondott, milyen kapcsolatban van Helgával?

– Állítólag semmilyenben. Csak barátkoznak. De Onazisz azt mond, amit akar. Van elég pénze, és nem számítanak neki a nők. Egyik este az egyikkel van, a másik este pedig a másikkal.

– Helga is azt mondta, hogy csak barátkoznak.

– No látod. Lehet, hogy így is van. De nem kéne ezen rágódnod. Inkább ki kellene lépned ebből az egészből.

Ittam egy kortyot az italomból, és arra gondoltam, igaza van, valóban nem kéne ezen rágódnom, főleg mindezek után. Lassan valamiféle közönyösség vett rajtam erőt, és szinte máris úgy tekintettem Helgára, mint a múltam egyik epizódjára; igaz, meglehetősen közeli epizódjára. Persze nem voltam teljesen közömbös, de a kiábrándultság keserősége elnyomta az egyéb érzéseket. Egyelőre, legalábbis.

Álltunk a pult mellett, ittuk az italunkat, és hallgattunk. A zsúfolt, felhomályos helyiségben párás meleg volt, s egy idő után elkapott a légszomj. De ahelyett, hogy kimentem volna friss levegőt szívni, inkább rendeltem egy hideg sört. Picasso a gondolataiba mélyedve állt mellettem, és továbbra is vadul dohányzott.

Egyszer csak felém fordult. Az arca fehér volt és merev.

– Van egy kis baj – mondta. – Sőt, nem is olyan kicsi.

Vártam, hogy elmondja, miről van szó. Elnyomta cigarettáját, és újat vett elő. Amint az öngyújtó fénye megvilágította az arcát, a szeme alatt jól látszottak a kialvatlanság mély árcai.

– Mosoly felkötötte magát.

Azt hittem, rosszul hallok. Egyik kezemmel megkapaszkodtam a pultban.

– Igen, szegény, felkötötte magát – ismételte meg.

– Mosoly?! Hogyhogy felkötötte magát?!

– A nővére mondta. Megkért, hogy segítsek intézkedni.

– A nővére mondta?

– Igen.

Ekkor eszembe villant, hogy néhány hónappal ezelőtt szinte ugyanitt, a pult ugyanezen pontján találkoztam Mosollyal, amikor a Svédországból hozott ezer dollárját igyekezett elinni. Magam előtt láttam, amint a horgászmellényében, pirospozsgás arccal, vigyorogva a szájához emeli a söröskorsót.

– A Normafánál találták meg a joggingolók – folytatta Picasso. – Anyaszült meztelenül lógott a kötélen. A ruháit szépen összehajtogatta, és a cipőjére tette. A szája pedig tele volt földdel.

– A szája tele volt földdel?!

– Igen. Várni kell néhány napig, míg a rendőrség kivizsgálja az ügyet.

– Azt mondtad, öngyilkos lett.

– Igen, úgy néz ki, de meg kell várni a jelentést, és csak azután lehet majd hazaszállítani. A nővére otthon akarja eltemettetni.

Ekkor valaki hátulról meglökött. Elveszítettem az egyensúlyomat, és nekidőltem Picassónak. Ügyetlenül vállon ragadtam, ő pedig hirtelen átfogta a derekamat. Így maradtunk, megmeredve néhány pillanatig. Mintha valami torz táncra készülénk; akárha haláltáncra, futott át az agyamon.

Aztán szinte egyszerre nyúltunk az italunkért. Közben eszembe jutott a Roggyantóban történt minapi beszélgetésünk az öngyilkosságról, és most úgy tűnt, Mosoly már korábban is forgathatta mindezt a fejében. Hibáztatni kezdtem magam, hogy erre csak most jöttem rá, és nem vettem észre a nyilvánvaló előjeleket. Azt mondják, az öngyilkosok tettük elkövetése előtt csaknem mindig valami módon figyelmeztetik a környezetüket.

– Lehet, hogy már készült rá egy ideje – mondtam óvatosan; titokban nemleges választ várva.

– Nem tudom, de az utóbbi időben nem volt jó passzban – mondta Picasso.

No lám, ő is észrevette, gondoltam, csak én nem. Elkapott a tehetetlenség érzése. Bámultam a nedves pohárnyomokat a pulton, a szabályos köröket a lakkozott, hosszú falapon, és egyre inkább előntött a keserűség.

A pincér egy nagy tányér spagettit helyezett a mellettem lévő férfi elé a pultra. Megcsapott a fűszeres, gőzölgő tészta illata, és belém mart az éhség. Eszembe jutott, hogy már dél óta nem ettem, és gyorsan rendeltem egy sajtos-tejfölös lepényt, sok fokhagymával. Picassót is meg akartam hívni, de elutasította.

– Mosoly is mindig lepényt evett, ha a Marximban volt – mondta.

Fogalmam sem volt, mit evett Mosoly, ha a Marximban volt, és hogy Picasso honnan tudta mindezt, de inkább nem kérdeztem semmit. Ittam a hideg sört és hallgattam. Elképzeltem, amint egy ködös hajnalon, amikor még vélhetően senki sem jár arra, Mosoly felbuszozik a Normafához. Kezében műanyag szatyrot tart, amelyben néhány méter kötél lapul. A még csaknem üres járműben egészen hátul foglal helyet, és kifelé néz a fagyos ablakon. A buszban hideg van, látszik a lehelete. Tudja, hogy ez az utolsó útja, hogy ez az utolsó buszozás. Megfordul a fejében még egyszer, utoljára, hogy talán mégsem kellene véget vetnie az életének, de aztán újra, ezúttal végérvényesen megállapítja, hogy nincs visszaút...

Aztán azon tűnődtem, vajon mikor léphette át azt a határvonalat, ahonnan már valóban nem volt visszaút. Talán éppen akkor, amikor utoljára találkoztunk? Vagy már jóval korábban?

– Hát igen – fordult felém Picasso, mintegy kitalálva, mi jár a fejemben. – Ezt nem lehet csak úgy az egyik napról a másikra megtenni.

– Szerintem sem – mondtam.

– Depressziós alkat volt.

– Az lehet, de az a baj, hogy nem vettük észre, mire készül.

– Hát igen – mondta elgondolkodva, és ivott egy kortyot az italából. – Pedig észre kellett volna vennünk.

A mögöttem álló részeg férfi ekkor újra meglökött, de ezúttal szilárdabban álltam a lábamon. Hátrafordultam, és jól szemügyre vettem. Nagydarab, kövér férfi volt, háttal állt nekem, és szemmel láthatólag észre sem vett. Farmerben és fekete pólóban volt, s a nyakán, közvetlenül rövide vágott haja alatt, izzadságcsöppek gyöngyöztek.

Visszafordultam, és ittam egy kortyot az italomból. Amikor épp a pult-ra helyeztem a poharat, ismerős, csúfondáros kacagás ütötte meg a fületem. Önkéntelenül hátrafordultam újra. Helga és az üzletemberszerű társasága épp távozóban volt; mellettünk haladtak el. Úgy tűnt, Helga még részegebb, mint amikor az asztaluknál álltam.

– Viszlát, Kornél, bukott kis hercegem! – rikkantotta felém mosolyogva.

Ökölbe szorult a kezem, de nem válaszoltam. Az idősebb, kopasz férfi ekkor hideg, metsző pillantást vetett rám. Szürke, savós színű szeme volt, mint a ragadozóknak.

Felmentek a lépcsőn, libasorban. Helga ment elől, de nem nézett vissza.

– A kis kurva! – szaladt ki a számon, amint eltűntek a bejárat ajtó mögött.

– Jobban jársz, ha nem törődsz vele – tanácsolta Picasso, füstfelhőbe burkolózva.

– Már nem is törődöm vele – mondtam, és valóban, máris úgy éreztem, Helga ezúttal nemcsak a Marxim ajtaján lépett ki, hanem egyúttal az életemből is. Dühöm amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is párolgott, s csak valami üresség maradt a helyén.

Közben megérkezett a ropogósra sült, fűszeres lepény is, de ez az újonnan jött érzés nem múlt el egyhamar. Velem maradt, amikor Picassóval egy idő után elhagytuk a helyiséget; velem maradt, amíg az éjjeli buszra vártam a sűrű havazásban, és velem maradt akkor is, amikor a szobámban lekapcsoltam a villanyt, és a fal felé fordulva megpróbáltam elaludni.

Szösz

Úgy nem szólnék senkihez,
mintha muszáj volna,
számból erőszakkal kihullana,
egész testemből száműzöttetne a gondolat,
hangalakban.

Neked jelent,
nekem jelentés és jelenet,
és ebben hiányos a furcsaság.

Vagy nekem szól az valójában, az az első?
Kinek?
A válasz?

Talán még látni is lehet néha jófajta napfénynél azt a rezdülést a levegőben,
olyan hullámféle.

Figyelni már talán csak ritka rendszerességgel. Toporogva, várdogálva.

Nyöszörög a toll, nemsokára a billentyű! Tyű, hogy elfárad a kezem,
nagyon. Let it be, hagyom.

Es ist vollkommen sinnlos, ich meine dieses Gedicht weiter zu schreiben.
Sinnlos wie eine eier-legende Hase.

243

Play noire helyi színekben

Szereplők

ANDRIJA, aki szép és kíváncsú (25)
ANJA, aki mindez és még tehetséges is (22)
ZOKI, aki csak tehetséges (25)
ISTOK, aki nagy és undok (45)
A testőrei, STANISLAV és PANISLAV (30)
Az ATYA, aki modern akar lenni (50)
A vak KOLDUS, táblákkal (40)
DZSON és DZSEK, testben és hangban (22)

Történik egy szerbiai nagyvárosban, annak különböző belső és külső helyszínein, napjainkban.

Éles árnyékok és festetlen fény. Stilizált, kortalan kosztüm.

A zenét egy bárzongorista szolgáltatja.

Gyóntatófülke.

A fény kigyúl, Andrija pedig azonnal beszélni kezd.

Az atya kissé feszülten, de jóindulatúan hallgatja, miközben reverendája redői között matat.

ANDRIJA Gyónom a mindenható istennek, és neked, lelkiatyám, hogy...

Szünet.

ATYA Folytasd.

ANDRIJA Nem megy.

ATYA Embereld meg magad.

ANDRIJA Elfelejtettem a szöveget. Elég régen volt.

ATYA Tizennégy hónapja, Andrija. Az nem olyan sok.

ANDRIJA Idekinn talán nem.

ATYA Az idő nem lehet *ennyire* relatív.

Szünet.

ATYA Vagy mégis?

ANDRIJA Nekifutok még egyszer.

ATYA Csak rajta.

ANDRIJA Gyónom a mindenható istennek, és neked lelkiatyám, hogy...

Szünet.

ANDRIJA Ez nem fog menni.

ATYA Taktikát kell váltanunk.

Előveszi kezét a reverenda alól, és átnyújt Andrijának egy füves cigit.

ANDRIJA No végre.

Andrija rágyújt. Hosszú szünet, ahogy mély lélegzetet vesz, benntartja, majd kifújja.

ATYA Már jobb?

ANDRIJA Ja. Sokkal.

ATYA Az ember azt hinné, hogy egy év börtön után a friss levegő is elég.

ANDRIJA Meg a faszt.

ATYA Az, hogy itt füvvel a gyóntatófülkében, nem jelenti feltétlenül, hogy káromkodhatsz is.

ANDRIJA Akkor kezdem.

ATYA Nyugodtan hagyd el a formaságokat.

ANDRIJA Fűveztem és káromkodtam a gyóntatófülkében.

ATYA Ez elég komoly. Tovább.

ANDRIJA Egy évig nem gyóntam.

ATYA Bocsánatos, tekintve a körülményeket.

ANDRIJA Nem igazán. A sitten is volt kápolna.

ATYA Miért nem gyóntál ott?

ANDRIJA Az nem ugyanaz.

ATYA Nem tudom, hogy örvendezzek-e, hogy csak nálam szeretsz gyónni, vagy szomorkodjak, tudván, hogy a fű miatt van. Tovább.

ANDRIJA Ööö... nem tisztelem a szüleimet.

ATYA Nem tisztelted őket soha. Valami komolyabb? Gyilkoltál?

ANDRIJA Nem.

ATYA Hazudtál?

ANDRIJA Néha.

ATYA Paráznaság?

Szünet.

ATYA Megismételjem?

ANDRIJA Nem szükséges.

ATYA Akkor?

ANDRIJA A börtönben nem, még mielőtt tekervényes utakon indulna el a fantáziája.

ATYA A börtön után?

ANDRIJA Öt órája sincs, hogy kijöttem.

ATYA Akkor miért nem válaszolsz szépen nemmel?

ANDRIJA Mert *fogok* paráználkodni.

ATYA Nem lehet igaz.

ANDRIJA Nézze, atyám, én gondolkodtam a börtönben. Sokat. A bűn néha megéri.

ATYA Meglágylt az agyad odabent.

ANDRIJA Nem. Csak kicsit széthullott.

Szünet.

ANDRIJA Nem tudom, mihez kezdjek. Mindig is káosz volt az életem, de most különösen emlékeztet az ősrobbanás előtti időkre. Mögöttem egy intézményrendszer rácsai, előttem a nagy, bűdös semmi. No erre varrjon gombot, atyám.

ATYA Ha megint elkapnak?

ANDRIJA Azt hiszi, én nem gondolkodom ilyesmin? Másan sem gondolkodom. Halljam, mit javasol, mit tegyek?

Szünet.

ATYA Elfogyott?

ANDRIJA Kérem a feloldozást.

ATYA Nem kérsz még egyet?

ANDRIJA Kérem a feloldozást.

ATYA Visszajössz még?

ANDRIJA Mindig visszajövök.

ATYA Penitenciának mondj el tizenkét üdvözlégyet és engesztelésül mindennap kövess el valami jó dolgot valakivel.

ANDRIJA Nem lesz ez egy kicsit sok?

ATYA Változnak az idők, devalválódik a bűn.

ANDRIJA Ha csinállok nagy és jó dolgokat... akkor megúszom?

ATYA Az igazságszolgáltatás nevében nem tudok beszélni. De a lelkiismeretednek biztosan jobb lesz.

ANDRIJA Ámen. Kösz a füvet.

ATYA Kétszáz.

ANDRIJA Ne is mondja: devalválódik a bűn.

ATYA Az infláció mindenre kiterjed, Andrija.

Üres irodahelyiség, egy szál íróasztallal és a hozzá való székkal. Andrija belehuppan a székre, megfordul rajta kétszer. Felrakja lábait az asztalra. Kutakodni kezd a fiókokban. Egy könyvet emel ki onnan, nevetgél rajta, miközben átlapozza. Újra kutakodik, és egy jegyzetfüzetet talál. Beleolvás. Újra kutakodik, és arcára ámulat ül ki. Óvatosan kiemel egy fegyvert. Megforgatja, nézegeti. Lassan kinyújtja a kezét, és célba vesz valamit. Koncentrál. A háttérben megjelenik Zoki. Rendőregyenruhát visel. Hosszan nézi a koncentráló Andriját.

ZOKI Igazi az a pisztoly?

Andrija megrémül, és leejti a fegyvert.

ZOKI Mire ez a nagy riadalom?

ANDRIJA Ki ne rémülne meg, amikor meglátja a rend és az igazság büszke őrét?

ZOKI Nagyon vicces. Kérdeztem valamit.

ANDRIJA Mit is?

ZOKI Igazi az a pisztoly?

ANDRIJA Nem tudom.

ZOKI Ezt most ugye nem akarod, hogy beszopjam?

ANDRIJA Itt találtam a fiókban.

ZOKI Mi a faszt csinálsz itt?

ANDRIJA Épp beköltözöm. És te mit csinálsz itt?

ZOKI Én épp csak erre jártam.

Andrija kutat a dobozokban.

ZOKI Csak hallottam, hogy kijöttél, és gondoltam...

Andrija tüntetőleg pakol, nem vesz tudomást Zokiról.

ZOKI Tudtad, hogy ez egy magándetektív-iroda?

ANDRIJA Most már értem, mitől volt olyan olcsó.

ZOKI És? A szabad idődet töltöd majd itt, vagy...

ANDRIJA Mindent itt fogok csinálni.

ZOKI Andrija... azt hittem, egy kicsit észhez térsz.

ANDRIJA Az ember első huszonnégy órája szabadlábban, és mindenki csak baszogatja. Fáradt vagyok, egész éjjel nem aludtam. Hagyjatok már lógva, a faszba.

Andrija felveszi a fegyvert, és a fiókba teszi.

ZOKI Össze vagy zavarodva.

ANDRIJA Éééés a Nobel-díjat kapja... Zokiiiiii.

ZOKI Legalább átgondolhatnád. Új élet, új kalandok, új munka...

ANDRIJA Semmi gond nem volt az előzővel.

ZOKI Lecsuktak érte.

ANDRIJA Nem prostitúcióért csuktak le, hanem nyilvános helyen törté-
dő kéjelgésért.

ZOKI Az azért vicces volt.

ANDRIJA Neked. Fogadjunk, hogy azóta is őrzöd a fényképeket.

ZOKI Nem engedték, hogy eltegyem őket.

ANDRIJA Hülye. Mit élveznél benne?

ZOKI Nem élvezném. De a látvány, amint egy ötvenéves titkárnő lábujját
szopogatom, mindent felülmúlna az osztálytalálkozón.

ANDRIJA Hülye.

Szünet.

ZOKI Azt hittem, ennyi. Hogy nem folytatod.

ANDRIJA Mégis, mihez értek én?

ZOKI Hogyhogy mihez értesz?

ANDRIJA Mondjuk a gimiben. Miben voltam jó?

ZOKI Mindig ötösöd volt irodalomból.

ANDRIJA Mert megdugtam a tanárnőt. Tovább.

ZOKI Jól ment a matek is.

ANDRIJA Kinyaltam minden év végén. Negyedikben kétszer. Tovább.

ZOKI Mittomén...

ANDRIJA Az egyetlen dolog a gimiben, ami miatt engem meghívtak egy
bulira az volt, hogy dugni akartak velem. Ha kellett, sztriptízeltam,
ha kellett, nyaltam, ha kellett, ujjaztam, oda dugtam, ahová kellett, és
amennyit kellett. Ismerjük be: az egyetlen dolog, amit jól csináltam, a
dugás volt.

ZOKI Kurva régen volt.

ANDRIJA Még mindig pokoli jó vagyok az ágyban.

ZOKI Ez pedig azt jelenti, hogy ezzel kell foglalkoznod.

Andrija némán bólint. Szünet.

ANDRIJA Nem jöttél látogatni.

ZOKI Gáz lett volna.

ANDRIJA A rend büszke őre és az ő kurválkodó haverja.

ZOKI Pontosan.

ANDRIJA Akkor most mit keresel itt?

ZOKI Én nem szeretném, ha többet nem ismernénk egymást.
ANDRIJA Kedves vagy. De egy évig pontosan ezt tettük.
ZOKI Nem igaz. Küldtem képeslapot a születnapodra.
ANDRIJA Majd megvesztem örömben, amikor megláttam.
ZOKI No jó, nem csak ezért jöttem.
ANDRIJA Hanem?

Szünet.

ZOKI Figyelnek.
ANDRIJA A rendőrség?
ZOKI Bazmeg, ez a dolguk, érted? Ma jöttél ki a sittről. Tök természetes,
hogy rajtad tartják a szemüket. Az első ziccernél visszavágnak.
ANDRIJA Ez nem lehet igaz.
ZOKI Senki sem jön ki végleg a börtönből.
ANDRIJA És mikor szabadulok meg ettől?
ZOKI Talán leszálnak rólad pár napon, pár héten belül. Talán soha.
ANDRIJA Utállak.
ZOKI Tudom.
ANDRIJA Minek kellett neked rendőrnek menni?
ZOKI Mert nem bírom a káoszt.
ANDRIJA Ez csak szarás.
ZOKI Én hiszek ebben a szarásban.
ANDRIJA És ha kiderül, hogy időnként hölgyvendégeket fogadok itt,
akkor mi lesz? Lecsukatsz? Megtennéd?
ZOKI Ne hozz szar helyzetbe, légy szíves.

Kopogás az ajtón.

ZOKI Vársz valakit?
ANDRIJA Nem. Tíz perce költöztem be.

Kopogás az ajtón.

ZOKI Nem nyitod ki?
ANDRIJA Úgysem engem keres.
ZOKI Nyisd ki.

Andrija kinyitja az ajtót. Anja lép be a helyiségbe. Halk zongoraszó kíséri, amely Jelena Karleuša SLATKA MALA című dalának lelassított, lírai változata. Félénken végigméri mindkét fiatalembert.

ANJA Rosszkor jövök?
ZOKI Nem hiszlek el, Andrija.
ANDRIJA Ez... ez nem az, amire gondolsz, Zoki. Komolyan.

ANJA Rosszkor jövök?

ANDRIJA Attól függ. Mit szeretne?

ANJA Öööö... inkább négy szemközt mondanám el. Ha nem probléma, biztos úr.

ZOKI Vigyázz magadra, Andrija.

ANDRIJA De ez most tényleg nem...

ZOKI Mondom, vigyázz magadra.

Zoki kimegy.

ANJA A házmester mondta, hogy itt találom.

ANDRIJA Miről lenne szó?

ANJA Munkát ajánlok.

ANDRIJA Még el sem kezdtem hirdetni az újságokban.

ANJA A híre megelőzte.

ANDRIJA Jó tudni.

Szünet.

ANDRIJA No jó, megkönnyítem, látom, nem könnyen mondja ki, mit is szeretne. Előjáték ezer, fulltotál ezeröttszáz, extrákkal kétezer, csók nincs.

ANJA Nem egészen értem ezt a detektíves dumát.

Szünet.

ANDRIJA Kezdjük előlről. Mit is szeretne?

ANJA Munkát ajánlok.

ANDRIJA Azt eddig is értettem.

ANJA Azért jöttem, mert állítólag maguk az egyetlenek, akik elvállalnak ilyesmit.

ANDRIJA Milyesmit?

ANJA Hogy hát gyilkossági ügyet.

ANDRIJA Ezt hol hallotta?

ANJA Egy ismerősöm ismerősének is maguk dolgoztak. Leülhetek?

ANDRIJA Nézze, én...

Anja leül.

ANJA A nevem Anja.

ANDRIJA Kurva jó.

ANJA Elvállalja? Könyörgöm, vállalja el!

ANDRIJA Nézze, én tényleg nagyon szívesen, de...

ANJA Én tudom, hogy sok a dolga, de értse meg: a lelkiismeretem múlik rajta.

Szünet.

ANDRIJA Kér egy cigarettát?

ANJA Nem, köszönöm.

ANDRIJA Elmesélné, hogy mi történt?

ANJA Én mellékállásban egy bárban énekelgetek. Hogy végre már észrevegyen valaki. Érti, ugye?

ANDRIJA Hát hogyan.

ANJA Nem mintha másképp nem vesznek észre, hanem... érti... hogy a tehetségemet is észrevegyék már... ugye érti... Szóval ez egy bár, ahol én énekelek. És csupa menő slágert nyomok. Cecát meg Seka Aleksicét. Ott ismertem meg Dzsonit is.

ANDRIJA Ki az a Dzsoni?

ANJA Dzsoni egy álom. Úgy szerettem, mint még soha senkit. Amerikai, képzelje. És itt dolgozott, egy nagyon jó barátjával, Dzsekkal. Itt laktak, és valami programokat csináltak, de én nem sokat értek a számítógépekhez, én csak manikűrös vagyok... mindegy. Nagyon sok gyönyörű estét töltöttem el Dzsonival. Furikáztunk a városban. Eljártunk színházba, moziba. Aztán megtörtént az első csók, aztán a többi... már maga is kitalálhatja. Aztán megígérte nekem, hogy magával visz Idahóba. Mert ő idahói. És ott majd elvesz feleségül, és nagy sztárt csinál belőlem. Hogy odakint még úgyse hallottak jó hazai zenét, és hogy a török ritmusok biztos bejönnek a jenkiknek. És akkor történt...

Anja sírni kezd. Andrija, aki az utolsó két percet már alvással töltötte, felriad a hirtelen támadt csendre.

ANDRIJA Figyelek!

ANJA Bocsásson meg, nem tudom visszatartani.

ANDRIJA Semmi baj. Tessék egy zsebkendő.

ANJA Maga olyan kedves.

ANDRIJA Így születtem. Kér egy kávét?

Anja bólint. Miközben Andrija kávéfőzéssel van elfoglalva, Anja folytatja a történetet.

ANJA Tegnapelőtt reggel mindkettejüket halva találták.

ANDRIJA Mindkettejüket?

ANJA Dzsonit és Dzseket.

ANDRIJA Á, értem. Folytassa.

ANJA Nincs mit folytatni... valaki megölte az én Dzsonimat. Kétszáz-negyvenhárom késszúrással. El tudja ezt maga képzelni?

ANDRIJA Ja, persze...

ANJA Önnek sokkal nagyobb tapasztalata van ezekben a dolgokban, mint nekem. Ön már sok hullát látott.

ANDRIJA Hajaj...

ANJA Ami a furcsa a dologban, hogy Dzsonit kétszáznegyvenháromszor szúrták meg, Dzseket pedig csak egyszer.

ANDRIJA Ő talán azonnal meghalt.

Andrija asztalra teszi a kávéját.

ANDRIJA Miért nem a rendőrség?

ANJA Nem bízok bennük. Azt mondják, hogy egymást ölték meg.

ANDRIJA Nem hisz ebben?

ANJA Nagyon jóban voltak. Soha nem is vesztek össze.

ANDRIJA Tehát azt hiszi, hogy valaki más tette, és hogy a rendőrség nem jó nyomon jár.

ANJA Azt.

ANDRIJA Nem tudom, mit mondjak.

ANJA Mondja azt, hogy elvállalja az ügyet...

ANDRIJA Nem dönthetek ilyen hirtelen...

ANJA ...és én fizetek önnek ötezer eurót. Készpénzben.

ANDRIJA (*fütttyent*) Sokat megér ez magának...

ANJA Bármit.

Szünet.

ANJA Három napja még azt gondoltam, egy hónap, és már itt sem vagyok.

Felmondtam a manikűrszalónban. Minden éjjel Idahóval álmodtam.

Ezt a pénzt az esküvőnkre tettem félre. Maga nem tudja elképzelni, milyen az, amikor az embernek elvágják az egyetlen lehetőségét, hogy jobb életbe lépjen.

ANDRIJA De. El tudom.

ANJA Akkor vállalja el. Kérem.

ANDRIJA Meglátom, mit tehetek.

ANJA Mikor?

ANDRIJA Átgondolom. Még ma éjjel. Kérem. Nagyon hosszú volt ez a nap.

ANJA Bízom magában.

ANDRIJA Legalább valaki.

Anja feláll, belehörpint a kávéba.

ANJA Akkor holnap...

ANDRIJA Igen. Holnap.

ANJA Akkor én most...

ANDRIJA Igen. Mondja, maga szerint van olyan, hogy...

ANJA Szerelem első látásra?

ANDRIJA Dehogy. Hanem hogy az ember fizet a bűneiért. És akkor jóvátesz mindent. Van maga szerint ilyesmi?

ANJA Egy olyan helyen, ahol annyit kapsz, amennyit adsz? Minden lehetséges.

Anja elindul kifelé. Andrija nem mozdul. Sötét.

Telefonfülke valahol egy utcán. Andrija érkezik, hóna alatt az a könyv, amit az irodában átlapozott. A fülkéhez lép, majd felemeli a kagylót. Beteszi a kártyát.

ANDRIJA Halló, az Elemi Ösztön szerkesztőségét hívtam? Remek. Hirdetést szeretnék feladni. Diktálom. Száznolcvanöt centi magas...

Zoki lép színre. Megáll Andrija mögött. Némán figyeli a fiút.

ANDRIJA Hetvenkét kiló, izmos testfelépítéssel... Barna haj, barna szem... Tizennyolc centi, egyenes és metéletlen, borotvált.

Zoki hozzálép, kivesszi a kezéből a kagylót.

ZOKI Nagy tapasztalatom van az anális szex terén is. Most jöttem ki a börtönből.

Zoki visszaadja a kagylót.

ANDRIJA Letette.

ZOKI Naná.

ANDRIJA Leszállnál rólam?

ZOKI Nem. Mi az ott nálad?

ANDRIJA Semmi.

ZOKI Az egy könyv.

ANDRIJA Olvasok egy könyvet. Lecsuksz?

ZOKI Attól függ, milyen könyv. Mutasd.

Zoki elveszi Andrijától a könyvet.

ZOKI Hogyan legyünk magánnyomozók egy nap alatt? Minek ez neked?

ANDRIJA Semmi közöd hozzá.

ZOKI Miért?

ANDRIJA Mert zsaru vagy.

Zoki leveti a rendőregyenruha-felsőrészét, majd a rendőrsisakot.

ZOKI No?

ANDRIJA Te nem vagy normális.

Szünet.

ANDRIJA Kaptam egy ügyet.

ZOKI Miféle ügyet?

ANDRIJA Detektívügyet.

ZOKI Kitől?

ANDRIJA Attól a csajtól, akiről tegnap azt hitted, vaginatágításra jött hozzám.

ZOKI És elvállaltad.

ANDRIJA Ne cikizz. Egész éjjel filmeket néztem. A máltai sólymot meg a Kínai negyedet. Ez a Jack Nickolson tök jól nyomja, az amikor levágják az...

ZOKI Elvállaltad?

ANDRIJA Nem mondtam nemet.

ZOKI Fogsz?

ANDRIJA Mittomén.

Szünet.

ZOKI Szerintem vállald el.

ANDRIJA Mi van?

ZOKI Figyelj... Egyszer véget kell vetned ennek. Szar az élet vagy nem, nem adhatod bárki kezébe a farkad. És... bár nem így képzeltem el a neked való munkát... bassza meg, ez is munka.

ANDRIJA El sem hiszem, hogy támogatsz valamiben.

ZOKI Márpedig. Milyen ügy?

ANDRIJA A két amerikai diák.

Szünet. Zoki visszaveszi az egyenruháját.

ZOKI Reméltem, hogy csak a pasiját kell figyelned, hova jár éjszakánként.

ANDRIJA Az egyik a pasija volt. Szóval nem olyan nagy különbség.

ZOKI Mégis, hogy akarsz hozzákezdeni?

ANDRIJA Ez a szar azt írja, azzal kell kezdeni, hogy elmész a helyszínre.

ZOKI Van egy kis gond.

ANDRIJA Mégpedig?

ZOKI A helyszín rendőrségi terület. Nem mehet be senki.

ANDRIJA Ó, bassza meg, tudtam, hogy lesz valahol egy svédcsavar. Hát akkor most szépen felhívom az Eleven Húst, és feladom a hirdetésemet.

ZOKI Egyedül nem.

ANDRIJA Mi van?

ZOKI Egyedül nem mehet be senki. De rendőri kísérettel igen.

ANDRIJA Tévedek-e, vagy azt hallom, hogy a rend büszke öre felajánlotta segítségét a kurvának?

44 ZOKI Most baszogatsz, amikor rájött az önzetlenségi roham?

ANDRIJA Most a legédesebb. De nem illegális ez?

ZOKI De...

ANDRIJA Akkor meg miért csinálod?

ZOKI Mondom: rohamom van. Szóval velem jössz, vagy kiállsz az utcá-
sarakra, és kirakod a segged az arra ténfergő bőrruhás pasiknak? És
akkor száz, hogy bevisznek. Gondoskodom róla.

ANDRIJA Ez zsarolás.

ZOKI Nekem mondd? Ebből írtam a kriminológia záróvizsgát. Mocskos
egy bűntény, mert az egyik egyetlen, ami...

*A helyszín egy darab üres szoba. Két nagyon hollywoodi hullakörvonallal. Zoki
és Andrija szó szerint a mondat közepén lépnek át az utcáról ide.*

ZOKI ... nem hagy nyomot maga után.

Andrija körbejár, megnézi a hullák hűlt helyét.

ANDRIJA Azt írja a könyv, hogy meg kell nézni a helyszínt. De hogy mi
a francot kell keresni, arról egy büdös szó sincs.

ZOKI Csak halkan jegyezném meg: a rendőrség megoldottnak tekinti az
ügyet.

ANDRIJA Hallottam. Azt gondolják, hogy egymást ölték meg.

ZOKI Hja. Dzsek rájött, hogy Dzsonnak nem egészen azok a tervei, amik
neki, ezért rátámadt, de Dzson visszavágott, és Dzsek elvérzett. Van
ilyen. Szakmai versengés, ennyi az egész.

ANDRIJA Az ügyfelem szerint ez kizárt.

ZOKI Elégedetlenkedő barátnő. Naponta van egy bent a kapitány irodájá-
ban. „Nem, uram, az nem lehet, hogy ő öngyilkos! Az nem lehet, hogy
őt lelőtték!”

ANDRIJA Ötezer eurót fizet. Ha találok valamit, megoldottam az ez évi
lakbérkérdést.

ZOKI Ez a csaj tényleg eltökélt.

ANDRIJA Mit tudsz még?

ZOKI Róluk? Szinte semmit. Amcsi cserediákok voltak, programozás
szakon. Valami szoftveren dolgoztak.

ANDRIJA Milyen szoftveren?

ZOKI Fontos ez?

Andrija szívarra gyújt.

ANDRIJA Talán.

ZOKI Te tényleg túl sok filmet néztél az éjjel.

ANDRIJA Csak tartom magam a fentebb stílhez. Szóval mit tudunk a
progiról?

ZOKI Asszem valami hal neve volt. Vörös... csuka? Vagy hering. Ez az.

Vörös Hering.

ANDRIJA Milyen név ez egy szoftvernek?

ZOKI Rendőr vagyok, basszus, nem tévés kártyajós.

ANDRIJA Pardon. És milyen program volt?

ZOKI Nem tudom. Asszem nem találták meg.

ANDRIJA Ez nem furcsa egy kicsit?

ZOKI Nem hiszem.

ANDRIJA Meghal két ember. Mindkettőt ledöfték. És eltűnt az, amin dolgoztak. Lehet, hogy *én* sok filmet nézek, de ti ott a rendőrségnél elég keveset.

ZOKI Azt gondolod, hogy a program miatt haltak meg?

ANDRIJA Hipotézis, amit be kell bizonyítani.

ZOKI Mivel jobb ez a hipotézis, mint a hivatalos?

ANDRIJA Azzal, hogy az enyém.

ZOKI Beszarok. Húsz perce vagy a szakmában, de már jobban tudsz mindent, mint a rendőrség...

ANDRIJA Vagy ez, vagy a pinanyalás, dr. Watson. Tehát kérem szépen még egyszer a program nevét.

ZOKI Vörös Hering.

Andrija felírja egy füzetbe. Elindul.

Füstös kis bár, kicsiny színpaddal, ahol a zenét szolgáltató zongorista ül. Középen Anja, aki épp Jelena Karleuša TIHI UBICÁJÁNAK dzesszesített változatát adja elő. Andrija belép, szinte még az előző mondattal. Anja észreveszi, lejön a színpadról. A zongorista folytatja a dalt nélküle. Anja pelinkovácot hoz Andrijának és magának, majd leül mellé.

ANDRIJA A Vörös Hering. Mit tud róla?

ANJA Ez az a program, vagy mi, ugye?

ANDRIJA Pontosan.

ANJA Dzsoni dicsekedett vele, hogy ő találta ki a nevét. De Dzseké volt az ötlet. Amióta csak itt voltak, ezen munkálkodtak.

ANDRIJA Készek lettek vele?

ANJA Pár simítás híján. De azt hiszem, már használható volt.

ANDRIJA Mire szolgált?

ANJA Én nem értek a számítógépekhez.

ANDRIJA Kinek csinálták?

ANJA Az egyetemnek.

ANDRIJA Nem. Felhívtam az egyetemet. Be se jártak órára. És a professzoruk semmiféle heringről vagy más halfajról nem tud.

ANJA Biztosan egy titkos egyetemi program volt.

ANDRIJA Nézze, szerintem a programért ölték meg őket. Nem említették, hogy veszélyes lehet?

ANJA Nem beszélgettünk munkáról. Vagyis ő nem. Néha beszélgettünk a körmökről. Meg a Grand Show-ról.

ANDRIJA Magasröptű.

ANJA Ő volt a legértelmesebb és legkedvesebb férfi az életemben.

ANDRIJA Nem szabad kizárólagosnak lennie. Tudja, mennyi értelmes férfi rohangál az utcákon?

Anja közelebb húzódik Andrijához.

ANJA Olyan, mint ő, soha. Az előző pasim egy bunkó volt. Csak a foci, mindig az a foci. Azt mondta, szeret, meg hogy mindent megad majd nekem. De ha nem vártam otthon, mert elmentem megcsináltatni a frizurámat, vagy valami ilyesmi... akkor ütött. Látja ezeket a fogakat? Ezek itt hátul mind porcelánból vannak.

ANDRIJA Legalább szép fehérek.

ANJA És akkor jött Dzsoni, és minden megváltozott. Olyan volt, mint egy gyönyörű mozifilm.

ANDRIJA Hollywoodi.

ANJA Persze. Mért, milyen van még?

ANDRIJA Folytassa.

ANJA Nincs mit folytatni. Dzsoninak vége, az előzőhöz pedig soha nem fogok visszamenni. Elég volt a súlyos testi sérülésből.

ANDRIJA Sértés.

ANJA Az. Az egész kapcsolatunk egy hatalmas sértés.

Andrija alig tudja visszatartani a nevetését.

ANJA Csak magára nézek, és máris jobban érzem magam.

ANDRIJA Örvendek, hogy örvend.

Andrija feláll, és felhörpinti a pelinkovácot.

ANDRIJA Most visszamegyek a helyszínre, hogy megnézzem, talállok-e még valamit.

ANJA Magával tarthatok?

ANDRIJA Nem. Egyedül dolgozom.

ANJA Akkor a lakásán várom, amikor visszaér. Főzők vacsorát.

ANDRIJA Igazán nem szükséges.

ANJA Ennie kell.

ANDRIJA Maga a legzűrösebb hölgy, aki valaha is kuncsaftom volt.
ANJA Csak nyomozzon. És találja meg az én Dzsonim gyilkosát. Én pedig megadok magának mindent, amire szüksége van.

Andrija szivarra gyújt.

ANDRIJA Ne izguljon, kislány. És be ne tegye a lábát a lakásomba.

Andrija kimegy. Anja visszatér a zongoristához, és ismét bekapcsolódik énekével.

Utcasarok az amerikai fiúk lakásánál. A Koldus fekete szemüvegben, hatalmas táblával, amelyen egy földgolyó képe áll, áthúzva. Andrija érkezik.

ANDRIJA 'napot.

KOLDUS Ki az?

ANDRIJA A nevem Andrija.

KOLDUS A rohamrendőrségtől jött?

ANDRIJA Nem. Magánnyomozó vagyok.

KOLDUS Azt hittem, a maga fajtája már kihalt.

ANDRIJA Hiszek a feltámadásban.

Szünet.

ANDRIJA Gyakran áll itt?

KOLDUS A munkahelyem.

ANDRIJA Ööö... mit is dolgozik?

KOLDUS Ha beszélni akar, dobjon be egy százast.

Andrija töpreng egy kicsit, majd beledob a Koldus ládájába egy ötvenest.

KOLDUS Ötvenesnek hangzott.

ANDRIJA Lenyűgöző.

Andrija bedob még egyet.

KOLDUS No, így már százásra emlékeztet.

ANDRIJA Szóval, mit csinál itt?

KOLDUS Dolgozom. Tüntetek.

ANDRIJA Mi ellen?

KOLDUS Most épp a globalizáció ellen.

ANDRIJA Most épp?

KOLDUS A tüntetés olyan, mint a tőzsde. Mindig másba kell befektetni.

ANDRIJA És most ez a menő?

KOLDUS Ja. A múlt héten a háborús bűnösök hazaengedéséért tüntettem, azelőtt pár hónappal meg Kosovo függetlensége ellen.

ANDRIJA Mi dönti ezt el? Mármint hogy mibe érdemes fektetni?

KOLDUS Mindig azért kell tüntetni, ami épp a legnagyobb büntudatot okoz. Letépték az országot egy részét, és a te hibád volt, mert hagytad annak idején élni a Milošević-rezsimet? Rohanok tüntetni. El akarjuk adni a lelkünket egy nagyobb közösségnek, mert magunk már nem tudunk dönteni a sorsunkról? Rohanok tüntetni. Ennél jobb üzlet a világon nincs.

ANDRIJA És naponta mennyit tüntet itt?

KOLDUS Nekem nincs munkaidőm. Itt állok egész nap.

ANDRIJA Mindig ugyanitt?

KOLDUS Ez egy jó hely. Mindig jár erre pár balek.

ANDRIJA Lenne egy-két kérdésem.

KOLDUS A vonal megszakadt. Kérjük, dobjon be egy százast, hogy folytathassa a beszélgetést.

Andrija elővesz egy százast, és bedobja a dobozba.

ANDRIJA Tud az amerikai fiúkról?

KOLDUS Ja. Rajtuk is jól lehetett keresni, isten nyugosztalja őket. Tejeltek, mint a jó tehén, amikor a NATO-bombázás áldozataiért ültem gyásznapot.

ANDRIJA Mit tud róluk?

KOLDUS Lássuk csak. Az egyiknek volt ez a barátnője, ez a szőke csaj.

ANDRIJA Maga vak. Honnan tudja, hogy szőke volt?

KOLDUS Szőke mint karakterrajz, nem mint hajsza.

ANDRIJA Á, értem. Tud valamit a Vörös Heringről?

KOLDUS Horgász-szaktanácsadást nem vállalom.

ANDRIJA Ez az a számítógépes program, amin dolgoztak.

KOLDUS Ja. Hát azt tudtam, hogy valami programon dolgoztak, de azt nem, hogy mi volt az.

ANDRIJA Azt sem tudja, kinek csinálhatták?

KOLDUS Azt sem. De van tippem.

ANDRIJA Halljuk.

KOLDUS A vonal megszakad...

Andrija kutat a pénztárcájában, de csak egy ötvenese maradt.

KOLDUS Ez ötvenesnek hangzik.

ANDRIJA Nincs nálam több.

KOLDUS Istok.

ANDRIJA Pardon?

KOLDUS Istok.

ANDRIJA Nem értem.

KOLDUS Félár: félinformáció.

ANDRIJA Nem hajlandó többet mondani, ugye?

KOLDUS Nem. De ha netán szeretne még valamiről trécselni, bármikor visszavárom. Csak bedobja a pénzt, és már beszélhet is.

ANDRIJA Mindenkin ennyit keres?

KOLDUS Nem. Csak a hívőkön. Bennük a legtisztább a bűntudat. Maga katolikus, mi?

Andrija még nézi egy ideig a Koldust, aki mosolyog. Aztán elindul. A Koldus megfordítja a táblát, amelyen most az áll: BÉREMELEST AKARUNK.

Zoki idegesen vár az iménti telefonfülkénél. Andrija a füzetébe mélyedve érkezik.

ANDRIJA Máris itt vagy?

ZOKI Ha lebukunk, engem kirúgnak.

ANDRIJA Ha megtalálom, ki tette, elkaphatod és lecsukhatod. Sztár le-szel.

ZOKI Az előbbinek nagyobb az esélye.

ANDRIJA Kishitű!

ZOKI Könnyű annak, akinek nincs mit kockáztatnia. De mit mondok a lányomnak, miért van a papa börtönben?

ANDRIJA Mert segített a munkában egy prosti haverjának. Biztos örülni fog, hogy ilyen liberális apja van. Mit sikerült találnod?

ZOKI Nem sokat.

Zoki kutat a táskájában, és elvesz egy CD-t.

ANDRIJA A legújabb slágerlista?

ZOKI Ja, gondoltam, a sitten úgysem hallottad az új Rihannát.

ANDRIJA Más előadók?

ZOKI Ja, van rajta egy duett. Dzson és Dzsek: Az utolsó beszélgetés.

ANDRIJA *(füttyent)* Te aztán tudod, mivel kell engem megörvendeztetni.

ZOKI Figyelmeztetlek, hogy a rendőrség verzióját támasztja alá.

ANDRIJA Klassz.

ZOKI Egyedül hallgasd meg.

ANDRIJA Oké. Én is megtudtam valamit.

ZOKI Elő vele.

ANDRIJA Mond neked valamit az, hogy Istok?

ZOKI Ezt meg hol szedted?

ANDRIJA Állítólag kapcsolatban volt az amcsikkal. Talán neki dolgoztak.

Szünet.

ANDRIJA Ez eddig nem sok. Tudsz esetleg még valamit?
 ZOKI Asszem túl messzire mentél.
 ANDRIJA Miért?
 ZOKI Istok egy szoftverkereskedő. A legnagyobb a piacon.
 ANDRIJA A szerbiai Bill Gates.
 ZOKI Ja, csak Gates sosem ölt embert Boszniában.
 ANDRIJA Hoppá.
 ZOKI Szóval... szerintem hagyd ezt.
 ANDRIJA Pedig ez az én varimat támasztja alá.
 ZOKI Figyelj, az a pasi veszélyes.
 ANDRIJA Én is veszélyes vagyok.
 ZOKI Ja. Az ágyban.
 ANDRIJA Csakhogy elismerted.
 ZOKI Egyáltalán honnan szeded azt, hogy az amcsik meg Istok kapcsolatban voltak?
 ANDRIJA Jók az informátoraim.
 ZOKI Én azt javaslom, ne menj a közelébe.
 ANDRIJA Akkor hogy az istenbe beszéljek vele?
 ZOKI Ne beszélj vele.
 ANDRIJA Ha nem beszélek vele, feladom. Ha feladom, visszatérek a legősibb mesterséghez.

Szünet.

ANDRIJA No mondd meg szépen, hol találom.
 ZOKI Már mondtam. Ő a legnagyobb szoftverkereskedő a piacon.
 ANDRIJA Ezt tudom. De hol találom?
 ZOKI Andrija, te nem figyelsz. Mondom. A piacon.
Andrija elteszi a CD-t, amit Zokitól kapott. Elindul kifelé.
 ZOKI Andrija...
 ANDRIJA Nem, nem állok meg, nem beszélek veled, nem hallgatok rád.
 ZOKI Vigyázz magadra.
Andrija megfordul, mosolyogva kinyitja a könyvet, és felolvass egy mondatot.
 ANDRIJA „Sohase hallgass a zsarukra.”

Piac. A standon egy halom CD. Istok és a testőrei némán állnak. Andrija érkezik, felméri a terepet, majd rágyújt egy szivarra, és odalép hozzájuk.

ANDRIJA Videójátékok?
 ISTOK Azok bizony, a legjobb minőségben, a legújabbtól a legrégebbiig minden megvan. Ha nem itt, hát rendelésre. Hány éves a kicsike?

ANDRIJA Pardon?

ISTOK Az emberek általában a gyerekeiknek vásárolnak.

ANDRIJA Nekem nincs gyerekem.

ISTOK Á. Sajnálom. Felnőtteknek való játékokat nem árulok.

ANDRIJA Miért?

ISTOK Olyan sok bennük az erőszak, a vér, a háború! Hát kinek kell ez, kérem?

ANDRIJA Úgy tudom, önnek előben is volt benne része.

A két testőr meglódul, előrelép, de Istok megállítja őket.

ISTOK Stanislav, Panislav! A helyetekre. Igaza van. Sok bűnt elkövettem.

De ez mind a múlté.

ANDRIJA Miért, azóta jó útra tért?

ISTOK Drága barátom, pontosan ezért árulok csak gyerekjátékokat. Szuper Márió és társai. Hófehérke és a hét törpe stratégijáték. Csizmás kandúr. Elég volt az erőszakból. A gyerekeké a jövő, és én egy szebb jövőt szeretnék.

ANDRIJA Valahogy nem hiszem, hogy megy az üzlet.

ISTOK Lebuktatott. Tényleg nem megy. De az elvek elvek.

ANDRIJA Jól jönne egy kis mellékkereset.

ISTOK Hát igen...

ANDRIJA Például a Vörös Hering.

Szünet.

ISTOK Olyan régen nem halásztam már. Maga szokott halászni?

ANDRIJA Nem.

ISTOK Én valamikor nagyon szerettem.

ANDRIJA Az amerikai halakat?

Szünet.

ISTOK Maga egy bátor ember.

ANDRIJA Igyekszem.

ISTOK Megkérdezhetem, ki maga?

ANDRIJA Magánnyomozó vagyok.

ISTOK A szoftverpiacon?

ANDRIJA Nem. Gyilkossági ügyben.

Szünet.

ISTOK Akkor nincs miről beszélünk. Az nagyon régen volt, és akkor nem gyilkosságnak hívták, hanem háborúnak. És túl sokan is csinálták ahhoz, hogy bárkit le lehessen tartóztatni érte.

ANDRIJA Nem a történelemre vagyok kíváncsi.

ISTOK Látja, épp ez a probléma. Magának ez történelem. Nekem meg a véres emlékezet. Tudja, hány gyermek életét tettem tönkre? Fogalma sincs! Szuper Márió. Ez az életem. Így hagyom magam mögött a múltat.

ANDRIJA Nem érdekelnek a háborús bűnei. Csak az újak. Mit tud a Vörös Heringről?

ISTOK Mindig ezek a halak. Én csak a harcsát szeretem. A tengerit, ami-
ben nincs szálka.

ANDRIJA Maga hülyének néz engem.

ISTOK Csak tolakodónak érzem a horgázmániáját.

Szünet.

ANDRIJA Köszönöm, és elnézést, hogy raboltam az idejét.

ISTOK Szórakoztató volt, fiatalember.

ANDRIJA Andrija.

ISTOK Viszlát, Andrija.

Andrija elindul, közben töprengés ül az arcán. Megáll és visszafordul.

ANDRIJA Dzson és Dzsek üdvözlötüket küldik.

Istok nem válaszol. Andrija elindul, kimegy.

ISTOK Kellemes fiatalember.

A testőrök bólintanak.

ISTOK Annyira kellemes, hogy talán érdemes lenne szemmel tartani.

A testőrök bólogatnak.

ISTOK Mi a faszomat álltok még itt?

A testőrök elindulnak Andrija után.

Andrija lakása, avagy a detektíviroda. Időközben bizonyos dolgok a helyükre kerültek, de még mindig egy halom holmi dobozokban áll. Anja már tálalt, a vacsora az íróasztalon. Az asztal közepén gyertya.

ANDRIJA Van magának lakása?

ANJA Ezt magának csináltam.

ANDRIJA Minek?

ANJA Hálából.

ANDRIJA Még nincs miért hálásnak lennie, kislány.

ANJA Én máris az vagyok. Mert annyira keményen dolgozik értem.

ANDRIJA Én a pénzért dolgozom. Meg hogy utána nyugodtan visszatérhessek a kis életembe. Semmiképp sem a két szép szeméért.

Anja mosolyogva lehajtja a fejét.

ANDRIJA Most mi van?

ANJA Épp most mondta, hogy tetszik magának a szemem.

ANDRIJA Gondolom, fölösleges lenne magyarázkodni.

ANJA Lásson hozzá.

Andrija kínosan érzi magát. Leül az asztalhoz, és előveszi a discmanjét. Mielőtt enni kezd, a fülébe helyezi a fülhallgatókat, és beteszi a CD-t, amit Zokitól kapott. Megnyomja a play gombot. Csak számára és számunkra hallhatóan megszólal Dzson és Dzsek. Andrija kanalazni kezdi a kaját. Anja megpróbál szemezni vele.

Dzson Otthon vagy?

Dzsek Ja. Most értem haza.

Dzson Figyelj... megvettem a repülőjegyeket.

Dzsek Hányat?

Dzson Kettőt.

Dzsek Hol vagy most?

Dzson Egy fülkéből beszélek.

Dzsek Megint a kurvánál vagy?

Dzson Légy szíves, Dzsek, ezt már megbeszéltük.

Dzsek És még sokszor meg fogjuk beszélni.

Dzson Mondtam szépen. A szoftver kész. Túladunk rajta, és még holnap lelépünk az országból, és itt hagyjuk ezt a picsát.

Andrija kiköpi a falatot, ami épp a szájában volt.

ANJA Valami baj van?

ANDRIJA Dehogyan.

Hallgatja tovább a fölvételt.

Dzsek Ezt már szeretem hallani.

Dzson Hülye. Tudod, hogy szeretlek.

Dzsek Tudom. Várlak.

Dzson Csók.

Dzsek Csók.

Csend.

ANJA Olyan furcsán nézett rám.

ANDRIJA Á, nem. Csak... Nagyon finom a vacsora.

ANJA Kér még?

ANDRIJA Nem, köszönöm.

Anja felkel, összeszedi a tányérokat. Andrija addig elrejtja a CD-t, majd elteszi a discmant.

ANJA Min gondolkodik?

ANDRIJA Az ügyön. Váratlan fordulatok álltak be.

ANJA Maga nagyon szexi, amikor gondolkodik.

ANDRIJA Úgy gondolja?

ANJA Úgy.

Anja leül Andrija mellé.

ANJA És? Halad a nyomozással?

ANDRIJA Jobban, mint kellene.

ANJA Tud már valami... kézzelfoghatót?

ANDRIJA Kicsit össze vagyok zavarodva.

ANJA Mind össze vagyunk zavarodva egy kicsit.

Anja megcsókolja Andriját. Aztán leteperi az asztalon. Szex. Sötét.

(Folytatjuk)

Barbárokra várva

Gállos Orsolya fordítása

Húsz év telt el a berlini fal ledőlése és a kelet-európai kommunizmus összeomlása óta. A korabeli képek eufóriát árasztanak. Napjainkra Európa intézményesen jobban integrálódott, mint korábban bármikor, különösen, ami a csatlakozott közösségek elvi egyenjogúságát illeti. A másikkal kapcsolatos rossz érzéseink, mondhatni, eltűntek, hogy végre érvényre jussanak a nagy francia forradalom demokratikus értékei. A huszadik század mégsem könnyű poggyász. A demokratikus tudat bizonyos mértékű fejlődése ellenére is a megváltó eszmékkel elámitott gyengék kijátszásának története volt ez. A teljes körű bizalmatlanság évszázada, mely állítólag átfordul majd a nyitott interakciók korszakába. Mindez a Kelet és a Nyugat közötti gát leomlásával indul. Európa megpróbál kievickélni a nyelvek sokaságának bábeli zűrzavarából, s ezzel a pozitív értékeket jelentő különbözőségekből is. A különbözőség majd a produktív egyesülés forrása lesz, és nem a traumák meg az irracionális erőszak tűzfészke. A kultúrák közötti párbeszéd évének, amit éppen Szlovénia elnöksége idején hirdetett meg az Európai Bizottság, eleven, a megélt jelentőségű problematikát kellett volna hangsúlyoznia. Az önelégült bürokratikus frázisnak tűnő kedvező brüsszeli intonáció mögött egészen más rejlik, mint a precízen megbeszélt jövőkép. Európából nemcsak egy van, hanem kettő, és azután még számtalan.

A Nyugat és a Kelet közötti alapvető hasadást egyáltalán nem hidalták át. Igaz, hogy Európa két térfele egyre több szállal kötődik egymáshoz, mindkettőben többé-kevésbé azonos a törvényhozás, az emberek egyforma szupermarketekben vásárolnak, az adminisztrációs határok leomlanak, a pénz közös lesz. Mi, kelet-európaiak mégis alárendelt helyzetben vagyunk. Persze nemcsak azért, mert valójában ugyanazon márkajellel mi gyengébb minőségű kolbászt vagy joghurtot vásárolhatunk, mint a nyugati fogyaszt-

tók. Európa minden jóindulata ellenére még mindig az erő törvényei uralkodnak, és a Kelet egyelőre nem képes parírozni, ellenkezőleg, sok tekintetben gyarmati függésben leledzik. Ez esetben semmiképp csak a tőke, a technológia, a politika és a katonaság túlerejéről van szó, hanem az eszmék és a műalkotások dominanciájáról is. Tipikus példája ennek a Jacques le Goff védnökségével megjelent, egyébként igen érdekes *Csináljuk meg Európát* című elméleti gyűjtemény, amely az európai történelmet és tudatot mutatja be különböző szempontokból. Ebből az integráció ihlette projektből gyakorlatilag teljesen kizárták a kelet-európai gondolkodókat. Sokat elárul az a tény is, hogy az Európai Közösség programjai többé nem támogatják a humaniztika fordítását, és ez legsúlyosabban a keleti és a kisebb kultúrákat érinti.

A kelet-európai művészekről és különösen az írókról töprengve akaratlanul is a sakk mesterek jutnak az eszembe. A kommunizmus bukása előtt ők voltak a sakkelméletben kiiskolázott, beláthatatlan képzelőerővel megáldott konok fafejűek. Mint mindenben, persze itt is az oroszok jártak az élen. Halálisan komolyan vették a sakkot, küldetés volt a számukra és életmód. Nagy sakkiskolák, merítési lehetőség, sakkpaloták, kiadók és médiumok, erős az egyik és az aktuális erő a másik oldalon. Csak Bobby Fischer, az oroszok közös ellenjátékát összezúzó magányos hős tudta megverni őket. Később csak egymást tudták legyőzni. Gari Kaszparov, az új nemzedékek bálványa eposzi küzdelemben győzte le a hatalom kegyeltje Karpovot, ezzel kiálta világgá, hogy elég a totalitarizmusból. Hamarosan sakkberkekben is új szelek fújtak. Azokban az országokban, ahol korábban csak a legjobbak játszhattak, 1990

Gállos Orsolya 1973 óta fordít magyarra szlovén, horvát, szerb irodalmat. 1968-ban magyar–orosz szakon végzett a Pécsi Tanárképző Főiskolán (*A hatvanas évek orosz kisprózája*). 1991-ben diplomázott szlovén nyelvből és irodalomból a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészkarán (*A történelmi téma a kortárs szlovén regényben*). Klasszikus és kortárs szlovén szerzők, Prešeren, Cankar, Grum, Kocbek, Zupan, Kovačič, Jančar, Šalamun, Debeljak alkotásait ültette át magyarra. Verset, novellát, esszét, hangjátékokat, színpadi műveket, regényeket. Horvát és szerb irodalomból is fordít: Slavenka Drakulić, Danilo Kiš, Miodrag Pavlović és mások műveit. A fordítással párhuzamosan tanulmányokat közöl a szlovén irodalom témáiból, szlovén művek magyarországi, a magyar művek szlovéniai megjelenését készíti elő. A szlovéniai Vilenica Irodalmi Fesztivál konzultánsa. 1998 és 2003 között magyar lektor a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészkarán. A Szlovén Műfordítók Egyesülete 2006-ban a Lavrin-diplomát adományozta Gállos Orsolyának fordítói életművéért, kulturális közvetítő tevékenységéért.

körül a nyílt versenyeken orosz játékosok tömegét csapta meg az új idők szele – a legnagyobb tehetségektől a dilettánsokig. Legtöbbjük nemzetközi mester volt, a nagymesterek árnyékában élő játékosok, akik a valóban sikeresek után következtek. A biztos startpénz érdekelte őket és az ingyen élet. Mindenki a maga módján találta fel magát. Az orosz iskola nagy csodálójaként meg voltam döbbenve, ha legyőzhettem valamelyiküket, nem számolva azzal, hogy időnként nem is hederítettek a játékra. Ezen árnyékban élő játékosok közül sokan csencseléssel foglalkoztak. Nemcsak a hazájukból származó szakirodalmat és sakk segédeszközöket árulták, hanem ruhát, cipőt, bizsut és sok minden mást is. Mindez nagyon távol állt attól az arisztokratikus attitűdtől, ami a Baden-Badenban vagy San Sebastianban rendezett hajdani versenyeket jellemezte, ahol teszem azt, a szlovén Vidmar is fellépett. A sakk számukra mindennapi megélhetési küzdelem volt, némelyeknél azzal a messianisztikus meggyőződéssel, hogy egyszer majd ő játssza el a történelem legjobb partiját, elfoglalva ezzel a trónt, míg mások beletörődtek kilátástalan sorsukba, vagy a múltjukból éltek. A játék megy tovább, sok vereséggel, győzelemmel és talán még több döntetlennel. Külön megaláztatást jelent a keletiek számára valamely alacsonyrangú nyugati klub nyomorúságosan fizetett játékosának státusza. Az én tulajdonosomnak, egy grazi autószerelőnek például kávézója és sakk-klubja is volt. Nekünk, külföldieknek mindenféle külvárosi csehóban, gyárakban és más sötét helyeken kellett vére menő harcot vívunk. A döntetlen tilos volt, elvégre nem lazálásra adták a száz márkát. Megvetettük a gazdáinkat, ugyanakkor a seggüket kinyaltuk, és csürhének éreztük magunkat a nagymesterekhez képest, akik magasabb gázsziért játszottak, s a tulajdonosaik úri passzióból tartották őket. Persze mi is csak a pénzért játszottunk.

A fal leomlása előtt Nyugaton elsősorban a keleti ellenzéki írók számítottak. Nyugatra távoztak és ott dolgoztak tovább – mint Gombrowicz, Kundera, Nabokov, Dovlatov és még sokan mások – vagy otthon éltek gyötrelmes életüket, és váltak kultusz-szerzőkké. A kommunizmus bukása után a Nyugatot egyre kevésbé érdekelte, hogyan kellett ablakpucolásból megélnie a prágai értelmiségnek, és hogyan bontakozott ki akadémiai szintű társalgás a segéd munkások között. A Nyugat – elviekben legalábbis – az átmenet iránt kezdett érdeklődni. Egyszer csak példátlanul sok szerző kínálta magát a könyvpiacra. Harc kezdődött a nyugati ösztöndíjakért, fesztiválokért, kerekasztal-beszélgetésekért, kiadókért és ügynökökért. A domináns – német, angol és francia – kultúrákban való jelenlét vezet az érvényesüléshez. A sors ironiája, hogy Keleten mindenki csak akkor kezd érdeklődni a másik iránt, miután az Nyugaton sikerre jutott. Akkor is, ha a keleti országok-

ban öntörvényű, tarka irodalmi élet zajlik. Urban, Stasiuk, Andruhovics, Szorokin, Pelevin, Darvasi, Goszpodinov, Cărtărescu és az átmenet többi szerzője először át kellett jusson a nyugati szűrőn, és csak utána fogadták el őket igazán Keleten. Sokaknak (még) nem sikerült, talán megálltak félúton, talán már nem érdekli őket, talán még reménykednek az áttörésben. Státusukat illetően jelentős különbségek vannak közöttük. Van, aki válogathat, másnak mindent el kell fogadnia. Ezek a sikerek vagy balsikerek szerencsére semmilyen hatással nincsenek magára az irodalomra, erejére vagy kiüresedésére. Mi, keletiek hihetetlen tehetséggel egyszerre felsőbbrendűnek érezzük magunkat tapasztalatok és művészet dolgában, egyszersmind olyan szenvedélyesen vágyakozunk a nyugatiak elismerésére, hogy egymást szinte észre sem vesszük. A Nyugat-imádat dacára a kelet-európai irodalmi szcénák a tulajdon produkcióikra és azok fogadtatására koncentrálnak. Tulajdon társadalmi dinamikájukkal vannak elfoglalva.

Andrzej Stasiuk kétségkívül sikeres egész Európában. Könyveit számos nyelvre lefordították, mégis tipikusan keleti szerző maradt. Németországról szóló útleírásában, mely ország nemcsak iránta, hanem az új kelet-európai irodalom iránt sem mutatott csekély érdeklődést, Stasiuk megírta a lengyel író nyugat-európai irodalmi gépezetében átélt kínjait és unalmát. Kelet-európai útikönyve (*Útban Babadagba*) viszont tele van költészettel és haldokló szépséggel. Stasiuk nem a nyugati metropolisoknak vágott neki, mint általában a kelet-európai értelmiségiek, hogy lelkes tudósításokat küldjenek a kultúra és a szellem magas színvonaláról. Bázisáról, a Kárpátokból utazta be a volt kommunista országokat. A keleti metropolisokat is elkerülte. A tranzíciós Varsót s vele a kor tipikusan keleti urbánus központját már megírta *Kilenc* című, nagy visszhangot kiváltó regényében. Itt aztán nem hiányoztak a lepukkant lakótelepek, az új vállalkozók, a kábítószeresek, a zsarolók, és akik álmokat keresnek a mohón egyensúlyra törekvő, kiüresedett és zavarodott világban. A Babadagba vezető úton csupa eldugott helyen bolyong Lengyelországtól, Ukrajnától, Romániától, Szlovákiától Szlovéniáig és Albániáig. Bár mindenhol ott a Coca-Cola, az egész világ elmerül a természetben, az állatok közé, ürülékükbe, mocsarakba, sáros utakba. Omladozó házak és autók mellett az Ember tulajdon organikus kontextusával találkozik. Az egész könyv Ciorannak, a hanyatlás szenvedélyes dicsőítőjének szentelt tiszteletadás. Cioran szenvedélyét Stasiuk könnyű melankóliába olvasztja, mint a holnapra már holt világ utolsó tanúságtévője. Ha ez egy sehová sem vezető programszerű utazás – hiszen a címadó Babadag az előadás szempontjából teljesen mellékes –, akkor ennek az eltűnő világnak a jelképei a cigányok. Nem alkalmazkodnak, nem kötődnek sehova, fatalisták, konok túlélők. A cigányság Stasiuk

víziójában a költészet szférája, transzcendencia csak kitaszítottságából fakadhat. A technológiailag racionális paradigmába nem képes bekapcsolódni, abban eltűnésre van ítélve.

Stasiuk két területet nem kapcsolt be Kelet-Európáról adott költői leírásaiba: Oroszországot és a volt Jugoszlávia háború sújtotta köztársaságait. Kelet-Európa három világra esik szét. Oroszország esetében beismeri, hogy iránta való érzelmei tipikusan lengyelek, vagyis kifejezetten elutasítóak, és közli, hogy rövidesen felkeresi és megnézi magának. Oroszország nemcsak Stasiuk, hanem az európaiak többsége számára is még mindig távoli és beláthatatlan. Még ha interneten hallgatom is az orosz rádióálmásokat, nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a zene ugyan hasonlít a nyugati mintákhoz, mégis valahonnan nagyon messziről érkezik. Mit mond nekünk az orosz irodalom a kilencvenes évek zavart és megalázott, az utóbbi évek gazdaságilag erősebb, de újra totalitárisabb mai Oroszországról? Határain túl a leginkább talán Pelevin és Szorokin érvényesült, a maga módján két excentrikus író. Más, az orosz helyzet megragadásában világosabb hangok ritkábban érnek el hozzánk. Sokat mondtak számomra Anna Politkovszkaja egyébként valóságos történetei, melyek áldozatok és hőhérok sorsában leplezik le Putyin uralmát, a tekintélyelvű orosz logika újraéledését. A regény műfajában meglepetést tartogat az Oroszországban sikeres, határain kívül azonban kevésbé ismert Szergej Ivanov *A földrajztanár elitta a glóbuszt* című regényével. Az urali Permben vagyunk a peresztrojka idején, vagyis a mai helyzet kiindulópontjánál. Ivanov a fiatal értelmiségi céltalan sorsában a kemény kommunizmus felbomlását követő demoralizált világot mutatja be. Legérdekesebbek talán nőalakjai, körülöttük kereng Szluzskin. Valamennyien az új öntudat és a fatalista megadás között feszülnek. Mintha a melankolikus férfi mellett éppen az orosz nők képviselnék hagyományosan az európaiság és az ázsiai jelleg, az akarat és a tespedés között gyökerező orosz dráma esszenciáját. Az új idők ellenére a még mindig metaforikus képzelet két partján tűnik fel az elszigetelődő és az Európa felé nyitó szemlélet közötti hasadást jelképező két város, Moszkva és Szentpétervár. Oroszország, mint mindig, most is különböző jövőképek között vergődik, s ez az állapot az irodalmi artikuláción is bizonytalansággal áthullámszik. Tíz éven át hallgattam, hogy íróóriásaik után az oroszok most rossz formában vannak. A Földrajztanár után nem hiszek nekik, bár várom a fantázia újabb dózisait.

Talán Stasiuk is értékes képet közvetít számunkra Oroszországról. Különböző okokból hagyta ki a Balkán középső részét. Szerintem mély zavar tölti el a háború utáni Bosznia vagy Szerbia és a többi szétrombolt vidék miatt. Itt lemond a melankolikus hanyatlás víziójáról. Túl sok vér folyt, túl sok sebet ejtettek a túlélők lelkén. Stasiuk azt mondja, előbb alaposabban

tájékozódik, és azután közli irodalmi formában a meglátásait. Mint mindig, bizonyosan most is könyveket használ forrásként. Köztük valószínűleg Miljenko Jergović *Szarajevói Marlboróját*. Jergović nemcsak a háborús leírásaival vált híressé, hanem napjainkra létrehozott sokoldalúan impozáns opusával is. Érdekes, hogy a háborúnak a számos próbálkozás ellenére sem találni sok sikerült megörökítését. Jergović mellett az egyik ritka kivétel Vladimir Arsenijević életműve. Ezért aztán néhány ez időben beérett szerző sikeresen ráharapott a háború utáni átmenetre. Andrej Nikolaidis¹ így például Bernhard modorában döntögeti a crnagoraiak magukról alkotott mítoszait, a híres osztrákhhoz hasonlóan nem állítja, hogy közössége ártatlan volt a háborúban. Robert Perišić *Emberünk a terepen* című regényében, akárcsak korábbi kisprózáiban, a háború utáni Horvátországot rajzolja meg a különböző erőközpontok szorításában és a múlt kísérteteivel. A hozzájuk hasonló szerzők nem mennek bele a kollektív mitomániába, amely ezt a területet oly messze vetette Európától. Teofil Pančić, a kitűnő kolumnista egy ízben dühösen nekem esett, mennyire idegeire mennek a szlovénok, amikor azzal etetik, mennyire értelmetlen dolog az EU-tagság. Errefelé első a csatlakozás, csak aztán jöhet a bíráló. A manapság népszerű elnevezéssel Nyugat-Balkánként emlegetett terület még mindig lőporos hordó. A katartikus folyamatok elmaradtak, még messze a múlttól s ezzel a jelentől való megtisztulás, amin a németeknek kellett átmenniük a második világháború után. Európa számára a Balkán gyanúsán akulturális, a legradikálisabb másság. Nincs olyan messze, mint Oroszország, de kétségkívül agresszív és kommunikációjában irracionális. Európa sokáig nem tudta, mihez kezdjen Boszniával. Ami a bűnösök felderítését és a felelősségvállalást illeti, a srebrenicai népirtás részben Európának is felróható. Európa csak békét akar ezen a túrán, és közben talán végzetes hibát követ el. Ha a balkáni társadalmak közül ki-kinek nem vállalja fel a maga bűnrészségét, akkor bizonyosan konfliktusok terhelik meg a jövőjüket is. Itt mindenki arról van meggyőződve, hogy éppen ő fogja felépíteni a legimpozánsabb várost és toronyházat, de valójában a szomszédjára irigykedik, akinek gyakorta hasonló építészeti tervei vannak. Sok író szikével boncolgatja ezt a még mindig uralkodó egomániát. Hangjuk néha európai lapokba is eljut, és műveiket időnként lefordítják. Úgy tűnik, az európai nyilvánosságban a rövid távú pragmatizmus győzedelmeskedik, és ahelyett, hogy kitisztítaná, be akarja varrni a sebet. Hazájukban gyakorta gyűlölet, sőt üldöztetés övezi ezeket a szerzőket, mint például Nikolaidist, aki Kusturica szerb rendezőnek a szemébe mondta, mekkora felelőssége van az öldöklésekben.

¹ A *Híd* 2008/10. száma közölte regényének részletét (*Mimézis*) Rajsli Emese fordításában. (A szerk. megjegyzése.)

Kelet-Európa így tovább hullik szét három darabra, majd a térkép tovább foszladozik. A helyzet Nyugaton is változatlan. Bernardo Atxaga a sarokba szorított helyzetükben terrorizmushoz folyamodó baszkokról ír. S ez kifelé éppúgy lesújtó, mint befelé. Csak a kalandtúra utáni tompaságba zuhant magányos aktivisták maradnak az idilli táj üszkein. Jaime Cabre és Jesus Moncada a katalán példára figyelmeztet. Így Nyugat-Európa tömbje is fokozatosan felmorzsolódik, felbukkannak a skandinávok és a mediterrán népek, itt van még Közép-Európa, a Brit-szigetek és így tovább, míg a szétválás folyamata nem halad tovább egy újabb lépéssel. Itt vagyunk mi, szlovénok is az európai kultúrák eme Babilonjában. Amikor a többiekkel való találkozási pontokat s ezzel az önazonosságunkat keressük, többnyire megelégszünk a legáltalánosabbal, az Európához való tartozásunkkal. Tartalékban ott van közép-európai mivoltunk, esetleg mediterrán jellegünk, de nehezebben azonosulunk balkáni, szláv és általában kelet-európai kontextusunkkal. Effajta osztályozással akarjuk megúszni a ránk leselkedő lekicsinylést és fölényeskedést. Stasiuk különösebb habozás nélkül veszi be útleírásába a szlovénokat, noha megjegyzi, elárultuk a szláv cirkuszt, és a kicsik módjára a normalitás általános eszményének mimikrijével pályázunk a túlélésre. A valóság azonban mindinkább arra szorít, hogy a társadalmilag propagált kép mögé nézzünk. Amilyen meghasonlott a modern Európa összes társadalma, ez a kép sok világra töredezik szét. A különbségek világának koránt sincs vége a globalizáció ellenére is még mindig bizonyos létkontextusokkal bíró hagyományos nemzetállamokban. A kicsiny Szlovénia látszatra monolitikus társadalmában is észrevehető a különbségek bizonyos potenciálja. A háttérben a tőkével cimboráló, mindenütt jelen lévő politikát a hegemonia vonzása uralja. A viták nagy részének semmi köze a valósághoz, csak a látszatot szolgálja. A háttérbe szorított közösségek és témák a passzív együttérzést tápláló vagy egyenesen a gyengébbek elleni erőszakra felhívó instrumentalizált kontextusban jelennek meg.

Szlovénia tranzíciós irodalmára érvényes a meggyőződés, hogy az nem reflektál kellőképpen a tulajdon társadalmi kontextusára. A fő kritika az állítólagos szolipszizmust vagy jobb esetben a peremen lévő írók apró történeteit illeti. Nem csak arról van szó, hogy Jani Virk a *Szergej utolsó megkísértésében* és Aleš Čar a *Kutyatángóban* a groteszk eszközeivel szedte ízeire a média által behálózott tranzíciót, annak önreprezentált történelmeképét. Az önállósulás utáni szlovén prózába kitarotán benyomulnak a különböző társadalmi kontextusok és az ehhez kapcsolódó identitáskörök. Az utóbbi időben társadalmi környezetük frissességével leptek meg regényeikben Goran Vojnović, Jurij Hudolin és Dušan Šarotar. Az elsőkönyves

Vojnović *Čefurji raus!* (Déliék, tűnés!)² című regényében egyesek számára már-már dokumentarista módon írja meg a volt Jugoszláviából Ljubljánba települők szokásait és világképét, főként a második generációra összpontosítva. A felszínen a traumatizált kapcsolat észlelhető szlovénok és a čefurok között, ahogy a bevándorlókat nevezi maga a szerző – ahogyan Feri Lainšček vagy Stasiuk nevezi cigánynak a romákat, s ezzel a látszólag inkorrekt elnevezéssel töprengésre akarnak készíteni e népcsoport valódi identitásáról, nem csupán megjelenéséről. Vojnović a fejlődésregény műfajában elemzi a bevándorlók körében uralkodó és őket bénító sztereotípiákat, ugyanakkor a szlovénokat is szembesíti a kisebbségi csoportra vonatkozó sztereotípiákkal. Jurij Hudolin *Mostobalány* című regényében a családi erőszak elbeszélésével lép meg, a modern próza e ritkán megjelenő, a családi idillek homlokzata mögött ugyancsak létező problematikájával. Az erősebb fél mindent megpróbáló önző mohóságával, önjelét megsokszorozandó legközelebbi hozzátartozóit is leigazza. Noha családi drámáról olvasunk, Hudolin regénye a tranzíciós időkhöz, hőseihez, a kisszerű törtetőkhöz fűzött sajtóságos kommentár. Lírai hangvételű regényében, a *Biliárd a Dobray Szállóban* Dušan Šarotar nemcsak a Muravidéknek a szlovén történelemtől eltérő második világháború előtti és utáni történelmével szembesít bennünket, hanem az irodalom által talán elsőként idézi vissza a szlovén tudatból évszázadok óta kitörölt zsidóságot. A viszonylag népes, napjainkra teljesen elfeledett muravidéki zsidó közösség a holokauszt egyik utolsó áldozata volt az 1944-es Európában. Hasonlóképpen merültek feledésbe, ahogyan ma nehezen kapcsoljuk össze a XII. és XIII. század csodálatos trubadúr költészetét az elenyészett provanszál kultúrával és nyelvvel. A trubadúrok alkotta képvilág a romantikus szerelemmel együtt bekerült a modern társadalom kliséinek arzenáljába. A viselkedés, melyből e kifinomult fordulatok erednek, hidat képez a szavak tényleges jelentéséhez. A történelemmel folytatott párbeszéd relativizálja a jelent és ennek önelégültségét.

Az egyén talán sohasem rendelkezett egyetlen identitással, egyetlen azonosító címkével – ma különösen nem. Mindenkit különböző kontextusok hálózna be, tudatosan vagy tudat alatt. Az irodalom ezt a komplex emberi természetet tárja fel. Önismerettel rendelkező értelmiségi vagyok, provinciális, rokkant, időszakos részeg, volt sakkozó, apa és fiú és így tovább. Miért vagyok mindez és semmi ugyanakkor? Mekkora a sorsdöntő körülmények befolyása, mennyit ad mindehhez a megfoghatatlan belső

² Goran Vojnović: Déliek, tűnés! Miért nem beszél még mindig Radovan? Gállos Orsolya ford. Lettre, 2008. tavasz, 68. szám. (A szerk. megjegyzése.)

impulzus? Kiindulópontját tekintve az irodalom nem racionális leírás, nem is szociológiai elemzés. Forrása az emberi nyugtalanság, valami földalatti zúgás, ami nyelvvel nem megragadható. A nyelvi szabályok összessége és – ami a legkülönösebb – az egyéni szikra az irodalmi szövegben jut kifejezésre az összes jelentős társadalmi kontextus mellett. Ezért az irodalom által időközben feltáruuló társadalmi szférákat is kifejezetten egyéni módon mutatja be. Látomásainak nemhogy az agitációhoz, de az objektivitáshoz sincs semmi köze. Az irodalom az ember egzisztenciális kifeszítettségét fedi fel, ami sohasem köthető a kollektivitás egyetlen absztrakt modelljéhez, még ha tartozik is ezekhez, mindig kisiklik előlük, és pedig a lényegi pontokon. Ezért sem várható el programszerűen az irodalomtól, mit fog leírni és azt honnan meríti. Az irodalom megszólítja a társadalmat akár metonimikusan vagy metaforikusan, ahogyan például a költészet java. Görbe tükörben mutatja az ember mivoltát, sokféleségét és tévelygéseit. Az irodalom arra készlet, hogy a világot megfigyelve sohase kössünk kompromisszumot önmagunkkal.

Mint az életmódok és elképzelések e modern Bábele, az irodalom nemcsak a különbözőségek kivonata, hanem a kiállítás is mellettük, a különbözőségek apológiája. De nemcsak ez. Valószínűleg képesek vagyunk az empátiára, mely feltárja számunkra az emberi sorsokat és irodalmi világokat a maguk teljes másságában, egy közös nevező kedvéért. Ennek keresése nyitja csak fel a kódolt világokat. Értelmiségiek és mindazok, akik nem rendelkeznek e jelleggel, vagy nem állnak rá az egydimenziós igazságokra, valószínűleg ezért viseltetünk vegyes érzelmekkel a globalizáció, a mai világ központi mozgóterét iránt. Önkéntelenül is az általános uniformizálódás folyamatoként éljük meg, melynek egyetlen célja a kapitalista és politikai elitek erőkoncentrációja. Ezeket nem érdekli a kolaterális kár, a humanitáris és ökológiai katasztrófák. Egy ilyent mutat be a *Darwin rémálma* című megrendítő dokumentumfilm. Az Afrika szívében a Viktória-tóba telepített nílusi sügér hamarosan kiirtotta az összes többi fajtát, ugyanakkor nyereségforrás lett. Az európaiak asztalára sügért szállító repülőgépek Afrikába fegyvert szállítanak. A halban bővelkedő tó mellett élőknél abszurd módon csak éhínség, betegség és erőszak az osztályrésze. Teli hassal mi, európaiak az ilyenfajta globalizációs dimenziókat leginkább figyelmen kívül hagyjuk. Annál inkább nyugtalanít bennünket a gazdaságpolitikai hegemoniából következő kulturális entrópia. E ponton kezdjük általában keresni az emberi arcú globalizációt. Az európai valóságot is meghatározó globalizációt lehetőségként is felfoghatnánk. A felgyorsult kommunikáció kora átnőhetne mindenkinek mindennel való párbeszédébe. A valóság gyakorta kevésbé tűnik derűlátónak. A hegemonizáció

folyamata egyszerűen nem oldja meg a humanisztikusan intonált dilemmákat, hogyan egységesítsük az életgyakorlatokat anélkül, hogy egyik kiooltaná a másikat. Receptje főként a funkcionalitást tartalmazza, minden egyéb alap nélküli plusz kívánságnak tűnik. Ezért a konfliktusok csak súlyosbodhatnak. A társadalom, noha globalizált, még mindig hadszíntér, a kulturális és gazdasági túlerőért való összecsapás. Houellebecq *Platformja* már az ikertornyok lerombolása előtt vészjóslóan megjövendölte az iszlám fundamentalizmus erősödését és a világhatalmi központjainak a tökéletlen számítását. A világ nemcsak a profittal mérhető.

Európa sokak szemében olyan, mint a globalizációtól védett laboratórium. Egyfelől ápolja sokféleségének hagyományait, másrészt esküszik a kapcsolatteremtésre. Mégis része a globalizációs történetnek, talán valóban afféle próbaterepe a világ jövőjének. Itt hangsúlyozni kell, hogy a globalizáció negatív konnotációja nem a banális cowboyok európai célra szánt exkluzív terméke. Való igaz, hogy éppen Amerika, mint a huszadik század legerősebb civilizációja adta a globalizáció fő hajtóerejét. Pontosan az európai tradícióban kereshetjük problematikáját, hogy tudniillik meghódolni vagy tárgyalni. Európa nem térhet ki a felelősség elől.

Foucault leírja *A bolondság történetében* a másság kizárásának folyamatát a józan ész nevében, a tizenhetedik és a tizennyolcadik században. E folyamatnak a feltörő kapitalizmus idején való kiéleződéséről sokat elmond a tizenkilencedik század francia irodalma is. Talán Zolával az élen, akit a regény ideologizálása miatt általában aláértékelnek. Ezt a kornak és a kor tudományos optimizmusának lerótt adóként kell felfognunk. Az ezernyolcszázötvenes és -hatvanas évek francia társadalmáról, tehát a második császárság koráról festett portréjában tetten érhetjük a modern kor lelkét egészen napjainkig. Zolát lelkesíti a hirtelen erőteljes iparosítás, a tömegtájékoztatás és a növekvő fogyasztás. Zola világában láthatatlanul köröz a tőke és a munkásság – mint a *Germinál*-ban – kilátástalan helyzetbe taszítja. Közben generálja az új idők vezető kulturális rétegét – a kispolgárságot. Az elégedett rágcslók, elősködők rétegét, akik mint a *Párizs gyomra* lapjain olvasható, nyugodtan alszanak, nincs rejtegetnivalójuk, és a választásokon az őket hizlaló uralkodó elitre szavaznak. A *Párizs gyomra* feledhetetlen jelenete, amikor a majdani mészáros és felesége, miután rátalálnak a pincében elrejtett örökségre, előbb dugnak egyet az ágyon szétszórt pénz között, majd húséget esküsznek egymásnak. A kövérek meg fogják enni a soványakat, az anyag a szellemet, a pragmatizmus az eszményeket. Ebben a világban az idealisták is inkább hóbortosoknak látszanak, akiket a megszilárdult rend így vagy úgy kivet magából, áldozati bárányok tulajdon belső feszültségük megnyugtatójának oltárán. Ez a látszatértékek világa,

Mitja Čander a szlovén esszéisták fiatalabb nemzedékének tagja, 1974-ben született, Ljubljánban él. Válogatásában, előszavával (*Korontanúk. Kísérlet a kilencvenes évek fiatal szlovén prózájának bemutatására*) *Az első nap. Kortárs szlovén elbeszélők* című kötet adott áttekintést a kortárs szlovén irodalomról 2002-ben, a Jelenkor Kiadónál (Gállos Orsolya, Kortvélyessy Klára és Reiman Judit fordításában). Čander a kilencvenes évek óta jelen van a szlovén irodalmi életben. A Študentska založba, 1996 óta a Beletrina könyvsorozatának szerkesztője, amely új színekkel gazdagította a szlovén szépirodalmi könyvkiadásról vallott elképzeléseket. Munkájáért három tekintélyes kitüntetést kapott: a Stritar-díjat 1998-ban – a legjobb fiatal kritikus díját; a Glazer-elismerést 2000-ben – kulturális kiemelkedő teljesítményéért; és 2003-ban az elsőkönyvesek díját a *Zapiski iz noči* (Éjjeli feljegyzések) című kötetéért. Kritikai és esszéisztikus szövegei 1992 óta jelennek meg a szlovén irodalom és a világirodalom jelenségeiről. A szerző érzékeny, friss szelleme új és új nézőpontokból láttatja velünk a már ismert irodalmi jelenségeket (Márquez, Joyce, Molière, Kertész Imre stb.). Szövegei rendkívül informatívak, sokféle utalást tartalmaznak további irodalmi, történelmi, filozófiai és antropológiai jelenségekre, új, szokatlan összefüggéseket villantva fel a magyar olvasó előtt. Feljegyzések az éjszakában. Irodalomról és más dolgokról című válogatott esszékötete 2009 végén jelenik meg a Kijarat Kiadónál, Budapesten.

mindenki ezekről locsog, emögött azonban a mégoly csekély anyagi és társadalmi haszon hajszolása rejtezik. A politika csak színház. A társadalmat felügyelő-mechanizmusok hálózakká be, mindenről tudomást szereznek, és a beszéd könnyen lehet a bukás végzetes elindítója. A szabadság hiányának, a pragmatizmusnak, a kiközösítésnek a társadalmi napi húsporciónak nyugodtan rágcsgáló állat. Európa már rég elkezdte a ma globalizációnak nevezett programot.

Senki sem jogosít fel Európa és a világ jövőjének megjóslására. Nem tudható, vajon megtalálják-e a különbségek együttélésének modelljét. A megavárosok és tornyok építése elviselhetetlen utópia, előbb-utóbb üveg házzá válnak, ahol mindenki látna mindent, de senki sem a megfigyelőket. Ugyanilyen apokaliptikus veszély a nyelvek végleges elválasztása, melyek elszigeteltségbe süllyednek vagy véres és szubtilis összecsapásokban semmisítik meg egymást. Az irodalom még mindig teret nyithat a meggondolásnak, látókörébe kapcsolva az ember tényleges kettősségét, a világ játékából való kizártságát és bekapcsoltságát, magányát és ugyanakkor sokoldalú odatartozását. Ha az ember alapvető meghasonlottsága, halandó mivolta így vagy úgy eltűnik, akkor vége lesz a babiloni történetnek is, irodalma úgy marad fenn, mint egy eltűnt világ többé senkit sem érdeklő fura krónikája.

Az értelem hatalmának támogatása

Jegyzet, függelékkel, Vickó Árpád Balassa Péterrel folytatott beszélgetéséhez

Vári György írja Balassa Péter *Segédigék* című posztumusz kötetének utószavában, hogy „Kettejük közös történetének első része teljes mértékben elválaszthatatlan a korszaktól, amelyben létrejött, ahogyan a legtöbb történet elválaszthatatlan saját helyszínétől és időpontjától.” Kettejük – Balassa Péter és Esterházy Péter – közös történetét hozza szóba Vári György, amely történet egy korszak utótörténete, és egyformán mutatja meg magát a szépíró Esterházy és kritikusa, Balassa írásaiban. Azt jelenti ez, hogy egyformán vagy hasonlóan élték meg a történet helyszínét és időpontját: az országot és a korábbi rendszer – kettejük közös történetének első részében – még nem igazán látható végnapjait. Más szóval mindkét életmű, legalábbis „első része”, ahogyan Vári György gondolja, egészében történelemfüggő, mert egyformán következett a helyszínből és időpontból, de egyben bele is épült a helyszínbe és időpontba. Sőt nevet adott a helyszínnek és az időpontnak. A megnevezés pontosságát bizonyítja, hogy kifejezéseik és szókapcsolataik, persze elsősorban Esterházyé, de nem utolsósorban Balassáé is, átmentek a köznyelvbe. Mára sokan Esterházy- és Balassa-idézetekben beszélnek politikáról és közérzetről, történelemről és irodalomról, anélkül, hogy szavaikat, mondataikat idézőjelbe tennék. Lehet, nem is tudják, hogy idézetekben beszélnek. Mert minden helyszín és időpont kialakítja a maga nyelvét, és ez a nyelv nem magától keletkezik, többek között írók és kritikusok formálják. Ám annak, hogy ez a nyelvtéremtés működhessen, alapvető feltétele az egyidejű jelenlét a történetben, másfelől meg a mű létezése, mégpedig nem akármilyen színvonalon. Amiből természetesen következik, hogy közös történet különböző és mégis ugyanazon nyelven csak kivételes nyelvrézéssel és értékes művekkel fogal-

mazható meg, olyan művekkel, amelyek egyszerre mutatják meg poétikai indentitásukat, esztétikai értéküket és létesülésüknek történeti feltételeit. Mindketten, Esterházy is, Balassa is, grammatikában gondolkodnak és nem nemzetben, ám ez a grammatika nem hagyja érintetlenül sem a nemzetet, sem a történelmet. A nyelvtan nem semleges, és főként nem ártatlan. A nyelvtan, miként az irodalom is, helyszín- és időpontfüggő, hiszen állandó változásban van, állandóan alakul, és nemcsak a nyelvhasználat szintjén. A rendszere, bár rendkívül stabil, nyitott a változások irányában. Gondoljunk csak Esterházy mondatára. Az *Egy két haris* (1996) című könyvének 177. és 178. oldalán olvashatunk egy hosszú mondatot, olyan hosszú, hogy itt nem is idézhető egészében, legfeljebb a legvége: „mérge-sítem a mondatot, dühösítem, őrzítem, haragítom, bősítem, aggasztom a mondatot, nyugtalanítom a mondatot, izgatom a mondatot, tengetem a mondatot, vegetálok, éledegek, élek, lakom, robotolom, húzom az ígát, kulizom, kuli bot vág, töröm a mondatot, dolgozom”. Ehhez teszi hozzá: „Voltaképp ez is egy mondat, szegény, magyar mondat.” A „szegény, magyar mondat” helyszíntől és időponttól függően létesül, hullámváltozásai és görbületei, gyűrődései és rétegződése mindentől pontosabban tájékoztatnak mind a helyszínről, mind az időpontról. Ezért mondható, hogy a grammatika nem semleges, nem is ártatlan, ellenkezőleg, alapvető felelősséggel tartozik mind a közösségnek, mind a történelemnek. Az elrozsdásodott mondat elrozsdásodott világot jelent. Erről senkinek sem, főként a politikának nem volna szabad megfélemednie, amely azonban mégsem mocsok egészében, tudjuk meg Balassa Pétertől, aki az elmúlt évtizedekben talán legtöbbet tudott Esterházy mondatáról, de egyúttal legtöbbet tudott a grammatikáról is, és akinek a mondatai nemcsak az irodalomról való gondolkodásunkat befolyásolták, hatással voltak az irodalmi beszédmódokra is. Talán az is bizonyítható, hogy Balassa gondolkodása az irodalomról, azokban az években, amikor „naprakész figyelemmel” kísérte a magyar irodalmat, a nyolcvanas években, hatással volt a magyar irodalom alakulástörténetére, ha másban nem, hát abban mindenképpen, ahogyan a kortárs magyar irodalom az irodalmi hagyományban tájékozódott, hogy létrehozassa önmagát. Hogy valaki Kosztolányit válassza hagyománynak, ahhoz kellett Balassa bolgár kalauz-interpretációja... Más szóval, a nyolcvanas évek magyar irodalma és Balassa irodalmi gondolkodása között nem voltak „fordítási problémák”. Nem voltak ilyen problémák Esterházy és Balassa mondatai között sem. Ezért mondhatta Vári György, hogy „kettjük”... És ezért mondható, hogy, bár másként beszélnek, nyelvhasználatuk egy töről fakad, ugyanannak a helyszínnel és időpontnak megértéséből származik, e megértés megformáltságából meg abból az önmérsékletet és

„önuralmat” sugárzó beszédmódból, ahogyan mindketten a „szabad beszéd” eszméjét és eszményét művelik.

Vickó Árpád műfordító „hangarchívumában” megőrizte Balassa Péterrel 1995 áprilisában folytatott beszélgetését. A beszélgetés nem, vagy csak egészen kis részében szól az irodalomról. Akkor, amikor az interjú készült, Balassa – saját szavai szerint – már nem kísérté „naprakész figyelemmel” a kortárs magyar irodalmat, ám látszólag „politikai” gondolkodása Közép-Európáról, Európáról és peremvidékeiről, eszmékről és ideológiákról, arról, hogy a demokrácia nem kiviteli áru, meg arról, hogy mi is teszi a szabad beszédet, meg hogy milyen nyomorúságos a kis népek és kis kultúrák múltat tagadó indulata, semmiben sem választható le az irodalomról való gondolkodásról. Amikor arról beszél, hogy a „két Európa” között „nyelvi probléma van”, mert civilizációs különbségek vannak Európa két fele között, ami a „politikai, filozófiai, szellemi nyelvhasználat” különbözősége valójában, akkor az irodalom nem a politika, és nem az ideológia nyelvén beszél. Ha a két európai kultúra között mindent átható „fordítási problémát” ismer fel, és azt mondja, „hogy nem értjük egymás politikai, filozófiai, szellemi nyelvhasználatát”, kiindulópontja akkor is az irodalom, és szavai irodalmi műveltségéről tanúskodnak. Ezáltal ismét közel kerül akár Esterházy, akár Nádas Péter irodalmához. Nagyszabású és nem eléggé tisztelt Nádas-monográfiája, más írásaival együtt, de a jelen beszélgetéssel is azt bizonyítja, hogy Balassa Péter irodalmi gondolkodása úgy szól a nyelvről, a grammatikáról, a nyelvhasználatról, a fordításról, hogy mindig figyelembe veszi a nyelv és grammatikája, ha úgy tetszik, történelmi felelősségét. Amikor „a legkülönbözőbb elemekből” összetevődő „frusztált és hataloméhes” kisebbségről beszél, amely „ráerőszakolja az akarátát a társadalomra”, és „hisztérikus atmoszférát” teremt az országban, ismét nyelvi problémára kell gondolni, arra a problémára, ami a mindent tagadó és mindent visszájára fordító beszédet a szélsőjobb felé fordítja, ahogyan tette azt nem is olyan régen ama stuccolt bajszú, rikácsoló szónok. Balassa Péter mindenképpen a „szabad beszéd” híve, híve annak, hogy az ember, lépésről lépésre, emelje a „szabadságfokot”, a személyes és a közösségi szabadságélményt, de mindjárt hozzáteszi, a nyelv iránti felelősséggel teszi hozzá, hogy eközben „egyetlen szempontot kell őrizni és fenntartani, és ez a minőség szempontja”. Ami – jól tudja – „nehezen meghatározható kategória”, és mindenkor védelemre szorul. Ő maga, szóljon akár irodalomról, akár politikáról, akár ideológiáról, „a minőséget és a szakmai értékeket” védi. Hogyan lehetséges a minőség és a szakmai érték védelme? A nyelv e védelem egyetlen megbízható fegyvere. Mert a nyelvben jut szóhoz, és a nyelv által, az „egységes tudás” eszméje, amely ismét nehezen meghatá-

rozható kategória, de éppen ezért – meghatározhatósága nehézsége folytán – mindenkor időszerű és mindenkor a helyszín és időpont jelenét mutatja fel. Ehhez tartozik elválaszthatatlanul a múlt elfogadása és értelmezése. A múlt nem törölhető el, a múlt bármennyire is háborzongató, jelen van, abban mindenképpen, hogy a történelem nem most és nem velünk kezdődik, ami azt jelenti, hogy nyelvünk és beszédünk mindenkor tárgya kell legyen a múlt, mert csak a „kibeszélés” szüntetheti meg nyomasztó terhét. A „kibeszélés” nem tagadás, hanem megértés, a szónak kritikai értelmében. Ennek a „kibeszélésnek” beszédmódja Esterházy szépírása és Balassa Péter kritikai gondolkodása. Hogy a kettő egybeér és egybetartozik, a megformáltság magas szintjét jelenti, a szó, a mondat, a bekezdés megformáltságát, mert formát adni valaminek az értelem hatalmának érvényesítését jelenti.

Függelék

Balassa Péter *Segédigék*¹ című könyve a Balassi Kiadó gondozásában megjelenő *Balassa Péter művei* sorozat harmadik kötete, és Balassának Esterházy Péter prózájáról írott kritikáit meg tanulmányait gyűjti egybe. Nem kritikai kiadás, a kevésbé szabályozott „összegyűjtött” munkákat tartalmazó kiadványok sorába tartozik. Balassának életében nem jelent meg Esterházy prózaírását áttekintő kötete, ezért a könyv szerkesztője és összeállítója, Tóth-Barbalics István, szerkesztői megjegyzésekben ismertette a könyv szerkesztésének szempontjait. A szerkesztői megjegyzések mellett a könyvhöz Vári György írt Balassa Esterházy-értelmezéseihez és -kritikáihoz útmutatót az olvasó számára. Vári szerint Balassa „íz-ig-vérig tanár volt és vérbeli kritikus, a kritikusok azon típusához tartozott, amelyik a szöveget potencialitásnak tekintvén mindig többet várt tőle, mint amennyit kapott...” Ehhez csak annyit kell hozzátenni, hogy az „íz-ig-vérig tanár” és a „vérbeli kritikus” Balassa egyben és egyúttal „íz-ig-vérig” meg „vérbeli” tanuló volt, aki ellentétben a teória szószólóival, az irodalomról való tudást az irodalomtól kapta: az irodalmi mű megértéséből tanulta meg az irodalom elméletét és történetét, nem pedig fordítva.

A szerkesztői megjegyzésekben olvasható el tehát, hogy milyen elv szerint készült a válogatás, közli továbbá a szerkesztő a könyvbe egybegyűjtött munkák „végleges változatainak megjelenési” helyét és idejét. De beszámol arról is, hogy az írások többszöri, folyóiratban vagy könyvben való közlései között felismerhető, a szerző által alkalmazott eltéréseket,

¹ Balassa Péter: *Segédigék*. Esterházy Péter prózájáról. Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

kihagyásokat és betoldásokat, törléseket és átírásokat hogyan kezelte a könyv összeállítása közben. Majd arra is figyelmeztet, hogy a hosszú évek során keletkezett írások milyen szemléleti különbségeket mutatnak, illetve arra figyelmeztet, hogy Balassa Péternek Esterházy prózájáról szóló munkái „kirajzolják a Balassa-pálya egy lehetséges hosszsmetszetét is”. Fontos erre odafigyelni, mert így válik érthetővé és értelmezhetővé részint Esterházy írásmódjának Balassa által megrajzolt alakulástörténete, ezzel együtt hatás- és befogadástörténete is, részint pedig Balassa kritikusgyakorlatának, kritika- meg irodalomszemléletének változástörténete. Ami azért is oly fontos figyelmeztetés, mert Balassa Péter azon kritikusok sorába tartozik, valóban nincsenek sokan, akik nem törvénykönyvvél a kezükben ítélnének irodalmi művekről, írókról és irodalmi jelenségekről, hanem a művekben a tanulás, a továbbtanulás lehetőségét és esélyét ismerik fel. Balassa Péter úgy írt kritikát, hogy a művekről szólva folyvást tanulta az irodalmat. Esterházy munkáiból pedig igazán sok minden tanulható meg nemcsak a posztmodern, hanem általában az irodalom lényegéről, de akár létrejöttéről és történetéről is. Balassa Péter úgy volt művelt kritikus, hogy műveltsége, elsősorban irodalmi és zenei, de nem utolsósorban filozófiai és esztétikai műveltsége csak részint volt iskolai műveltség, alapvetően az olvasó, a művészet és az irodalom megértéséből származó műveltség volt. Amilyen a nagy előd, a „könyvről könyvre” sorozatot író kritikus Babits Mihály műveltsége lehetett.

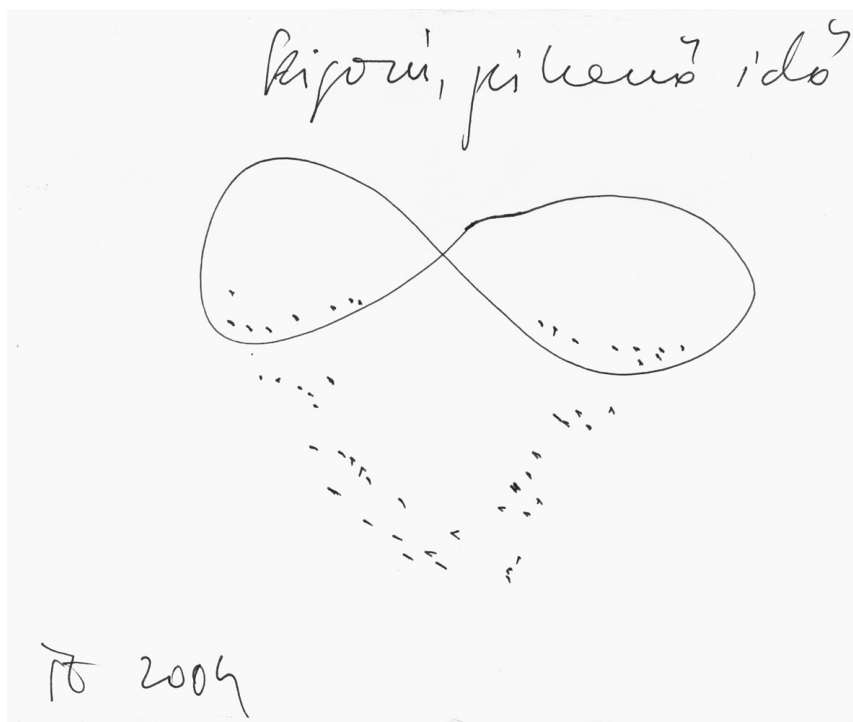
Babits kritikaszorozatának 1923-ban írott bevezetőjében jegyezte meg, hogy az „eleven irodalomról” szólnak majd kritikái, „ahogy én látom” – hangsúlyozta és így folytatta – „arról, ami belőle hozzám ér”. Nagyon fontos a „hozzám ér” szó, mert a kritikus érintettségét, az „eleven irodalom” által való érintettségét nevezi meg. A művektől való érintettsége a kritikusnak a kritika és a kritikai gondolkodás szabadságának is megnevezése: csak az engedheti szabadjára kritikusgyakorlatát és kritikusgyakorlatát, aki hagyja magát a művek által megérinteni. Balassa Péter kritikája ezért lehet a szeretet és a megértés által vezérelt kritika. Ellentétben Németh Lászlóval, aki – Babits mondta a *Tanú* szerzőjéről, hogy – „Tanúnak mondja magát; hideg és többnyire terhelő tanú ő; nem is tanú, hanem bíró.” Balassa Pétertől valóban távol áll mind a tanú, mind pedig a bíró arca. A tanú és bíró nézőpontjával szemben Balassa arca a megértés és a szeretet arca, még akkor is, ha jól tudja és ki is mondja *A kitömött hattyú* című Esterházy-kötet bírálatában, hogy „Emez idők *nem bírják* a szeretetet”. Maga húzta alá a „nem bírják” kifejezést, amivel az irodalom szeretetének (és megértésének) az elmélet és az ideológia általi külső és belső „megtámadottságát” fejezte ki. Ezzel együtt azt is, hogy az irodalom megóvására meg ápolásra szorul az

örökösen rá leselkedő külső veszedelmek miatt, főként azon veszedelmes elvárások miatt, amelyek mindenáron hasznosítani kívánják, de az író is gyakorta, akár a politika, akár a történelem sokszor emberi csontokból összetákolt színpadán.

Milyen képet rajzolt meg Balassa Esterházyról 1980-tól 2003-ig keletkezett bírázataiban, szinte könyvről könyvre követve az író munkásságát? Nem a korai Esterházy-kötetekkel indít, hanem az első nagy regény, a *Termelési-regény* (*kisssregény*) értelmezésével, majd a *Kis magyar pornográfia* bírálata után, Esterházynak a *Termelési-regény*ben található egyetlen mondatát, „A grammatikai tér én vagyok!” felkiáltójeles mondatot elemzi, először a mondatban szereplő „ÉN-ről”, aztán a „grammatikai térről” szól Botrány és ünnep című esszéjében. Majd a *Bevezetés a szépirodalomba* „előmunkáiként” közreadott fehér könyvek sorozat darabjai következnek, a *Függő* és a *Fuhasrok*, aztán Esterházynak ugyancsak a *Bevezetés*ben látható különleges Ottlik-interpretációjáról szóló írás Egy regény mint gobelin címen. Esterházy három hónapig tartó munkával egyetlen lapra, sort sorra írva másolta le az *Iskola a határon*-t. Ennek a gesztusnak interpretációja olvasható Balassa kötetében. Majd két írás következik a *Bevezetés*ről, közöttük bírálat *A szív segédigéiről*. Azután Esterházynak ebben az írásban már idézett, *A kitömött hattyú* című esszékötetéről szóló elemzés Margináliák egy breviáriumhoz címen. Ennek zárómondatában teszi fel Balassa azt a kérdést, hogy „meddig és mennyire lehet” az Esterházy prózájában megfogalmazott „én az epikai világ alfája és ómegája”. Majd így folytatja: „Eddig a rendszer, melynek az az én az alapja, kiindulópontja és zárata, melynek a saját arcára »van húzva« saját arca, »és megint és megint!«: epikai lüktetésű, méretű és gazdagságú, fundamentálisan mégis lírai világ volt.” Eddig a kérdés és a hozzá tartozó magyarázat. Mintha addig az író szinte minden könyvét értelmezéssel megragadó kritikus „egy erőteljes mozgásban lévő, igen fontos és nagyszabású életmű közepe táján” megsejtené, hogy fordulat következik vagy következhet Esterházy pályáján. Az idézett írás 1988-ban készült, utána pedig több mint tíz éven át, egészen 2000 decemberéig, pontosabban a *Harmonia caelestis*ről szóló Apádnak rendületlenül című kritikai tanulmányig semmi, egyetlen szó sem az időközben megjelenő Esterházy-könyvekről. Mert nem ezekben következett be a korábban megsejtett, akár azt is mondhatom, megjósolt fordulat Esterházy prózaírásában, hanem a *Harmoniában*, amikor Balassa újra megszólal: a *Termelési-regény*, majd a *Bevezetés a szépirodalomba* után újra a nagy művet értelmezheti és tisztelheti, meg szeretheti természetesen, anélkül, hogy lelkesedne érte. Meglátja a *Harmoniában* az új magyar prózaírás hagyományt átrendező és új távlatokat nyitó teljesítményét. Hangsúlyozza, hogy a *Harmonia caelestis*

„a magyar irodalom máig megkerülhetetlen országismereti tradíciójához” tartozik, miközben végsőkéig aknázza ki a posztmodern narráció nyújtotta lehetőségeket. De a fordulat nemcsak Esterházy prózájában ismerhető fel, hanem felismerhető Balassa irodalmi gondolkodásában is. A korábban művelt fundamentálisan hermeneutikai értelmezést ebben az írásban, majd a *Javított kiadás*ról készült, Bacsó Bélának válaszoló polemikus tanulmányban felismerhetővé válik Balassa gondolkodás- és írásmódjának közeledése a kulturális beszédmódok felé.

A mértékkel szerkesztett és jó időben kiadott *Segédigék*, Balassa Péternek Esterházy Péter prózájáról írott könyve, egyszerre mutatja meg a szépíró és kritikus arcát, akár azt is mondhatom, Balassa Péter Esterházy műveiről szóló kritikái, esszéi, kritikai tanulmányai és polémiái bele- és ráíródtak Esterházy könyveire, mert egymásban tükröződnek.

HANGARCHÍVUM

*„...a szabad beszéd bizonyos megformáltságot jelent,
és az értelemnek a hatalmát.”*

Balassa Péterrel beszélget Vickó Árpád

– Szerinted – a látszatok ellenére – Nyugat-Európa egyre jobban távolodik Közép-Európától. Egyre nagyobb különbségek mutatkoznak a nyugat-európai és a közép-kelet-európai régió között. Miben látod e folyamatok konkrétan megmutatózó jeleit?

– Igen, ez egy nagyon sajnálatos folyamat, és bizonyos mértékig felkészületlenül érte a közép-európai értelmiséget az, ami most végbemegy. 1989 után, tehát a rendszerváltozások után, az ember azt hitte, és nagyon sokan azt hittük, hogy Európa egységesítése és egységesülése sokkal könnyebb lesz és zökkenőmentesebb, és efelől bizonyos illúziókban ringattuk magunkat. Csakugyan, ezek az illúziók körülbelül 1991-re szertefoszlottak. Azt hiszem, hogy nemcsak a közép-európai és kelet-európai társadalmaknak a szokásos problémái, konfliktusai azok, amelyek egyre jobban távolítják Nyugat-Európától ezeket az országokat, hanem maga Nyugat-Európa is távolodik tőlünk – a nyugat-európai társadalmak egy része komoly válságba került, éppen azért, mert ezek a falak a két Európa között ledőltek. És most látszik az – ha most egy kicsit rosszhiszemű akarok lenni, akkor azt mondom –, hogy Nyugat-Európának jót tett, Nyugat-Európa érdekeit szolgálta bizonyos mértékig a Jalta-konstrukció, mert ez egyfajta *cordon sanitaire*-t jelentett a két Európa között, és nem kellett föl vállalnia az egész Európa gazdasági, etnikai, politikai gondjait, és hát éppen ezért tetszeleggetett bizonyos mértékig a liberális demokratikus haladás zászlóvivőjeként. Most azonban ezt nem teheti, mert a menekültproblémáktól kezdve a délkelet-európai válságig ezek a terhek – és még sorolhatnám – mind Nyugat-Európára tevődnek, és Nyugat-Európának nincs igazi stratégiája, mint ahogyan Amerikának sem a kelet-európai válságok kezelésében. Itt azt hiszem, nyelvi probléma van, hogy olyan mértékben különböző

a fejlődése Keletnek és Nyugatnak – lényegében még Nagy Károly birodalma óta –, annyira elválnak ezek a civilizációk vallási alapon is, hiszen ezek nagyon mélyreható gyökerek, hogy nem értjük egymás politikai, filozófiai, szellemi nyelvhasználatát. Azt hiszem, hogy a világ vezető hatalmai, amelyek Nyugat-Európában és Amerikában vannak, kicsit egyoldalúan és mechanikusan úgy gondolják, hogyha az ő demokratikus és liberális vezéreszméiket – amelyekkel én egyébként személy szerint egyetértek – exportálják Kelet-Európába, és ha ezeket bevezetik, akkor automatikusan minden rendbe jön. De hát ez nem így működik, mert most derül ki, hogy Kelet-Európának a hagyományai annyira elütőek, és annyira különbözőek a nyugatétól, hogy itt tulajdonképpen fordítási problémák vannak a két kultúra között. Kommunikációs és fordítási válság van, és természetesen nem pusztán szellemi dolog, hanem anyagi természetű, sőt katonai, és nagyon sok tragédiát jelent.

– *Kelet és Nyugat között nekünk, a közép embereinek is megvan a magunk mondanivalója. Miben látod ma a közép-európai életstratégiát?*

– Igen nehéz válaszolni erre a kérdésre... A közép-európai életstratégiát – azt hiszem – nem lehet egyféleképpen megfogalmazni, mert ez egy nagyon rétegezett társadalom. Nagyon különbözőek a közép-európai társadalmak egymástól is, miközben vannak hasonlóságaik is. Én csak arról tudok beszélni, hogy egy közép-európai vagy budapesti humán értelmiségi milyen életstratégiát tud követni. Azt hiszem, hogy ennek a lényege körülbelül a következő: minél inkább a társadalomnak és az állampolgári magatartásnak az autonóm szerveződésére és az autonómiára kellene koncentrálni. Tehát egy olyan civil állampolgári magatartást szorgalmazni és követni – amit én megpróbálok –, hogy némileg függetlenül az államtól és a társadalom vertikális szerkezetétől, a társadalomnak a horizontális szerkezeteiben és az autonóm szerveződéseiben részt venni, és valahogyan lent a társadalomban növelni lépésről lépésre, nagyon szerényen a szabadságfokunkat. Tehát én a demokratikus társadalmon azt érteném, hogy minél kevesebb dolga legyen az államnak, és minél kevésbé avatkozzon bele az állampolgár életébe. Ha ezt lefordítom a magam életére, vagy a magam szakmájára, akkor azt gondolom, hogy egyetlen szempontot kell őrizni és fenntartani, és ez a minőség szempontja. Ami persze egy változó és nehezen meghatározható kategória, de hát mindenütt – lehetőség szerint – a minőséget és a szakmai értékeket védem.

– *Nem gondolod-e, hogy Közép-Kelet-Európa dezintegrálódásának okait egyrészt abban is lehetne keresni, hogy süllyedőfélben van az egészről való tudás, hogy minden szakterületre aprózódott fel. Ami oda vezet, hogy mind kevésbé tudjuk megérteni egymást.*

– Ez egész biztosan így van, hogy az egészről való tudásnak az értéke is elhalványodott, tehát nagyon sok szakma van, amely ezen a kérdésfeltevésen nevetgél. Azt sem tudja, hogy eszik-e vagy isszák, hogy mi fán terem. Tehát magam is zavarban volnék, ha meg kellene mondanom, hogy mit értek az egészen. Én ezt a dezintegrálódást mindazonáltal rendkívül nagy bajnak tartom, mert nemcsak regionális nyelvek erősödnek meg, amelyek nem értik egymást, hanem az osztályok, a rétegek nyelvei és a szakmák nyelvei is befelé fordulnak. Egyébként általános a befelé fordulás Nyugat-Európával szemben is, az a legnagyobb baja az embernek, hogy nincs szüksége ránk. A különböző szakmák is teljes mértékben valóban felszeletelődnek. Ez nem elsősorban a szakmai autonómiának és önállóságnak a növekedését jelenti, hanem azt, hogy itt tolvajnyelvet beszélnek, amit nem mindig ért a kívülálló. Másfelől pedig a tudományban és a szakmákban tulajdonképpen egy egységes tudást kellene szorgalmazni. Az európai kultúrának azért mégis volt egy olyan alapvető tradíciója, hogy a tudás egy egységes valami, és ez most teljesen elveszni látszik, amit én növekvő nyugtalansággal figyelek. Azt hiszem, hogy nem volna szabad a humán értelmiségnak lemondania az egységes tudás eszméjéről.

– *Európa peremvidékének népei minden bizonnyal elégedetlenek a saját provincializmusukkal. Azzal, hogy nincsenek a centrumban. És ezért állandóan a domináns, patternnel rendelkező kultúrákkal keresi a kapcsolatot. Habár az itt élő népek mindig akkor voltak erősek, amikor szövetkeztek, és tanulni mentek egymáshoz. Nádas Péter fejtette ki, hogy tapasztalata szerint egy német vagy egy francia nem kommentálja amit mond, mert a lehető legtermészetesebbnek tartja, hogy a kultúráját az utalások szintjén is ismernünk kell. Egy holland mindig kommentálja, figyeli, hogy értem-e az utalásait, és udvariassága egyben kíváncsiság is, mert egyszerre mér meg minket és magát. Jobban meg tudjuk érteni egymást, és ez a körülmény lehetne az etnikai háborúk és hidegháborúk utáni békés együttélés szellemi alapja. Mi az, ami a kis kultúrák, az úgynevezett kis népek, nemzetek számára olyan ellenállhatatlanul vonzó, a nagy patternnel rendelkező kultúrában?*

– Valószínűleg egyrészt az, hogy ezek a nagy kultúrák képesek voltak nemcsak magukba integrálni más kis kultúrákat, hanem meg is őrizték a saját értékeiket, tehát a saját anyanyelvüket mint világnyelvet exponálták átvitt értelemben és a szó elsődleges értelmében is. Tehát az angol, a német, a francia mint saját nyelv egyúttal univerzális nyelv is. Különösen az angol. Senkinek nem jut eszébe, hogy az angol az egy nemzetnek a nyelve ma már. Ennek természetesen van egy vonzóereje a kis kultúrák részéről. A kis kultúrák örök problémája az, hogy kicsi, tehát fölfelé néz és fölfelé ácsingózik, a nagyobbba akar kapaszkodni, és így próbálja megszilárdíta-

ni önmagát, illetőleg elfedni azokat a hiányosságokat, amelyek jellemzik. Ezen kis kultúrák (amelyek között élünk) egyik legfőbb problémájának azt tartom, hogy folytonosan diszkontinuitás jön létre, tehát a saját tradícióikat rombolják, a harminc–negyven évenként bekövetkező rendszerváltásban mindig létrejön egy demarkációs vonal, és az azt megelőző harminc évet el kell pusztítani, el kell felejteni, vagy le kell hazudni. Ebből soha nem fog kialakulni egy kontinuum, folyamatos, nagyon sokszínű kultúra. Tehát például az, ami most a közép-európai népekben vagy társadalmakban folyik a baloldali értékek ellen, az képtelenség. Persze nem a szovjet típusú társadalom értékeire gondolok, hanem az egyetemes baloldali értékekre, amelyeket nem volna szabad elpusztítani, mert ezek hozzátartoznak egy kétezres éves európai tradícióhoz. Ezek a kis népek, kis kultúrák így működnek – hogy az előzőt mindig meg kell tagadni. Ezekből a megtagadásokból tulajdonképpen sivatag jön létre, nem pedig kultúra.

– *A humán értelmiség általában minden korban és társadalomban meghatározó szerepet játszik. Radikalizálódott a társadalmi élet, a politika áthatalomta a szellemi és a kulturális szférát. Ilyen körülmények között megengedheti-e magának egy író, hogy ne politizáljon?*

– Azt hiszem, nem nagyon engedheti meg magának, tehát óhatatlanul belekerül az ember a politizálás kereteibe, vagy a politizálás világába, teljesen függetlenül attól, hogy ezt nem elsősorban mint az államhoz vagy a kormányhoz tartozó, tehát nem professzionális politikusként csinálja, hanem értelmiségi és író mivolta révén vannak politikai gesztusai. És mint civil, mint állampolgár is politizál. Tehát ha az ember lakóhelyének az ügyeiben eljár, akkor is politizál. De ebben azt hiszem, az a legfontosabb és leginkább irányadó számomra, hogy a függetlenségemet, az autonómiámat akár politikai úton is megőrizzem az állami politikával és az állami beleszólással szemben. A döntési szabadságomat és az autonómiámat fenntartsam, ezt viszont politika nélkül nem tudom megcsinálni.

– *A huszadik század folyamán Európában a demokrácia soha nem volt képes megvédeni magát a diktatúrával szemben, vagy megakadályozni a konfliktusokat, még mielőtt emberéletem követelt volna. Ezért a demokráciának és a demokratáknak magas árat kellett fizetniük. Az összes polgári diktatúra különben a világnak ezen a részén született meg. Úgy érezzük, hogy ebben a térségben megint ilyen tendenciák alakultak ki, amelyek nagyon is veszélyeztetik a demokráciát. Diktatorikus helyzeteket létrehozhatnak-e?*

– Hogyne, erre már számos példa volt az elmúlt két évben is. Én azt gondolom, hogy ezeknek a diktatúráknak a veszélye nem csekély ma sem. Tehát nagyon is hozzájárult az elmúlt két év politikai illúzióvesztéséhez az a tapasztalat, hogy bizonyos mértékig tényleg ismétlődik a történelem, és

a hetven évvel ezelőtti problémák és konfliktusok is megoldási módként lépnek fel. Ebben van valami kiábrándító. Ami a diktatúrák lehetőségeit illeti, azt hiszem, hogy ez nem úgy működik, hogy egy társadalom a diktatúrát választja, hanem inkább úgy működik, hogy egyfelől a társadalom nagy része voltaképpen azt szeretné, ha békén hagynák, és nyugodtan dolgozhatna, meg ellenne szépen a családjával, a munkájával, a kiskertjével. A társadalomnak azonban mindig van egy frusztrált és hatalom-éhes kisebbsége, amely a legkülönbözőbb elemekből tevődik össze, és ez a kisebbség az, amely ráerőszakolja az akaratát a társadalomra oly módon, hogy éveken keresztül fölmorzsolja ennek a társadalomnak – mondjuk így – a normalitásmennyiségét, és a társadalomnak különböző elemei – amelyek vagy akik eddig nem tartoztak a szélsőségekhez – belesodródnak a szélsőségekbe. Magyarországon éppen ezt lehet látni, de más országokban is, hogy olyan emberek, akik teljesen normálisak voltak két-három évvel ezelőtt, azok ma már nem normálisak, szélsőségesekké válnak, radikalizálódnak. Mert az az eredeti kisebb csoport, amelyiknek érdeke, hogy a szélsőség felé vigye az országot, addig tartja hisztériában a közvéleményt, amíg a közvéleménynek az előjelét megfordítja. Ezt tartom én nagyon baljósnak. Ilyenkor kell idejében fellépni, és nagyon határozottan nemet mondani. Magyarországon van egy jó értelmiség, amelyik mérsékeltén és nyugodtan gondolkodik. Bízom abban, hogy ezeket a diktatorikus jelenségeket visszaszorítják.

– *A félelem és a demokratikus lelkiület közötti összefüggésről már Bibó István is írt. Milyen nemű, milyen fajta félelmeket, szorongásokat észlel napjainkban a megbolyduló társadalmak közegében az esztéta, a filozófus?*

– Mindenekelőtt egzisztenciális félelmet érzékelek. Most nem annyira a magam félelmeiről beszélnék, hanem arról, hogy mit látok az országban. Tehát egy egzisztenciális félelmet. Én a legnagyobb problémának ezt a szociális nyomorúságot tartom, amelybe hirtelen belekerült az országnak egy jelentős embertömege. Ez az a szociális probléma, amelyet egész Európa sem tud kezelni, és a magyar politika sem, hisz ez a szociális feszültség vagy szegénység vagy nyomorúság, ez éppen hogy táptalaja lehet az előbb említett diktatorikus törekvéseknek. Ez az egyik dolog. A Kádár-rendszerben kialakult egy alsó középosztály, vagy egy viszonylagos létbiztonság, persze nagyon alacsony szinten, de ez a létbiztonságban élő alsó középosztály lepusztul, és lefelé csúszik. A másik réteg, amellyel azt hiszem, hogy baj van – és most még nem is említem a legszegényebbeket, akikkel nekem alig van kapcsolatom, csak látom őket a pályaudvaron, vilamoson, utcán, és ez vérlázító – tehát a másik nagy csoport, amellyel baj van, az a középértelmiségi réteg: tanárok, orvosok, akiket szintén fenye-

get a munkanélküliség és a létbizonytalanság. Ezek között van magasan képzett szakember is, adott esetben olyan emberek kerülnek az utcára és válnak munkanélkülivé, akik húsz-huszonöt évig dolgoztak egy munkahelyen, és jól dolgoztak, tehát nem arról van szó, hogy most nincs rájuk szükség. Azt gondolom, hogy ennek a kormányzatnak, amelyik most itt kormányoz Magyarországon, nincs szociális érzékenysége. Egyáltalán a szociális érzékenységnak a pusztulását én európai válság-ellenségnek tartom. Ennek azután lehetnek destabilizáló következményei. Nagyon nem szeretném, ha egy olyan párt lépne fel Magyarországon, amilyen van körülöttünk, amely kihasználja a szociális demagógia eszközét, és ezzel esetleg tömegeket nyerhetne meg magának.

– *Egyesek szerint Magyarországon ma a fiatal demokráciát legkomolyabban a konszolidálódott vagy a színéváltott baloldal veszélyezteti, mások szerint pedig sokkal realisabb a szélsőjobboldal térhódítása. Mi a te véleményed erről?*

– Sokkal nagyobbnak tartom a szélsőjobb térhódítását. Persze a környező országokban valóban találkozhatunk olyan jelenségekkel Oroszországtól Szlovákiáig, hogy a nacionalista jobboldali erők és a régi pártnömenklatúra erői egy pártot alkotnak vagy összefognak, de hát ez nyilván nem ismeretlen nálatok sem. A magyar tapasztalatok alapján a jobboldali demagógiát és a jobboldali frazeológiát látom veszélyesebbnek. Ha volna egy jó szociáldemokrata párt, vagy lennének jó szociáldemokrata pártok – ahogyan nincsenek ezekben a közép-európai országokban –, akkor bevallom, ezeknek én nagyon örülnék. Magyarországon az MSZP – amely valóban utódpartja a volt MSZMP-nek – bizonyos öntisztító munkákat nem végzett el. Ez a baj vele. Én nem hiszem, hogy ezek az emberek, akik ott politizálnak, szélsőbalosok lennének, vagy hogy esélyük lenne a hatalom megragadására. Az a baj, hogy nem eléggé hiteles emberek, és nem nagyon lehet nekik hinni, és nem beszélnek őszintén. Én annak örülnék, ha valahogyan a semmiből, vagy az égből megszületne egy jó szociáldemokrata párt, amely nem a demagógia útján, hanem egy valódi munkásszemléletű politikus réteg útján, vagy a szociális érzékenység föl vállalása útján a baloldali európai értékeket képviselné, és a munkásosztálynak lenne a pártján. Én ettől nemhogy nem félnék, hanem ennek nagyon is örülnék. A szélsőjobboldal veszély viszont a másik oldalon kétségkívül megvan, és azért olyan bajóslatú Magyarországon a helyzet, mert van kideríthetetlen összjáték, cinkosság a kormánypártok, illetve az uralkodó kormány bizonyos erői és az eléggé sötét szélsőjobboldal mozgalmak között. Tehát ennek a kormánynak már két évvel ezelőtt nagyon keményen és határozottan nemet kellett volna mondania minden szélsőjobb próbálkozásnak. Legfőképpen az a bajom ezzel a kormánnyal – és

azt hiszem, hogy nagyon sok értelmiséginek –, hogy nem mondta meg az elején, hogy neki semmi köze ezekhez a restauratív, jobboldali erőkhöz.

– *Figyelembe véve az utóbbi hónapok eseményeit, nem tartasz-e attól, hogy a magyarországi politikai színtér is egyfajta balkáni színeződést kap?*

– De igen, feltétlenül. Egyébként eléggé elkésztetőnek látom a dolgot. Még 1989-ben megkezdődött a magyar politikai élet balkanizálódása, egy bizonyos stílus, illetőleg egy lepusztult stílus. Ami abban nyilvánul meg, hogy itt a politikai szakszerűség egyre inkább a háttérbe szorul, és egyre inkább előtérbe kerül a gyűlölködés, a legszemélyeskedőbb vádaskodás, a politikának eltűnnek az utolsó etikai morzsái is. Itt tényleg mintha arra menne a játék, hogy mindenki egyre mocskosabb legyen, és egymást is bemocskolják. Én azért mégsem hiszem, hogy a politika mocskos. A politikának nem kellene kizárólag mocskoknak lennie. De egyre inkább egy érzelmi politizálás kerül előtérbe, hisztérikus atmoszféra van az országban. Ezt érezni lehet. Minthogyha mesterségesen, egy ilyen lázas állapotban tartanák – nem tudom, hogy milyen erők – a politika bolondját. És ez megint óriási felelőtlenség és cinizmus akkor, amikor az ember az elszegényedett tíz- és százzezreket látja, akiknek ebből semmi jó nem származik, és akiket ez az egész, ami itt folyik, félelemmel tölti el. A megfélemlítettség nagyon rossz tanácsadó a politikában.

– *A demokráciáról szólva Szókratész megállapítja: természetes, hogy itt a polgárok mind szabadok, az állam csak úgy duzzad a szabadságtól és a szabad beszéd-től. Ebben a szabad beszédben egy árnyalatnyi gúny érezhető, amellyel Szókratész a demokráciának ezt az ajándékát szemléli. Véleményed szerint van-e okunk arra, hogy ma is hasonló fenntartásaink legyenek a szabad beszéddel szemben?*

– Én azt hiszem, hogy igen. Tehát nem az őszinteséggel vagy a szabad beszéddel van a baj, hanem azzal, ha az emberek nem látják, vagy nem tanulják meg a szabad beszédnek a politikai kultúráját. Szabadon beszélni nem azt jelenti, hogy az ember azt mond, amit akar, és ami éppen eszébe jut, az érzelmeire, indulataira hallgat, hanem a szabad beszéd bizonyos megformáltságot jelent, és az értelemnek a hatalmát. Ezt viszont mindenáron támogatni és elősegíteni kellene. A szabad beszédhez nem szabad társítani a gátlástalanságot. Amikor én annak idején igenis azt mondtam, hogy az ember öncenzúrát gyakorol a szabad sajtó és a szabad nyilvánosság körülményei között is, akkor az önuralomról beszéltem, olyan egyszerű dologról, amit a politikusaink talán félreértettek. Tehát, hogy az ember akkor is töröl és kihúz dolgokat, és bizonyos dolgokat nem mond ki akkor sem, amikor ennek semmiféle cenzurális gátja sincs. A lényeg azon van, hogyan mondom ki azt, amit mondok. Az önuralom azt jelenti, hogy nem

teljesen gátlástanul és nem a féktelen indulataim szerint kommunikálok a nyilvánossággal. Tehát az öncenzúra nem azt jelenti, hogy hazudozom, és bizonyos dolgokat elhallgatok, hanem, hogy bizonyos dolgokat nem úgy mondok a nyilvánosság porondján, hogy az gyilkos dolog legyen, és gyűlöletet keltsen. Ez ennyi.

– *Megkülönböztetett figyelemmel kíséred a kortárs irodalmi termést. A hetvenes és a nyolcvanas évek irodalmához képest milyen változásokat észlelsz a kortárs magyar írók legújabb műveiben? Esterházy akkor írta meg a Bevezetés a szépirodalomba című művét. Mi lenne maga a szépirodalom?*

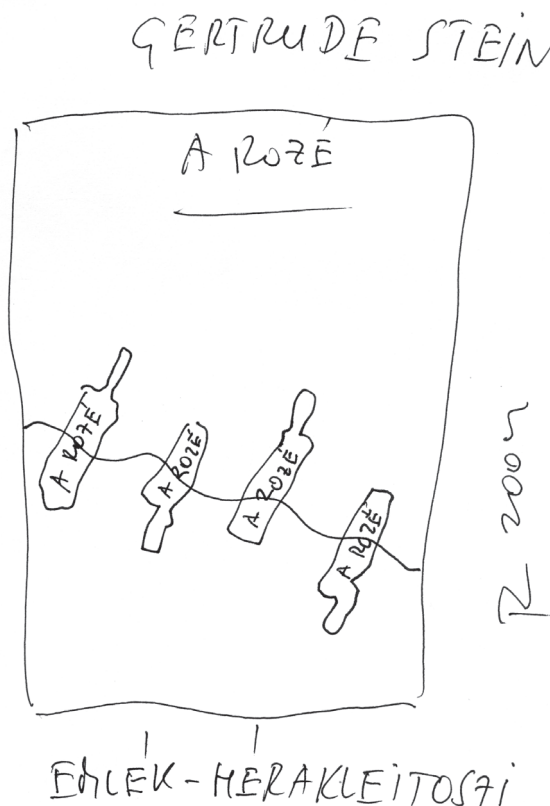
– Nagyon nehéz erre válaszolni. A kérdésed első részéhez csak annyit, hogy most nem kísérem figyelemmel annyira naprakészen a mai magyar irodalmat, mint a nyolcvanas években, annyit azonban észlelek, hogy az irodalom semmivel sincs rosszabb állapotban '89 után, mint '89 előtt. Tehát az irodalom, a magyar irodalom – a próza- és különösen a líratermést tekintve – igen jó állapotban van. Új nevek és új művek is feltűntek és kiemelkedtek, akik ennyire markánsan nem voltak jelen a '80-as években. Milyen legyen a szépirodalom? Ezt nem lehet előírni. A kritikusnak vannak normái, amelyek szerint megítéli vagy megmondja, szerinte ez a mű vagy az a mű jó-e vagy rossz, vagy miféle. De nem írhatja elő az írónak azt, hogyan írjon. Amikor a szépirodalomról kérdezel, akkor én annak örülnék, ha minél sokszínűbb lenne a szépirodalom, és minél áttekinthetlenebb. Tehát minél izgalmasabban, minél radikálisabban különböznek egymástól az írók és a könyvek, annál egészségesebb az irodalom. Azt hiszem, ilyen tendenciák vannak a magyar irodalomban.

– *Susan Sontag jó néhány évvel ezelőtt egy alakulófélben levő közép-európai irodalomról írt és beszélt. Danilo Kiš, Kunderát és Konrádot jelölte meg, mint annak legjellegzetesebb képviselőit. A latin-amerikai irodalmi bum után közép-európai dominanciát jósolt. Hogyan áll szerinted ez a dolog? Kialakult-e egy ilyen értelemben vett közép-európai irodalom?*

– A közép-európai irodalom egy átpolitizált fogalom, ami akkor keletkezett, amikor már a szovjet társadalom repedezett, és a cenzurális kötöttségek elhalványulóban voltak. Akkor természetes, hogy a Nyugat irodalma iránt –, irodalomkritikája részéről – ilyen nagy érdeklődés nyilvánult meg. Ez az érdeklődés, beleértve Susan Sontag érdeklődését is, igen nagy mértékben csökkent. Ebben volt egy adag sznobizmus, gondolom, és ezt nagyon fájlam, mert a közép-európai irodalmat nagyon jónak tartom, még ha talán nem is ezeket a neveket mondanám. Még nagyon sok nevet lehet említeni... Azt hiszem, hogy olyanfajta bumról, mint amilyen a latin-amerikai eset, nem lehet beszélni, mert nem is volt annyira elzárt ez az irodalom, mint a latin-amerikai kultúra. Ha hasonlít is egy kicsit Nyugat-

Európa irodalma meg nem is, a közép-európai köztes helyzetben van. Ez a bum talán akkor következett volna be, ha az orosz irodalom olyan állapotban lenne, mint száz évvel ezelőtt. Ha olyan nagy íróik lennének most, mint száz évvel ezelőtt, akkor ez vitte volna magával Közép-Európát is egy kicsit – gondolom. Azt hiszem, hogy szertefoszlott az, amit Susan Sontag mondott talán öt-hat évvel ezelőtt. Ehhez hozzátartozik az is, hogy van a félelemnek egy olyan foka, amelyen túl jelentékeny művek talán kevésbé születnek, vagy az érdeklődés, tehát a megértése annak a világnak, amelyben élünk, mi közép-európaiak, kelet-európaiak, lecsökkent Nyugat-Európában. Nemcsak a politikusok részéről, hanem az értelmiség részéről is. Egy kicsit szégyellik ezt a Kelet-Európájukat, ami most megmutatta az igazi nehézségeit, és nem tudnak mit kezdeni vele. Én úgy látom, hogy ez a kelet-európai, közép-európai kulturális érdeklődés a Nyugat részéről csökkent.

1995 áprilisa

Saját otthonok

Németh István: *Akik az időket szolgálták. Véges-végig a Krivaja völgyében.*
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Németh István *Akik az időket szolgálták* című kötetének írásai hangsúlyozott geográfiai-topográfiai diskurzust érvényesítenek: a Közép-Bácska „folyójának”, a Krivajának a folyását követve járják be e tájegységet. A Krivaja más néven Bácsér, s neve szemléletesen jelzi a folyam nagyságát, az pedig, hogy a kötet írásai között alig akad egy-kettő, amelyben egyáltalán említés történik róla, feltehetően a vidék és lakóinak életében betöltött jelentőségét példázza. A szövegek helyszínek köré rendeződnek: az ér mentén elhelyezkedő falvakhoz kapcsolódnak, forrásától a torkolatáig.

Németh István jellegzetes térsége a közép-bácskai világ, amelynek életét szépírói és publicisztikai írásaiban egyaránt kutatja, és erőteljesen kötődik hozzá. Tereinek, helyszíneinek érzelmi kisugárzásuk van, éppen ezért alkalmasak arra, hogy az emlékezésben megmutatkozó idődimenziót is magukhoz vonzzák, az emlékezést strukturálják.

A kötet publicisztikai írásokat, többnyire riportokat, portrékat tartalmaz, éppen ezért a múltnak az emlékezés által reprezentálódó idődimenziói az írások keletkezésének idejével hozhatók összefüggésbe. Az írások egy-egy falu vagy tanyacsoport köré szerveződnek, keletkezésük ideje azonban eltérő, a válogatás az ezerkilencszázhatvanas évek és a múlt század utolsó esztendei között keletkezetteket öleli fel. Mintegy harminc év publicisztikai munkásságának keresztmetszete tárul fel előttünk.

Az írások magukon viselik a kort, amelyben létrejöttek. A műfaj jellegéből következően a nyolcvanas évekből a kor követelményeinek megfelelő, szabályos falurportokat, gyárriportokat olvashatunk, amelyek egy-egy riportalany bemutatására épülnek.

A kötet írásaiban többféle narratív szólam különíthető el: jól felismerhető az elbeszélő hangja, valamint a riportalany beszéde. Ezenkívül az elbeszélői kommentár, a riportalany kommentárja, valamint önreflexióik teszik ki a narratív struktúrát, amelyben az írások megvalósulnak.

Az elbeszélőnek a riportalanyhoz és a riportalany történetéhez való távolsága műfaj-meghatározó jelleggel bír, és minden bizonnyal korfüggő. A nyolcvanas években keletkezett riportokban van legközelebb egymáshoz a narrátor és a riportalany szólama, az alany beszédével pedig szabályos ritmusban váltakozik az elbeszélői kommentár. Éppen ezek kapcsán tehető fel a kérdés: vajon mennyire a pillanat terméke a publicisztika, kiállja-e az idő próbáját. A nyolcvanas években keletkezett szövegek, amelyek célja egyértelműen a társadalomrajz megalkotása, bizonyítják, hogy a publicisztikának éppen az az eleme válik az idők során leginkább kétséssé, amely miatt eredetileg a riport készült. Az információ, amely keletkezésének idején nagy hírértékkel bírt, teljesen elveszíti jelentőségét, kilúgozódik a szövegből. Vajmi kevésbé érdekel bennünket ma, hogyan, milyen munkafázisokat követve készült el egy gépszín egy tanyán, és a Sila láncgyár kiváló termékei iránt nőtt-e vagy csökkent a kereslet, és hogy hegesztik-e vagy kovácsolják a szemeket. Az olyan jellegű tényanyag, amely a megírás jelenét érinti, az úgynevezett „objektív információ”, nem mutatkozik időállóknak.

A valaha fontosnak szánt tények helyét tárgyak veszik át, olyan tárgyak, amelyeknek történetük van. Németh István szívesen készít leltárt. *Házioltár* című regényének – vagy az általa alkotott műfaj szerint: „szerelmes krónikájának” – egyik fejezete régen funkciójukat veszített használati tárgyak felsorolásából áll. A tárgy pedig képes felidézni egy egész életsorsot, mint például a topolyai pincér pénztárcája, a pincérbuksza, amelyen megmaradt tenyerének lenyomata, vagy a munkában viselt cügos cipője, amelyből élete során legalább ötven párt elszaggatott. És ilyenek Kókény András napszámos szerszámai is, mindhez személyes emlékek kötnek: fejszéje, amelyet édesapja a katymazi vásáron vett kilencszáztizenháromban, vagy permetezője, amelynek „tulajdonosa ismeri eredetét, tud róla mindent, hiszen összenőtt vele, összenőtt az élete ezzel a szép vörösréz permetezővel”. A tárgyak sorolása mellett a kötetben szívesen veszi sorra, egy-egy ember hányféle munkát végzett életében, a foglalkozások sokféleségét írja össze, többnyire már nem létező, kiveszett foglalkozásokét, s a kétféle leltár a szövegek szociográfiai jellegét erősíti. Nem mellékes tény azonban az sem, hogy ezek a tárgyak az emlékezet mélyéről kerülnek elő.

Legmaradandóbbak azok a publicisztikai írásai, amelyek egy-egy ember sors történetét rekonstruálják, egy-egy életutat mutatnak be, pedig paradox módon az elbeszélő és a riportalany ebben az esetben van legtávolabb tárgytól. A riportalany ilyenkor a múlt történeteit mondja: emlékezik.

Arra a kérdésre, hogy miért lehetséges hitelesebbként érzékelnünk a régmúlt történetét, mint a jelenbeli események elmondását, a pszichológiai

emlékezetkutatás adhat választ. Eszerint az emlékezetnek mint tudati létállapotnak kétféle működési módja van. „Az észlelés során és az azt követő rövid (néhány percig tartó) idő határain belül az emlékezés fotografikus jellegű, ám ezután nyomban beindul a tapasztalati tények szelektálása és szerkesztése. (...) Ennek eredményei a tartós emléknyomok, melyek később változnak ugyan, de az emlékezést ettől fogva mindig az emlékanyag konstruálása hatja át” (Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 139.). Nincsenek tehát örökre azonos módon meglévő történeteink, hanem lelki képeinket a tudatunk örökösen át- és felülírja, módosítja, az emlékező pedig az emlékezés tudati aktusa során narrativizálja az emléknyomokat, konstruálja és átrendezi. A konstruálás és átrendezés pedig szüntelenül tart, az az esemény, amely tudatunkban a megtörténtét közvetlenül követő időben megjelenik, minden bizonnyal nem azonos azzal, mint amire jóval később emlékezünk, és nem is az „eredetivel” azonos történet képződik meg belőle az időbeli distanciát követő visszaemlékezés során. „A narratív jelleg kezdetben még nem olyan meghatározó, mint amilyenné utóbb lesz. Egyszerűen azért, mert az események, vagyis a róluk szerzett élmények rendszerezése a tapasztalatszerzés pillanatában még nem egészen vagy csak részben történik meg. Utóbb, az elbeszélés másfajta perspektívájából előhívott emlékképek ezzel szemben összefüggőbb konstrukcióba szerveződhetnek, ami a célzatos, vagyis a kívánt emlékezés folytán már olyan múltbéli élményeket is előhívhat, melyek akkor, az események sodrában még nem tudatosodtak kellőképpen” (Gyáni Gábor: i. m. 140.).

Németh István riportalanyai legtöbbszörének alkalmá nyílt arra, hogy alaposan átgondolja életének sorsfordító eseményeit, alig van köztük ugyanis nyolcvanévesnél fiatalabb. A riporter-elbeszélő kifejezetten kereshette a rendkívül magas kort megélt embereket, különösen a kötet elején kifejezett ez, mintha Moravicán nem is élnének fiatalabbak. A még mindig motorozó öregember nyolcvanhárom, az olaszul tanuló Albert bácsi kilencvenhárom, az ingázó napszámos nyolcvanöt, Örzse néni kilencvenhat éves, a piacozó asszony a nyolcvanharmadikat tapossa, egyik topolyai riportalánya, az éppen gyomláló néni pedig százéves is elmúlt.

Az emlékezetkutatás az életkornak és az emlékezés pontosságának, hitelességének az összefüggéseivel is foglalkozik. „Különösen az orális történet szempontjából érdekes, hogy miként módosul emlékezőképességünk az életkor előrehaladásával. Gyermekeknél 4 éves korig, rendszerint még csekély a tartós emlékanyag. Ezt egy átmeneti, nagyjából a 11. életévig tartó életciklus követi, amikor a gyerekek többségénél a memória továbbra

is úgyszólván fotografikus hűséggel rögzíti a tapasztalati valóságot, ugyanakkor különösen fogékonyak még a gépies, a magoló jellegű tanulásra, amely felnőtteknél már ritka tulajdonság. A 11. életév után és különösen a 30. életévet követően viszont a közvetlen felidézés (a fényképező memória) képessége igen gyorsan hanyatlik, miközben a teljes memóriatár egyre gazdagabb lesz. Így tehát az idős (bár, persze, egészséges) emberek emlékezőképessége semmivel sem alábbvaló, mint a fiatal felnőtteké, mivel azt lényegében változatlan lelki mechanizmusok szabályozzák” (Gyáni Gábor: i. m. 140.).

Németh István riportalanyainak memóriatárából életük egésze kerül felszínre. Kevés a feltárulkozó önéletmondó, bár ilyenek is akadnak, s ezek a szövegek biztosítják a kötet mélyebb dimenzióit. Elbeszélésük jellege fragmentált, mégis különbözik egymástól. Vannak, akikből mondatonként kell előcsalogatni egykori történeteiket, mások – felismerve, hogy az öregség nem érdem, hanem állapot – valódi párbeszédet akarnak folytatni, visszakérdeznek a riporterre, mondaná el ő is életének alakulását. Legtöbbjük – szintén az emlékezés öregkori mechanizmusának engedelmességedve – legszívesebben gyermekkorukról beszél, ezzel kitágítja az elbeszélte időt a tizenkilencedik század végéig, és élete sorsfordító eseményeiről emlékezik meg, a férfiak katonakorukról és a háborúkról, az asszonyok házasságtörésükről, a családi élet fordulóiról.

Gyakoriak önreflexióik is, amelyek szintén az emlékezés természetét világítják meg. „Várjon, eszembe jutott valami” – veszik fel a történet fonálát. Vagy így méltatlankodnak: „Maga folyton csak azt kérdezi, mire emlékszem. Nem sokra. Minden elmúlt.” Egy helyen pedig a riporter-narrátor kommentárja világít rá az emberi és elbeszélői helyzetre egyaránt: „Azt mondja, hogy az élete egy regény, de ebből a regényből már csak egy-egy mondat elevenedik meg előtte, nem időrendben, meglehetősen szeszélyesen. Hol a tegnapelőttből valami, hol egy kép ifjúkorából.”

Az emlékezés poétikájához tartozik, hogy összecsúsznak idősíkok, fragmentált az elbeszélés, szaggatott a monológ, gyakran a narrátor kommentárja egészíti ki a történetet. Megváltozik a perspektíva: az egyik utca a másiktól ilyen korban már nagyon messzinek tűnik, legyőzhetetlen akadállyal. Érzéki csalódás hozza közelebb a vágyakat. A topolyai tanyán ábrándozó kisgyermek önmagára úgy emlékszik vissza a mesélő, hogy szép, tiszta időben az istálló sarkáról odalátszott Pétervárad és a Fruška gora hegye.

Helyek jelennek meg az emlékezéstartalmakban is, ennek megfelelően a tér strukturálja a történetet. Amíg a folyami útnak, a folyó menti utazásnak mechanikus szövegszervező jelentősége van, az írásokat a falvak egymásutánja rendezi ciklusokba, a helyváltztatás motívuma a kötet

mélystruktúráját érinti. Idő- és térbeli utazáson veszünk részt: a pacséri Nagy család baráti látogatásra indul Ukrajnába. Paradoxonként az idegenség alakzatában az otthonosság képződik meg, amikor a diktatúra tipikus toposzának, a Lenin utca nevének olvastán szerzik meg a bácskai magyarok az ukrán határőrök bizalmát, s kapnak zöld fényt továbbutazásukhoz. Az öreg motoros Pacsér és a szomszéd falvak között rendszeresen utazgat, egy másiknak életmódjához tartozik az örökös helyváltogatás: lovas kocsi járja a környező falvak piacait.

De a lokális tér határai is kitágulnak az emlékezet látószögében, annak elejére, hogy a mozgástér valójában igencsak kicsi, majdhogynem szomszéd falvakat említ az emlékező, mint az életút távoli állomásait, a nagy kaland helyeit: a világlátott ember Csantavéren volt vendéglős, Szekicsen iccés, Feketicsen bérlő, Topolyán pincér.

Az otthonosság megteremtésének gyakori motívuma a ház. Az otthonteremtés a házépítéssel kezdődik. A szülőföld, az otthon elhagyása, a szét-szóródás a térben: a vándorló, a kivándorló, az ingázó, a turista létmódja az otthonosság és idegenség témakörei köré rendezi az írásokat.

A falusi ember a habitusához nem illő turista szerepét próbálgatja, és európai körutat tervez. A vágyott útvonalak Velence felé irányulnak, egy másik riportalany spanyolországi élményéről számol be, látásmódja azonban nem a modern nomádé, a kisvilág perspektívájából nézi a másik világot, idegen kultúraként éli meg.

Az otthon hiánya elviselhetetlen idegenségérzetet kelt. A vendégmunkás fokozottan éli meg kulturális idegenségét. Az Ausztráliába megérkező asszony alig várja, hogy összegyűjthesse a hazafelé vezető útra a pénzt, s akkor nyugszik meg igazán, amikor hazaérkezik. „Többé akkor sem hagyom el az otthonomat, ha naponta csak egyszer lakhatok jól” – mondja. A Feketicsről eltávozott vendégmunkás tudatában van annak, hogy helye és helyzete ideiglenes. Idegenként éli meg, és az idegenség felszámolására törekszik: hazajön a szülőfalujába, hogy pékséget nyisson. De nem cselekszik másként Fernbach kisasszony sem, amikor Ausztráliából hazatér, és a Topolya környéki tanyavilágban újra megkeresi egykori birtokukat: „Mielőtt elment volna, azt mondta, hogy most már nyugodtan hal meg.” Az Újvidékre elkerült pártfunkcionárius, ha hazalátogat a falujába, az övéi, az egyszerű munkások között találja meg újra belső harmóniáját. A szülőföldre való hazatalálással helyreáll a világ megbomlott rendje, a hazatalálás pedig a helyreállt identitást erősíti meg. A betelepülő, a macedón cukrász is az ősi rend visszazökkenésére törekszik életvitelével: „Úgy élek én, hogy itt dolgozok, de a gondolataim állandóan otthon járnak.”

Németh István publicisztikájának gyakori szituációja, hogy az elbeszélő sétál az utcán, s elmondja, mit tapasztal, sétái során elvárásainak visszaigazolását, önazonosságának megszilárdulását igényli. Moravicán elégedettség tölti el, mert otthonosan érzi magát: visszaállították a régi utcaneveket. De Topolyán már ingerült lesz, és ellenséges indulatok öntik el, mert azt tapasztalja, megváltozott, eltűnt a régi világ, minden idegen lett, az egykori, a kedves, régi helyeket nem találja, sétája közben nem látott semmit. Egyik riportalánya fogalmazza meg azt a habitust, amely az utóbbi években keletkezett írásaiban központi helyet foglal el: „Fáj, hogy ami volt, mind a múlté. Hogy nincs folytatása.”

Németh István kötetének riportalanyai mind tisztességben megőregedett, egészséges, boldog emberek, akik dolgoznak, pénzt keresnek, mégpedig fizikai munkával, elégedettek a sorsukkal. Az írói szándék mindenkor ezt a magatartásmintát kívánja megszólaltatni: „azon gondolkodom, hogyan lehetne kifejezni csendes szóval a szép emberi cselekedetet, a jószágot, az önzetlenséget, az életnek azt az egyszeri törvényét, hogy akkor élünk igazán, ha másoknak és másokért élünk. Meg kellene írni ennek a két tisztos öregnek az életét, mert az ő életük, pontosabban az ő cselekedeteik választ adnának erre a kérdésre.”

Riportalanyai között nincsenek gyarló emberek. A riport nem hatol be a lélek legtitkosabb zugaiba, a lelki terek nem nyílnak ki előtte. Nincs sérülékenységre és gyarlóságra, elbukásra és megbánásra. Nincs konfesszió. Az emlékezés pedig, amennyit felfed, annyit el is fed a sorstörténetből. Mindannyian önazonos személyiségekként mutatkoznak, identitásukban szilárd emberek, megingathatatlanok. Tetteiket össze lehet vetni általános erkölcsi értékekkel és normákkal, s ezt az író meg is teszi, nem minden példázatosság és didaktikusság nélkül.

A történetek a nehéz és keserves robotról, a fátumszerű, mitikussá nővelt szegénységről szólnak, amellyel együtt kell és lehet élni. Háborúkról is, a menni és maradni nyugtalanító kérdéséről, a szülőföldtől való elszakadásról. Az azonban bizonyos, a traumakutatásnak itt nem sok esélye marad. Mert minden szöveg, minden szomorú sors feloldódik a derűs-nosztalgikus narrátori szólamban: ember és természet elválaszthatatlan egységének és a pusztá létezés harmóniája hirdetésének gondolatában.

A Krivaja mentén

Németh István: *Akik az időket szolgálták. Véges-végig a Krivaja völgyében.*
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Németh István új kötetének borítóján feltüntetett könyvek sorában, az írónak az 1954-ben kiadott *Parasztkirályság* című elbeszéléskötete után, sorrendben ez a harmincadik könyve. A legtermékenyebb hazai írók, Herceg János, Brasnyó István sorába tartozik, abban azonban mindenkítől különbözik, hogy az ő könyveinek világa az elsőtől a most megjelent harmincadikig alig változott az évek során. Egy-két kitérőtől, például a Dubrovnikot megörökítő kötettől eltekintve, a falvak, a tanyák, az eldugott porfészek, a parasztok világa az ő világa, leginkább az eltűnőben lévő, hagyományos bácskai paraszti világ alig vagy lassan változó életmódja és világképe. Ha változik, rendre erőszakkal változik, a változás pedig, minthogy főként eltűnést jelent, eltávozást és halált meg romokat hagy maga után, ezért fájó, és Németh István írásainak legtöbbje ennek a fájdalomnak ad visszafogottan és férfiasan hangot. Fájó a változás még akkor is, ha – nagy ritkán – jobbra fordulást jelent, hiszen minden, ami veszendőbe megy, őrít hagy maga után. Németh István nem fenntartani, csak megőrizni akarja ennek a világnak még fellelhető nyomait. Az eltűnése után keletkezett őrít nem kívánja feltölteni, csupán emlékeztet az elveszejtett életmódokra és értékekre. Ezért fáradhatatlanul kutat a paraszti életutak, a paraszti élet tárgyi világa, gondolkodás-, beszéd- és életmódja emlékei után. Írásai alapján minden bizonnyal be lehetne rendezni egy közép-bácskai tájházat, benne a tanyák és házak berendezéseivel, a bútorzattal és használati tárgyakkal, díszítésekkel és az életmódot jelölő sok-sok eszközzel, beleértve a szerszámok sokaságát is, mindent tehát, amit a változó életforma, egészeben a változó világ mostanára használaton kívülre helyezett, feledésre és megsemmisítésre ítélt. Ennek az elképzelt tájháznak – lehetőleg nádfedelő, banyakemencés háznak – az udvari része éppen

annyira fontos tartozéka, mint a pince vagy a padlás, esetleg még a kert is a ház meg az udvar mögött. Sőt még az is elképzelhető, hogy akár a konyhaasztalnál, akár a fészerben, netán az udvaron, munka közben, ott álljon a gazda, az asszony, vagy éppen a béres viaszfigurája... Németh István egy ilyen tájházban gondolkodik, egy ilyen tájháznak a házioltárral – irodalmának egyik legszebb jelképével – együtt a berendezését írja évtizedek óta, megállás nélkül, mégpedig egy különös műfajban és beszédmódban. Ritkábban jelentkezik novellával, írásait az újságnak írja; riportok ezek a műfajnak az irodalommal érintkező változatai, és ezekből a rendre rövid írásokból állnak össze könyvei is, riportkötetek, feljegyzések, máskor elbeszélés, regény meg néhány méltán népszerű gyerekkönyv.

Az Akik az időket szolgálták címet viselő könyv nem sokban különbözik az előbbiektől, a benne foglalt írásokban is az elmúlásra ítélt, de megőrzésre méltó paraszti világot írja, mégpedig a Krivaja nevű se patak (mert nem csörgedezik), se folyó (mert a vize alig mozdul), folyócska mentén kiépült különös és sok mindenben különböző világot. Mondja is a kötet alcíme: *Véges-végig a Krivaja völgyében*. Pacséron indul az írások sorozata, Pacsér az első megálló, aztán Bácskossuthfalva következik, majd Topolya, utána Bajsa, azután a tanyavilágot felidéző „feltételes megálló”, ezt követi Szekics, aztán Bácsfeketehegy, amit a könyvben azért legtöbbször Feketics néven emleget, merthogy így szólítja legtöbb lakója a falut, ahogyan Bácskossuthfálvát is Moravicának mondják sokan, és végül, a kötet végén a szenttamási megálló. A *Krivajának*, amit nálunk *Barának* mondanak, esetleg egyszerűen *Krivajnak*, és ha a se nem patak, se nem folyó nevét szláv (szerb) eredetűnek vesszük, akkor *Kanyargónak* fordíthatnánk – van irodalma, ha nem is olyan bőséges, amilyen a folyót kultikus helyé emelő irodalma a Tiszának van, hiszen előfordul, ha nem is mindig név szerint, Fehér Ferencnél, torkolata Gion Nándornál és másoknál. Története is van, egyszer utána lehetne járni ennek a történetnek. Németh István Krivaja-írásai nem emelik magasra a Krivaját, nem is tűnődnek el jelképesége, se története felett, egyszerűen a létezők sorába állítják. Van, sokszor elmocskolódva és békanyállal belepve, mint minden más létező a Bácskának ezen földrajzilag pontosan kijelölhető „belterületén” – van is a könyv hátlapján egy térkép, jól látható rajta a Krivaja medrének kanyargása, sajnos a torkolata lemaradt a rajzról. Németh István amikor a Krivaja mentén írásaival végigment Közép-Bácskának ezen az összefüggő, egymáshoz kulturálisan, valamennyire vallásilag is kötődő területén, a térség egy jól kivehető szegmentumát határolta el, és ezzel megint egyszer arra figyelmeztetett, hogy vannak összetartó tényezői az életnek, és a sorozatos változások, az alakulások, a veszteségek, a veszteségek, az újrakezdések ezen az elemi ösz-

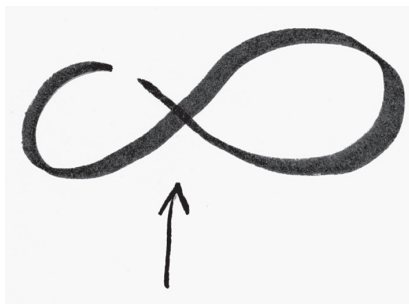
szetartozáson mit sem változtatnak. Hiába a tulajdonjogok felfüggesztése, az erőszakos külső beavatkozások, hiába a fejlesztésnek álcázott rombolás, ami egyszer a földrajzban és a történelemben összetartozott, el nem válik, összetartozása szívósabb, semhogy feldarabolható lenne. Németh István jó érzékkel nem a helyet, nem a folyócska kanyargását írja le a kötet írásában, hanem az életeket, élményeket és tapasztalatokat, amelyeknek csupán háttérében, de ott meghatározó módon kanyarog mostanra piszkos vizével a Krivaja.

Eltérő időpontban készült írások idézik meg a Krivaja menti életeket és helyszíneket, régebben és újabban írott írások, meg is látszik rajtuk, a szóhasználaton például, de azért az írásokon átütő eszme és értékrend szerint is, hogy a hetvenes vagy a nyolcvanas, esetleg a későbbi időpontokban készültek-e a riportok. Németh István terepjáró újságíró volt világléteében, sokfelé megfordult, sok emberrel találkozott és beszélgetett, feljegyezte amit látott és amit hallott, van is a könyvben egy írás, amely egy nagyon korai ilyen feljegyzésnek a másolata, egy anekdota, későbbi kommentárral és talán későbbi csattanóval is. Nem könnyű szóra bírni a Krivaja völgyében élő embereket, az idősek talán könnyebben állnak rá a beszélgetésre, könnyebben mondják el életük sorát, mert a számadás kései éveit élik már, a fiatalabbak hallgatagabbak, nehezebben szólalnak meg a kérdezősködő újságíró előtt, inkább a környezetükről, mint magukról beszélnek. Eltérő módon szólaltatja meg riportalanyait Németh István. Van, akihez kérdéssel fordul, van, akit korábbi találkozásukra emlékeztet, vagy korábbi mondásaikra, van, akinek az életútját ismeri már, mielőtt rákérdezne, van, akinek a beszédét egyszerűen csak idézi, és azt a látszatot kelti, mintha csupán feljegyezne és közvetítené a riportalany szavait, holott maga formálja írássá annak mondandóját. R riportjainak ezért a rendre súlyos tartalom közlése mellett igazi tétje a formálás. A mondás az alanyé, az írás az író/újságíróé. Természetes megosztása a beszéddel meg az írással szembeni felelősségnek. Németh István tapasztalt művelője a nyelvnek és a formának, jól tudja, írásaiban fel is mutatja, hogy a riportalany szabad beszéde nem a hiánytalan megőrzés, hanem a megírás (a formálás) folytán lehet csak hatékony. Rendre együttérez a riportalannyal, szinte sohasem mond neki ellent, ráhagyja, beszéljen csak szabadon, akkor nyilatkozik meg igazán, ha szabadon beszélhet, de nem azonosul vele és sohasem általánosít, mindig csak magára a riportalanyra figyel, hűségesen jegyzi a szavait, nem ítélkezik felette, úgy tesz, mintha jelen sem lenne. Holott riportjaiban nagyon is jelen van. Különös, hogy mintha elrejtőzne, miközben nagyon is jelen van, tudja, hogy a jelenlét – attól függően, hogy kinek a jelenléte – bizalmat kelt, a bizalom pedig minden megszólalásnak

alapfeltétele. Ha nem bízna meg kérdezőjében, illetve beszélgetőtársában, meg sem szólalna a riportalany. Néha figyelmezteti is az újságíró, ezt-azt ne írjon meg, van, amikor a nevét is elhallgatja, sehogyan sem akar előtérbe kerülni. Pedig előtérben a helye, a riport szerzője is azt akarja, legyen a riport előtérében az alanya, beszéljen csak ő maga, adja elő bűját és bánatát, számoljon be élete soráról, mondja el emlékeit. Az írás azonban az író dolga. Meghallgatni és megírni két különböző tevékenység a nyelvben, és két különböző változata mind a megőrzésnek, mind a létesítésnek. Akár hátranezőnek is mondhatók Németh István riportjai, de nem is nagyon lehetnek mások, hiszen akiket megszólított, akik válaszoltak a kérdéseire, vagy kérdés nélkül is beszélni kezdtek, szinte mindannyian idős emberek, akik inkább a múltjuk felé fordulnak, hiszen alig van jelenük, a jövőt meg nem is tartják számon. Mindenki múltjában van valami feljegyzésre való, valami, amit – hogy megmaradjon, hogy nyoma maradjon – el kell és el is lehet mondani. Csakhogy a múlt és a múltba nézés elmosódottá teszi a határokat, egymástól távolra eső életutak kerülnek így egymás közelébe, hasonlóságuk folytán, de azért is, mert az emlékezés mindenkor alakít is meg másít is, azt mondják szépít, de Németh István riportalanyai semmit sem akarnak megszépíteni, nem is igen hagyná őket az író-újságíró. Németh István, minthogy jól tudja, hogyan működik az emlékezet, a különöst keresi, azt a kivételt, ami az idők során hasonlatossá vált életutakat, ezáltal háttérben a Krivájával, mégis megkülönbözteti. Mert a beszéd során előjönnek a különbözős jelei, sokszor akaratlanul is. Asszonyok meg idős emberek életútjában mindig volt valami különleges esemény, akár családi, akár világi, válások és összeházasodások, születések és halálok, költözködések és visszatérések, elrejtőzések és váratlan felbukkanások, valóra vált meg füstbe ment szándékok és vágyak, de háborúk és határmódosítások is. Van, amiről szívesen beszél, vagy beszélne a riportalany, ha hagyná a riportert, de a riportert könyörtelen is tud lenni, könyörtelenül előhozatja a beszédben akár a rejtegetni valót is. Ebben mutatkozik meg, hogy a riportert mindig jelen van, nemcsak a jegyzetfüzetével és a ceruzájával, hanem a személyiségével is. Bizalmat kelt, de vissza is él a bizalommal. Hiszen továbbadja azt, amit hallott, azt is, ami titokként jött elő a beszélgetés során.

A riport kényes és érzékeny műfaj. Minthogy az újság számára készül, a terjedelme korlátozott, a beszédmódjának is jól ismert szabályai vannak. Ezeket rendre be is kell tartani. A riport kevesebb eltérést enged meg a szabályostól, mint akár az elbeszélés, akár a novella. Köztes helyzetéből következik ez. Abból, hogy tényközlésre törekszik, a tényeket és az adatokat feltétlenül tiszteli, ugyanakkor formát is teremt magának, ezzel

pedig az irodalom felé közelít. Nincs nagyon éles határ riport és elbeszélés között, hiszen a riport is elbeszél, mint minden irodalmi narratív forma, egy történetet beszél el, egy alakot formál meg, egy élethelyzetet ír le, de eközben a ténszerűség folytán kötve is van a keze. Ez a megkötöttség nyelvi is, formai is, műfaji is. Németh István szemmel láthatóan jól érzi magát ebben a megkötöttségben. Riportjait nem közelíti sem a novella, sem az elbeszélés felé, jobban tiszteli a tényeket, semhogy feláldozná őket a fikció oltárán. Eközben Füst Milán szavára sem hallgat, aki esztétikai előadásainak egyik kitérőjében, mellesleg csupán kitérőkből állnak ezek az előadások, arról beszél, hogy ha ő újságíró volna, mindig megírná a riportját, mielőtt még a riport helyszínére kimenne, mert jobban hisz a képzeletének, mint a tényeknek, hiszen a valóság meg a tények elképzelhetők, és amit elképzelünk, az rendre egybeesik a valósággal. Füst Milán valószínűleg e meggyőződése folytán nem volt újságíró, hanem író volt. Németh István, Füst Milán ellenében, úgy tesz, mintha kevesebbet bízna a képzeletére, mintha egészében a tényekre támaszkodna. Riportjaiban mindig jelzi, hogy éppen ottjártakor hallott riportalanysaitól ezt-azt, hogy ottjártakor látott szerszámot a fészerben, lovat az istállóban, kocsikereket félredobva. Mintha otthon hagyta volna a képzeletét. Pedig nem hagyta otthon, magával vitte, csak kevesebbet bízott rá. Mert képzelet nélkül azért nem lehet emberek arcvonásait megrajzolni, sorsokat felidézni, az élet csapásaira rámutatni, az életfordulók eseményeit számon tartani. Németh Istvánt, a riporttert, minden riportútjára elkíséri a képzelet szakmájában dolgozó író. Íróként írja a riportokat, bár elhallgattatná, mégis rendre kihallatszik írásaiból az író hangja. Éppen ezért valók könyvbe az ő riportjai. Így együtt többet mondanak el a Krivaja-völgy emberi világáról, mint külön-külön, az eldobásra való újság lapjain.

Szenvedélytelenül

Peter Shaffer: *Equus*. Szabadkai Népszínház

Hogyan viszonyul a XX–XXI. század embere a szenvedély kérdéséhez? Él-e, és ha igen, mi iránt él bennünk szenvedély? Ezek azok a kérdések, amelyek talán először vetődnek fel bennünk, ha megnézzük a szabadkai Népszínház *Equus* (szerző Peter Shaffer, rendező Hernyák György) című előadását. Velünk született tulajdonság a szenvedély? Tanulható? Megszerezhető? Ha van, kiirtható? Lehet a szenvedélyeknek határt szabni? Megértheti egymást egy szenvedélyes és egy szenvedélyt nem ismerő ember?

A dráma alapszituációja egy mondatban megfogalmazható: egy kamasz fiú éles szerszámmal megvakított hat lovat, ezután a pszichiátriára került, ahol pszichoterápiás kezelésben részesült. Első ránézésre ezt gondolhatnánk, hogy ebből a sztoriból leginkább lélektani regényt lehetne írni. Az *Equus* azonban dráma, konfliktusos és középpontos is egyszerre. Konfliktus van ugyanis a fiú és a pszichiáter közt, de konfliktusba kerül a pszichiáter önmagával is. Érezhetjük tehát úgy is, hogy a dráma központi figurája a pszichiáter, a dráma színtere az ő lelke.

Az előadás Dysart doktor (Kovács Frigyes) monológjával kezdődik, és az ő monológjával ér véget. A történetet az ő nézőpontjából látjuk – ő meséli ugyanis –, bár mint az jó pszichiáterhez illik, gyakran a háttérben marad, és csak figyel az eseményeket. Ebből a szempontból tehát ő a történet főszereplője. Párhuzamosan azonban Alan Strang (Szóke Attila) története fut, a fiúé, akit Dysart kezel. Az előadás ezért úgy is nézhető, hogy Alan történetét érezzük elsődlegesnek. A két történet számos kapcsolódási ponton érintkezik. A legfontosabb azonban épp a két ember teljesen különböző attitűdje, lelkivilága, élete. Ez a különbség pedig leginkább a fent említett szenvedély kérdésében összpontosul.

Mint egy detektív vagy oknyomozó riporter indul el Dysart, hogy megértse, kiderítse, miért követte el a fiú mindenkit megbotránkoztató tettét. Megismerkedik a szülőkkel: az anya buzgó katolikus, szigorúan vallásosan neveli fiát, az apa feleségénél alacsonyabb származása miatt kisebbségi komplexussal küzdő ateista (kommunista?), aki látszólagos hatalmat gyakorol családjá felett: megtiltja, hogy a fiú tévét nézzen, letépi Alan szobájának faláról a képet stb. A szülők között tehát állandó feszült-

ség van, fiuk ebben a feszült közegben vált kamasszá. Legégetőbb kérdése pedig természetesen a szexualitás, amire a szüleitől nem kaphat választ. Kiepít tehát egy számára megfelelő, otthonos világot: ennek a világnak a lényege egy rituálé, amelyre háromhetenként kerül sor. Alan hétvégenként egy istállóban dolgozik, kitakarítja azt, lecsutakolja a lovakat. Lovagolni azonban nem akar. Titokban viszont háromhetente éjjel kivisz egy lovat a mezőre, meztelenre vetkőzik, felül a hátára, és addig vágat vele, míg orgazmusban nem „egyesül” vele.

Dysart beszélgetései a szülőkkel és a fiúval megvilágítják azt az összekeveredett világképet, ami elsődleges jelentést ad ennek a világnak a létrejöttére. Alan kisfiúként óta sokat hallott Jézus Krisztus szenvedéseiről. A szobájának falára olyan képet tett ki, amelyen „Krisztus roskadozott a láncok súlya alatt, és a katonák ütötték-verték”. Ez volt az a kép, amit az apja egy érzékeny pillanatban letépett a falról. A kép helyére egy másik került, ami egy lovat ábrázol. Az anya így írja le az orvosnak a képet: „Nagyon érdekes kép. Mert lovat ritkán szoktak ebből a szögből fényképezni – teljesen szemből. [...] Nagyon különös. Mintha csupa szem lenne.” A fiú kicsi kora óta vonzódik a lovakhoz. Sok történetet hallott anyjától a lovaglásról, a Bibliában is olvastak együtt lovakról. Megragadta képzeletét az a történet, hogy az indiánok azt hitték – látva a keresztény lovasokat –, hogy ló és ember egy test. A két szál tehát: Krisztus/Isten (aki egyrészt érte szenvedett és halt meg, és aki mindent lát) és a ló összemosódott már a kisfiú agyában, később pedig a kamaszéban egy egészen különös képpé állt össze. Mesél arról, hogy mennyire bosszantja az úri lovaglás. Amikor a lovas lovaglórúhába, kalapba öltözik, és a lovat is mindenféle szerszámmal terheli. Meggyőződése, hogy a ló szenved ezekről a szerszámokról, sőt, egy ló mondta is neki, hogy fáj a szája a zablától. Szeretné tehát megszabadítani a lovat a láncoktól, ugyanakkor úgy érzi, hogy a ló miatta is, helyette is szenved. A következő mondatokban fogalmazódnak meg ezek a gondolatok: „Élt vala Vaspata, a Vágta Királya, minekutána nemzé Hámot, Szárt, Szügyet, Tajtékost. Aki imigyen szól vala az ő csörgőbilincsből: Figyelmezz – ím adom néked Equust, az én egyszülött fiamat.” A történelemben és a művészettörténetben is jól ismert fogalom a vallásos eksztázis. Alan Strang fejében/lelkében is így fonódott össze az ítélő, mindent látó (csupa szem) istenség képe az elfojtott szexualitással. Az, hogy miért olyan ez a világ, amilyen, természetesen sokféleképpen magyarázható. Az előadás sok támpontot nyújt ahhoz is, hogy tisztán pszichológiai szempontból értelmezzük. Van azonban ennél egy – számomra – érdekesebb jelentésrétege.

A Strang szülők között is megfigyelhető ugyanaz az ellentét, amire a dráma épül (Dysart és Alan vonatkozásában): a szenvedélyre, elragadta-

tottságra való képesség és képtelenség. Az anya vállaltan szenvedélyesen vallásos, az apa csak vergődik. Nem tudja elfogadni felesége buzgóságát, de túllépni sem tud rajta. Sőt, fel sem ismeri, hogy kettejük közt ez az alapvető különbség, ez az, ami miatt nem tudják egymást megérteni. Dysart azonban látja önmagában ezt a hiányt. Ezért jön létre a drámai konfliktus, egyrészt a fiúval, másrészt pedig önmagával szemben, amit ki is mond: „Ez a fiú megismerte a kegyetlen szenvedélyt, amit én soha, egy másodpercig sem éreztem életemben. És hadd mondjak neked valamit: irigylem érte.” Az orvos sokat beszél egy másik világról, ami számára nagyon fontos, de mint kiderül, elérhetetlen vágyvilág ez, elérhetetlen nem önmagából fakadóan, hanem azért, mert Dysart gyáva és túlságosan kispolgári ahhoz, hogy elérje. Ez a világ az ókori Görögország. A legendás görög élet, mégpedig nem a derű, hanem a szenvedély, az ősi, primitív ösztönök világa. Évente egyszer elmegy Görögországba, hogy kapcsolatba kerüljön ezzel a primitív világgal. „Mindenkinek azt mondom, hogy [...] pogány vagyok. Szép kis pogány! Az az én fékvesztett menekülésem, vissza a civilizáció méhébe. Évi három hét a peloponnészoszi félszigeten, minden szállás előre lekötve, minden étkezés úticsekkre, óvatos kiruccanások bérelt Fiaton, a kofferben széntabletta és szóدابikarbóna! Átengedem magam a primitív világnak!”

A dráma szövegvilága felidézi Friedrich Nietzsche *A tragédia születése* című írását, az apollóni és a dionüszoszi ellentétet. Dysart tudja, mi a dionüszoszi mámor, de részese nem volt és nem is lehet soha, szemben Alan Strangel, aki szenvedélyében képes az átváltozásra is. „A szüzek, akik babérággal a kezükben ünnepi menetben Apollón templomához vonulnak, s közben körmeneti éneket énekelnek, maradnak, akik voltak, és megőrzik rendes polgári nevüket: a dithürambikus kar átváltozottak kórusa, akik polgári múltjukat, társadalmi helyzetüket tökéletesen elfelejtették: átváltoztak istenük időn s minden társadalmi szférán kívül élő szolgálivá” (Nietzsche). Dysart képtelen erre a fajta szenvedélyre. A szabadkai előadásban van egy nagyon finom, de találó módosítás az eredeti szöveghez képest, ami jól példázza ezt a képtelenséget. Dysart mellett dolgozik egy ápolónő, akinek a drámában nincs különösebb jelentősége. Az előadásban viszont szerelmes az orvosba, amit igyekszik is észrevétni vele, de sikertelenül. Dysart panaszkodik egy helyt a feleségével való kihűlt kapcsolata miatt, miközben párhuzamosan képtelen megélni egy másik érzelmi viszonyt egy másik nővel.

A szenvedélyre való képtelenség tudata az egyik konfliktusa Dysartnak, a másik pedig a saját hivatásából fakad: „Én ülök, és nézegetem az Argosz

földjét taposó kentaurok képét, ő meg itt, az ablakom alatt egy hampshire-i réten átlényegül valóságos kentaurrá. [...] Aztán reggel [...] megérintem a Dionüszosz szobráról készült másolatot, hogy szerencsét hozzon – s beme-
gyek a kórházba, hogy kigyógyítsam őt az elmebajból.” Az apollóni világban
Alan betegnek számít (ezt idézi nevének jelentése, Strang: idegen, furcsa,
különös). Körülötte mindenki azt gondolja, hogy meg kell őt gyógyítani.

Az előadást jól megformált, pontos alakítások teszik érthetővé, élvez-
hetővé. Kovács Frigyes Dysartja kiégett, flegmatikus, olykor cinikus pszi-
chiáter, akit igazából semmi nem tud izgalomba hozni. Annyira azonban
kizökkenti Alannel való találkozása ebből az állapotából, hogy drámai fi-
gurává válhat, de végig érezzük, hogy vesztes lesz. És valóban, az előadás
úgy ér véget, hogy miután kigyógyította a fiút, lassan kísétál a fényből. Nem
megy le a színpadról, nem is tudja, merre mehetne. Kilép. Amit megcsinált,
arra nem lehet büszke, és nincs hova mennie. Az előadás során időről idő-
re visszatér egy kérdés, ami leginkább foglalkoztatja. Ez pedig nem a fiúra
vonatkozik, az ő tettére vagy motivációira, hanem a lóra. Úgy érzi kezdetől
fogva, hogy a ló kérdését kell megfejtenie. Hogy az hogy van jelen ebben a
történetben. Mi az ő szerepe. „Szeretne más lenni, mint ló? Szeretne sza-
badulni az öröklés levethetetlen hámjából?” A néző azonban, ha odafigyel,
megtalálhatja erre a kérdésre is a választ. Pontosabban arra, hogy miért fon-
tos kérdés ez az orvos számára. Dysart első monológjában, amivel az előadás
kezdődik, megfogalmazódik a lóval való párhuzam: „A régi nyelv és a régi
feltevések kantárszárán majd megfeszülök, hogy hibátlanul vegyem az aka-
dályt, s nekivágjak egy új szakasznak, amelynek a létezését is csak gyanítom.
Látni nem látom, mert az én iskolázott, átlagos fejemet rossz szögben tart-
ják.” Dysart számára az Alannel való „küzdelem” annak a lehetősége volt,
hogy végigmenjen ezen az új szakaszon. Ő azonban „legyőzte” a fiút, ezzel
együtt pedig elveszítette a csatát. Az eredeti szöveg az orvos következő mon-
dataival ér véget: „De egy biztos. Itt a számban a kemény zabla. És nem is
kerül ki onnét soha többé.” Shaffer drámája Dysart vereségével zárul. Ennek
a drámának sokkal erősebben, mint a szabadkai előadásnak, ő a főszereplője.
Az ő történetét követjük végig: kitör-e a kisstílű, monoton, zárt világából.
Az előadás is Dysart monológjával zárul, de ott a befejező mondatai nem a
saját kudarcáról szólnak, hanem arról, hogy „egy biztos, szenvedélyt többé
nem fog érezni (ti. Alan – T. Á.). Mert a szenvedélyt, kérem, elpusztítani
még csak képes egy orvos, de létrehozni soha.” A szabadkai előadást nézve
főszereplőnek látjuk az orvost is, a fiút is. Mindkét karakter más-más kérdé-
seket vet fel. Szőke Attila végig hiteles alakításának köszönhetően mindany-
nyunk számára ismerős fiút látunk Alan Strangben. Hallgatag, zárkózott,
általában zavart fiú, akiben nem is sejtenénk, hogy milyen gazdag belső világ

és szenvedély él. Vicei Natália hasonló karakterű Dorája (Alan anyja) belső feszültségét szelíd, halk, megértő attitűddel palástolja, de igazából nem lepődünk meg érzelmi kitörésén. Az apa (Frank) nevetséges, szálnalmas figura, a frusztrációkból fakadó kitörési vágyát és zavarait is hitelesen jeleníti meg Csernik Árpád. Három nőnek van még fontos szerepe az előadásban: egy bírónőnek, Dysart barátjának, akinek köszönhetően Alan a pszichiáterhez került. Hesthert Póka Éva alakítja. Az ő alakítása a leggyengébb az előadásban. Hiteltelen, darabos, erőltetett. Valószínűleg azért is feltűnő és zavaró ez annyira, mert az összes többi színészi játék jó és hiteles. A másik nő az ápolónő (Körmöci Petronella), aki ugyan soha nem mondja ki, hogy mit érez az orvos iránt, de játékával mindig érezhetővé/érthetővé teszi. Alannek van egy barátnője, akivel együtt dolgozik az istállóban: Jill Mason, aki Béres Márta által friss, üdítő, kedves jelenség. Az előadás meghatározó szereplői a lovak (Pálfi Ervin, G. Erdélyi Hermina, Kovács Nemes Andor, Kálló Béla, Ralbovski Csaba, Brestyánszki Boros Rozália). Hangjukkal és mozgásukkal (koreográfia: Döbrei Dénes) meghatározzák az előadás miliójét.

Érdekes, és az előadás tematikájához nagyon jól illeszkedő a díszlet. A színpad egy vívópástra emlékeztető tér, ahol a szereplők vívják egymással csatáikat. Az uralkodó szín a fehér, a színészek jelmeze fekete, fehér, szürke. Egyetlen törés van ebben a steril világban, amikor megjelennek a lovak, színes jelmezeikben. Piros, sárga, kék, zöld, csíkos... a lovak által képviselt világ az életet, a színt jelenti a szürke világban – azt a világot, amit a „normálisaknak” le kell győzniük, ki kell irtaniuk, mert elviselni nem tudják. (Dysart visszatérő álma: görög papként megállás nélkül áldozatot mutat be, gyerekek hasát metszi fel.)

A „normális” ember kérdése az, miért vakítja meg Alan a hat lovat. Választ kapunk persze erre a kérdésre is. A környezete olyan keretek közé zárta őt, hogy kénytelen volt kiépíteni egy másik világot, amely azonban egy bizonyos ponton túl konfliktusba került a valóságos világával. Ebből a konfliktusból kellett valahogy kilépnie. Hogy miért pont így, arra az előadást megnézve fény derül. Az *Equus* ugyanis gondolkodásra készítő, minden szinten jó előadás.

A dráma szerzőjének – Peter Shaffernek – szavait az előadás színlapján olvashatjuk: „Angliában a lovakkal szembeni kegyetlenség felháborodást váltott ki. Amerikában azzal vádoltak, hogy a pszichiáterrel szemben voltam kegyetlen.”

Nekem, elgondolkodva azon, amit láttam, eszembe jutnak Nietzsche szavai: „Dionüszosz-imádót [...] csakis a magafajta elragadtatottak értették meg! Milyen elámultan bámulhatta őt az apollóni görög!”

Emlékeim az Ungár-esettel kapcsolatos kutatásaimról

Furcsa vagy inkább csak szokatlan felkérést kaptam: Mikszáth *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regénye megjelenésének százéves évfordulója kapcsán beszélnek a regény cselekményét inspiráló bácskai botrány, az ún. Ungár-esettel kapcsolatosan végzett kutatásaimról. Szívesen teszem, csak hogy azokat a kutatásokat nem tegnap végeztem, azóta eltelt már több mint négy évtized, pontosabban negyvenhat év, nem csoda hát, ha kissé homályosan, netán foghíjasan emlékszem vissza az akkori beszélgetésekre. Ám a célt, a szándékot magam is dicséretesnek tartván, első szóra vállalkoztam a teljesítésére.

Már a bevezető mondatból kiderült, hogy Mikszáth Kálmán regénye, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* 1908-ban jelent meg először könyv alakban, még hozzá késő ősszel, pontosabban novemberben. Előzőleg, 1906-tól a *Vasárnapi Újság* közölte folytatásokban. Nagyjából ennyit tudtam a regény történetéről 1960-ig. Akkor kezembe került Király István *Mikszáth Kálmán* monográfiája, és abból a következőkről szereztem tudomást:

A regény cselekménye 1901 júliusának nagy szenzációját pörgeti, amely egy mondatba tömörítve arról szól, hogy hogyan akarta a dzsentrifű, Noszty Feri feleségül venni a milliomos polgárlány Tóth Marit, hogy megmentse családját az anyagi tönkremenéstől.

Király István említett monográfiájában közli, hogy a botrányról 1901 júliusában rendre beszámoltak az újságok, és a beszámolók közül egyet, Ady Endréét, aki ekkor még csak a *Nagyvárad*i *Napló* fiatal újságírója volt, teljes terjedelmében közli is. Ady cikke 1901. július 21-én jelent meg *Az öreg Ungár esete* címen. Úgy vélem, Ady írását a témára való ráhangolódás céljából érdemes ma is fölidézni:

„Olvastak önök bizonyára az öreg Ungár esetéről. Kemény, öreg bácskai zsidó. Mellékesen milliomos és egy szép leány atyja. Az öreg Ungár

leányát elszöktette egy kopott férfi, egy húszéves dzsentrí gyerek. Egész Bécsig elszökött a szerelmespár. Bizonyosan jól mulattak az úton. Tovább azonban nem mehettek. Az öreg lefűlte őket, és a leányt visszahozta. A leányszöktető ifjanc megkopott rokonai körülvették az öreg Ungárt:

– Ezen már csak a házasság segíthet.

Egyidejűleg pedig barátkozni méltóztattak az eddig lenézett »szemtelenül meggazdagodott zsidóval«. Az öreg aztán kitűzte az esküvő napját. Megjelentek a leendő büszke dzsentrí atyafiak, akik a milliókért hajlandók voltak egy zilált vallási viszonyokban leledző menyecskét is akceptálni.

Mikor pedig már együtt volt a díszes nászkoszorú, megjelent az öreg, kemény Ungár, s odadobta a leánya gyönyörű selyemruháját, s mondta a maga paraszti nyelven, de körülbelül ezt:

– A millióval nem vagyok hajlandó restaurálni a dzsentrít. A leányom külföldre utazott. A kapu nyitva van...

Kár, hogy ezt az esetet nyilvánosságra hozták. Az öreg Ungár házi ügye volt. De ha már beszélnek róla, nem szabad ki nem mondani, hogy az öreg Ungár kemény ember, de okos ember is.”

Ami kíváncsívá tett a cikk olvastán, az az Ungár név volt. Viselőikről akkor (1960–61-ben) még szinte semmit sem tudtam, de arról, hogy Morovicán két Ungár-ház is van, még hozzá egymás mellett a Pacséri út mentén a Krivaja-völgy bal partján, igen. Érdeklődni, nyomozni kezdtem. Kiderült, hogy a név viselőiről és a különös lányszöktetésről is tudnak, sőt vannak még sokan, akik személyesen is ismerték a szereplőket, hisz náluk cselédeskedtek, szolgáltak. Az adatközlők azt is kibeszélték, hogy a történés idejében élt Ungárok igen tehetősek, hogy ne mondjam, gazdagok voltak, de az ősök „kulimászos zsidók”, „kékítőt meg suvickot áruló házalók”.

Volt, aki úgy tudta, hogy „az öreg Ungár szegény vót. Vót egy lova... Szállásrú szállásra járt, portékát vitt. Vót egy rokona Pesten valami bankná. Benjámin (az öreg Ungár – P. A.) bement hozzá, oszt meg-egyeztek, hogy a bank főggyin gazdálkodik mint bérlő. Aztán szép lassan megveszegette a fődeket. Bozsán 900, Zsupanyi 600, a Járás meg 270 hold. A Bozsánnak az utolsó részletét a háború (értsd az I. világháború – P. A.) alatt fizették ki.

A regény cselekményével kapcsolatosan a továbbiak során azt is megtudtam, hogy a történés idején az Ungár fiúk heten voltak (U-7): Béla, Ferenc, Imre, József, Lajos, Mátyás és Pál. Közülük számunkra a regénybeli Tóth Mihály figuráját adó Lajos az érdekes. Róla az alábbiakat nyilatkozták egykori cselédei:

„Nagy, barna derék ember vót.” „A csúfneve Piszé báró vót.” „Mindig jó fizetett.” „A felesége (Flóra asszony – P. A.) meg különösen jó asszony vót.” „Lajos mindig piszkáta a feleségit, amié Piroska (a regénybeli Tóth Mari – P. A.) megszökött.” „Az asszony meg is mérgezte magát... Amikó meghalt, szülővárosába szállították. Én (egykori parádés kocsisa, Horváth Pista bácsi, aki a beszélgetés idején, 1961-ben 87 éves volt – P. A.) vittem ki a morovici állomásra.” „Az istenit az öreganyádnak” – volt a szavajárása. Még az unokáját is így szidta: „Az anyád istenit, Tutu, má megint sáros vagy.” „1909-ben villamosították az Ungár-birtokot.”

Piroskáról, a regénybeli Tóth Mariról is vallottak. A még hajadon nagylányról:

„Piroska nagyon szép vót. Az apja egyik unokatestvérjének szánta, de a lány nem akart zsidóhoz menni. Pesten megismerte Szemzőt...” „Kissé csámpás vót.” „Arcra szép vót, csak két ballábas... Ű nem megy zsidóhoz, ű magyarhoz megy... Pesten jöttek össze...”

És a már elvált asszonyról:

„Piroska elkerült Pestre. A háború után ócskaruhás vót.” „Trafikos lett Pesten.” „1920 vagy 21-ben eladta a plágai szállást.” „Piroskának vót egy fia. Az Amerikába került. Tutunak becézték.” „Piroskát Hollósi gazdatiszt tette tönkre.”

Emlékeztek az adatközlők Kamjonkai Szemző Gyulára, a regénybeli Noszty Ferire is:

„Kernya (Kerény – P. A.) mellett vót a szállásuk.” „Baja főispánja lett. Ott vótam az installációján.”

Emlékeztek nőcsábász természetére is:

„18 szeretője vót.” A moroviciak közül „Kis András asztalosmester lánya, Juliska (aki egyébként szobalány volt a kastélyban) a Dormán-féle házat kapta.” „Szirácki Etel (Vojnits Elemér parádés kocsisának a lánya – P. A.) ugyancsak kapott házat.” „Élőszigeten 25 ezer holdat bérelt. Itt az alispán, Vojnits István lánya vót a kedvese.”

Akadt a visszaemlékezések között egy meghökkentő vallomás is:

„Egyszer telefonált Kis András lányának, hogy mérgezze meg Ungárékat. A beszélgetést kihallgatta az ispány, és a lányt elcsapták.”

Magáról a botrányról, azaz a lányszöktetésről a következőket vallották:

„Piroskát a szomszéd birtokos Faragó szállására szöktette.” „Faragó Ungár Imre mellett lakott. Autóval vitte el Pirit.” „A Nagykocsmában ismerkedtek meg. Szirácki, Vojnits Elemér parádésa vitte el őket a bajmoki állomásra.”

A végkifejletről a következőkre emlékeztek:

„Amikor Ungár visszavitte és nem akarta hozzáadni, megbeszélte Hadzsi doktorral, hogy mondja azt Ungárnak, ha nem adja – lelki betegségben – meghal a lánya.”

(A visszaemlékezők: Horváth István 87 éves. Parádés kocsiként szolgált Ungár Lajosnál. Lakatos Lajos 87 éves, egykori cseléd. Banai István [csúfnevén Cigány Banai] 80 éves és felesége. Banai volt az Ungár-birtok első gépésze. Kiss Áron 85 éves, egykori cseléd.)

Kutatásaim során fölkerestem a faluban élő Ungár-leszármazottakat is. Két magános nőt. Az idősebbik, Ungár Béláné, aki Ungár Lajos első unokaöccsének volt a felesége, és így Piroskával nagyjából azonos korú lehetett, nagy kedvvel kezdett el mesélni. De a fiatalabbik hölgy, Lédererné Ungár Alice, a lánya, rögtön belefojtotta a szót, engem pedig kitéssékel, mondván, retteg és fél, mert nem tudja, miféle szörnyű következményei lesznek, lehetnek annak, ha ők egy idegennek, ismeretlennek ezekről a dolgokról beszélnek. Így, amit tőlük tudtam meg, az fontos és lényeges, de igencsak kevés:

„Ungár Lajos meghirdette az esküvőt. Hivatalos személyek is érkeztek Zomborból. Flóra néni (Piroska anyja – P. A.) és Piri az esküvő elől Olaszországba utaztak. Mikor mindenki együtt volt, Ungár behozott egy négy csúcsra kötött batyut Piri holmijaival.” „A háború után Szemző Párizsban *Magyar Vendéglő* néven kávéházat nyitott.”

Jártam Zomborban a megyei levéltárban is. Ott fényképeket találtam az érintettekről, a városban pedig megmutatták Szemző főispán házát. (Gyuszi apja, Kamjonkai dr. Szemző Mátyás ugyanis egy időben Bács-Bodrog vármegye főispánja volt.) Fölkerestem otthonában Herceg Jánost is. Előadván neki zombori bűvárkodásom okát, igen szívélyesen elbeszélgetett velem. Látogatásomról később a *Magyar Szó* 1963. február 15-i számában így emlékezett vissza: „... mindjárt el is merültem a legendákban és emlékekben, visszaidéztem a boros éjszakákat, ahol mindig akadt mesélő, s egy Szemző Gyuszi alakja – például – úgy megnőtt a mesében és oly színessé vált, hogy a vörös postakocsi hőse nyugodtan felvehette volna maga mellé a kisülésre.

Egyébként Krúdy még ismerhette Bácskának ezt a romantikus rablólovagját, aki a Nemzeti Kaszinóban, a bécsi Sacher különtermeiben vagy a francia Riviérán éppoly otthonosan mozgott, mint a Telecska vidékén. De Krúdynak elég volt a vasbotos Szemere Miklós, aki a kártyában ugyan-

olyan könnyörtelen tudott lenni, mint a fékevesztett bácskai földes úr, s ezenkívül még a családfáját is a honfoglaló fejedelmekig vezette vissza, ami Szemző Gyuszíró már nem volt elmondható.

De azért róla is írtak regényt. Nem olyan kifinomult művészzel, s koránt sem olyan zúzmarás derengésében a tájnak, ahogyan Szindbád köré csipkézte ki Krúdy Gyula a Nyírség varázslatos mesevilágát, de jóval realisabban, sokkal több leplező szándékkal megrajzolva ezt a parlagi granszenyőrt, aki sok ezer holdon gazdálkodott s végül is úgy halt meg a második világháború után, hogy cigarettát árult a pécsi pályaudvaron s elgázolta egy katonavonatot.”

Herceg Jánostól hallottam Nádas Sándor *Akinek négyezer nője volt* című regényéről is, amelyet a kompromittáló fejezetek ellenére is állítólag maga Szemző Gyula íratott meg magáról, miután egy nagystílű kalandjához éppen szüksége volt egy kis hathatós reklámra.

Már rég lezártak véltem az Ungár-esettel való foglalkozást, amikor 1985-ben a *Bácsér Víztársulat* centenáriumaival kapcsolatosan a társulat levéltári anyagát lapozgatva kezembe került egy 1901. július 2-án megtartott választmányi ülésen papírra vetett irkafírka, amolyan címszavas emlékeztető, aminek alapján a lejegyzője később össze tudja állítani a jegyzőkönyv végleges szövegét, szóval olyan eleve papírkosárba szánt piszkozat ezzel a mondattal:

„Elnök családi ügye miatt, alelnök fürdőzése miatt, a halaszthatatlan ügy eldöntésére a gyűlés megtartandó volt, miért is korelnök választott.”

Hogy mi ennek a kiemelt, azon belül pedig a félkövérrel szedett résznek a különössége? Csupáncsak az, hogy a „családi ügye” miatt távol maradó elnök nem volt más, mint Ungár Lajos, a Mikszáth-regény Tóth Mihályának ihletője, aki nem volt hajlandó beletörődni a lánya „döntésébe”, nyomozókat fogadott, és lánya felkutatására küldte őket. A nyomozók a szökés utáni hatodik napon Bécsben megtalálták a „szökevényeket”, és a lányt az apa szigorú utasítására visszaparancsolták Morovicára, a plágai kastélyba.

A történet folytatása és egyben epilógusa: A lány ragaszkodott szeretőjéhez, az apa azonban hajthatatlan maradt, ám a csorba kiköszörülésére megrendezte a regényből mindenki által jól ismert esküvői jelenetet.

Pacsér, 2008. szeptember 13-14.

Krónika

IN MEMORIAM

December végén hunyt el Szloboda János zentai pedagógus, helytörténet-kutató, a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének főszerkesztője. Szülővárosában végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, 1963-ban szerzett diplomát a BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Nyelvművelő cikkei jelentek meg mind a hazai, mind a magyarországi kiadványokban, folyóiratokban. Haláláig a zentai helytörténeti kiadványok fő- és felelős szerkesztője volt. Önálló kötetei közül a két legjelentősebb a *Zentán történet '44-ben* c. történelmi esszé és a *Hadak útján* c. történelmi tanulmányait tartalmazó kötet. Szülővárosa 1966-ban ezüst, 1970-ben a város kultúrájának fejlesztéséért arany emlékéremmel, 2007-ben pedig városnapi plakettel tüntette ki.

Kanizsán 2009. január 20-án hunyt el Papp György, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára. A Magyar Tanszéken szerzett diplomájával Magyarakanizsán kezdett tanítani a középiskolában. 1982-ben szerezte meg a magiszteri fokozatot, 1990-ben doktorált, 1991-ben docens lett, 1996-ban rendkívüli tanár, majd 2001-ben nevezte ki a kar egyetemi rendes tanárrá. Papp György tagja volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az MTA Köztisztületének, a Szerbiai Alkalmazott Nyelvészek Társaságának, továbbá elnöke volt a Csuka Zoltán Műfordító Műhely Tanácsának. Tudományos munkái közül legfontosabb a *Visszapillantás*, a *Kanizsa és*

környéke földrajzi neveinek adattára, a *Betlehemnek nyissunk ajtót!* és a *Milyen kritika a fordításkritika?* című. Díjai: a kiemelkedő pedagógusnak járó díj (1971), a Vajdasági Szakfordítók Egyesületének oklevele (1988), a Csúry Bálint-emlékérem (1989), a Kazinczy Ferenc-díj (1989), Kanizsa Község Októberi Díja (1992, 1996), a Bazsalikom Műfordítói Díj (1997), a Gyémánttoll Újságírói és Szerkesztői Díj (2003), a Kiss Lajos-díj és -emlékérem (2005) és a Lotz János-emlékérem (2006).

DÍJAK

A Vajdasági Írók Egyesületének bizottsága, Bányai János, Losonc Alpár és Vickó Árpád összetételben a Koncz István Irodalmi Díjat egyhangúlag Maurits Ferenc *Néma angyalok* című, az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában megjelent kötetéért ítélte oda.

A Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség szervezte *Szép Magyar Könyv 2008* pályázatát a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet nyerte el Beder István *Háromszáz évgyűrű* c. kötetéért. A 2008. év legszebb albuma a szabadkai Életjel Kiadó gondozásában megjelent Korhecz Papp Zsuzsanna *Újjászületések* c. kötete. A 2008-as év legszebb értekező próza kötetének a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium könyvét, Lábad Zsombor *A lebegés iróniáját* kiáltották ki. A bírálóbizottságban Árokszállási Károly, Skrabány Viktor és Szilágyi Gábor foglalt helyet.

Zentán, a Magyar Kultúra Napján a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség által alapított Magyar Életfa Díjat az idén

Barta Júlia, Dévavári Beszédes Valéria, Gyurcsics Erzsébet és Horváth Emma, az Aranyplakettet Kálóczy Katalin, a Plakettet Bada Johanna és Bada István, Vrábel János és a Pipacs Nőegylet kapta.

Végel Lászlónak ítelték oda esszé kategóriában a Mozgó Világ Nívódíját.

Balassi-emlékkardot kapott Tari István a Balassi Baráti Körtől.

RENDEZVÉNYEK

December 19-én avatták föl Szabadka főterén a Hangya András-emléktáblát a festőművész halálának 20. évfordulóján. A domborművet a Csongrádon élő Dudás Sándor szobrász készítette.

Építészet és emlékezet címmel tudományos tanácskozást tartottak Topolyán Harkai Imre építész és néprajzkutató emlékére január 10-én. Beszámoló tartott Beszédes Dévavári Valéria, Klamár Zoltán, Csorba Béla, Papp Árpád, Voigt Vilmos, Balassa M. Iván, Slobodan Jovanović, Cservenák Pál, Valkay Zoltán és Tóth Vilmos.

A délvidéki központi ünnepségként meghirdetett zentai Magyar Kultúra Napját január 16-án tartották. A rendezvényen a díjátadások mellett Dudás Károly, Pomogáts Béla, a Vajdasági Magyar Versmondók Egyesületének Szép Szó Műhelye, valamint a szabadkai Garden Quartet lépett föl.

A Magyar Kultúra Napja alkalmából az újvidéki Magyar Tanszék Beszédművészeti Műhelyének *Száz év se kell... (Nyugat, 1908–1941)* című előadását kísérelték figyelemmel az érdeklődők január 21-én, Topolyán. A műsort Harkai Vass Éva állította össze, föllépett Bába Anikó, Barlog Károly, Bózsó Izabella, Drozdik-Popović Teodóra, Gázsó Hargita, Kucor Blanka, Mészáros Krisztina, Pásztor Kornélia, Péter Krisztina, Pintér Noémi és Soós Georgina.

MEGJELENT

Bozóki Antal: Emberi jogi naptár. – Újvidék–Szenttamás, Árgus – Vajdasági Magyar Kisebbségjogi Civil Egyesület – Emberi Jogi Központ, 2008.

Wass Albert – Németh Ákos – Siposhegyi Péter – Andrási Attila: A világ és a vége. Drámák. – Szabadka, Aracs, 2008.

Vajdasági történetek Mátyás királyról. (Raffai Judit szerk.). – Újvidék–Szabadka, Forum – Kiss Lajos Néprajzi Társaság, 2008.

Toldi Éva: A múltreprezentáció lehetőségei. – Újvidék, Forum, 2008.

Gerold László: Átírás(s)ok(k). – Újvidék, Forum, 2008.

Csáky S. Piroška: Szent Erzsébet ábrázolások Vajdaságban. – Újvidék, Agapé, 2008.

Janoš Banjai: Zaštićeni gubitnik. Eseji i studije. Adresa, Novi Sad, 2008.

KÖNYV- ÉS CD-BEMUTATÓ

December 18-án Mirnics Gyula *Jan Berger hazatér – Válogatott szavaim gyűjteménye* c. novelláskötetéről beszélgetett a szabadkai Kosztolányi Dezső Színházban Samu János Vilmos a szerzővel.

A zentai Városi Hangversenyteremben zenés irodalmi esttel zárult a zEtna irodalmi fesztiválja december végén. A 25 éves Zyntharew együttes mutatta be *Folyók felett* c. CD-jét.

A bácsfeketehegyi és a kishegyesi könyvtárban is bemutatták Németh István *Akik az időket szolgálták* c. könyvét Bordás Győző közreműködésével.

Január 15-én mutatták be a szabadkai Városi Könyvtár olvasótermében Siflis András festészetéről készült monográfiát. Az est vendége volt Szombathy Bálint, Boško Krstić és Solymosy Zsuzsanna.

Maurits Ferenc *Néma angyalok* c. verseskötetét mutatták be Újvidéken a Darányitelepi Társalgóban január 20-án. A kötetről Bányai János beszélt.

SZÍNHÁZ

Veri-e uraságod a feleségét? c. kabaré bemutatójával várták az újesztendőt az Újvidéki Színházban. A darabot Krizsán Szilvia rendezte, Janovics Erika készítette a díszlet- és jelmezterveket, Erős Ervin volt a zenei munkatárs. Szereplők: Magyar Attila, Körösi István, Huszta Dániel, Molnár Róbert, Krizsán Szilvia, Faragó Edit, Kokrehel Júlia, Crnkovity Gabriella, Raffai Ágnes, Buza Ákos, Soltis Lehel és Gombos Dániel.

A szabadkai Népszínház Magyar Társulata bemutatót tartott január 18-án a Jadran színpadán. Háy János *A Gézagyerek* c. szöveget használta föl a rendező, Bérczes László, a dramaturg, Brestyánszki Boros Rozália segítségével. A díszletet Sárkány Sándor, a jelmezeket Kreszánkó Viktória tervezte. Szereplői: Pálfi Ervin, Vicei Natália, Kovács Frigyes, Szőke Attila, Szilágyi Nándor, Pesitz Mónika, G. Erdélyi Hermína, Körmöci Petronella, Ralbovszki Csaba, Csernik Árpád és Mess Attila.

Január 20-án mutatták be az Újvidéki Színházban Gyarmati Kata *Hét nap a világ* c. drámáját, melyet a szerző a 2007-es Vajdasági Magyar Drámaíró Versenyre készített. Az előadást Puskás Zoltán rendezte, Lavro-Gyenes Ildikó koreografálta, a díszletét és a jelmezeket Csík György tervezte, a zenét Erős Ervin szerezte. Szereplők: Jankovics Andrea, Krizsán Szilvia, Elor Emina, Ábrahám Irén, Giricz Attila, Kovács Nemes Andor, Banka Livia, Német Attila, Pongó Gábor, Varga Tamás, Jaskov Melinda, Huszta Dániel, Sirmer Zoltán, Körösi István, Buza Ákos, Crnkovity Gabriella, Gombos Dániel, Kokrehel Júlia, Raffai Ágnes és Soltis Lehel.

A szabadkai Kosztolányi Dezső Színház január 22-én bemutatta a Christopher Durang szövegei alapján készült *Terápia* c. előadást. Olivera Đorđević, a Népszínház szerb társulatának művészeti vezetője rendezte. A jelmezeket Mirna Ilić, a díszletet Marija Kalabić tervezte. Szereplők: Béres Márta, Erdély Andrea, Mészáros Árpád, Mészáros Gábor, Mikes Imre Elek és Ralbovszki Csaba.

KIÁLLÍTÁS

December közepétől tekinthették meg az érdeklődők Szabadkán a kis képek nemzetközi kiállítását a Képzőművészeti Találkozóban.

Gyurkovics Hunor képeiből nyílt kiállítás Zentán, a Városi Múzeumban december 21-én. Ninkov Kovačev Olga szabadkai művészettörténész méltatta a képzőművészt.

December 27-én nyílt meg a temerini Lukijan Mušicki Művelődési és Tájékoztatási Központ kiállítótermében Dujmovics György ötödik önálló festménykiállítása *Temerini képek* címmel.

A Zentai Képzőművészeti Alkotóműhely szervezésében, a zentai Alkotóház kiállítótermében nyílt meg december végén a nemezkiállítás Mezei Erzsébet vezetésével.

Szabadkán, a Városi Múzeumban, kiállítás nyílt a belgrádi Afrikai Művészetek Múzeumának anyagából.

Január 12-én nyílt meg Nemes István festőművész és grafikus kiállítása Bácskossuthfalván.

Újvidéken, a Zlatno oko galériában megnyílt január 16-án Csernik Attila képzőművész kiállítása. Miroslov Jovančić mondott köszöntőbeszédet.

GAZSÓ Hargita összeállítása

Szerkesztőségi közlemény

Az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet igazgatóbizottsága 2009. január 22-i ülésén Faragó Kornéliát nevezte ki a Híd főszerkesztőjének, négyéves megbízási időszakra. A folyóirat szerkesztősége ezúton mond köszönetet Gerold László eddigi főszerkesztőnek és a Híd munkatársainak.

HÍD

irodalom
művészet
társadalomtudomány

A Híd Kör tagjai:

Barlog Károly
Berényi Emőke
Drozdik-Popović Teodóra
Gazsó Hargita
Kocsis Lenke
Kovács Hédi
Kovács Izabella
Ördög Mónika
Patócs László
Penovác Katalin
Rácz Krisztina
Raska Szabina
Szügyi Edit
Terék Anna
Vékás Éva

A fedőlapon:

Tandori Dezső rajza
(részlet)

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A szám megjelenését
a Tartományi Művelődési Titkárság
és a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja
támogatta.

ISSN 0350-9079

HÍD

75
éve